Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2011

Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2011

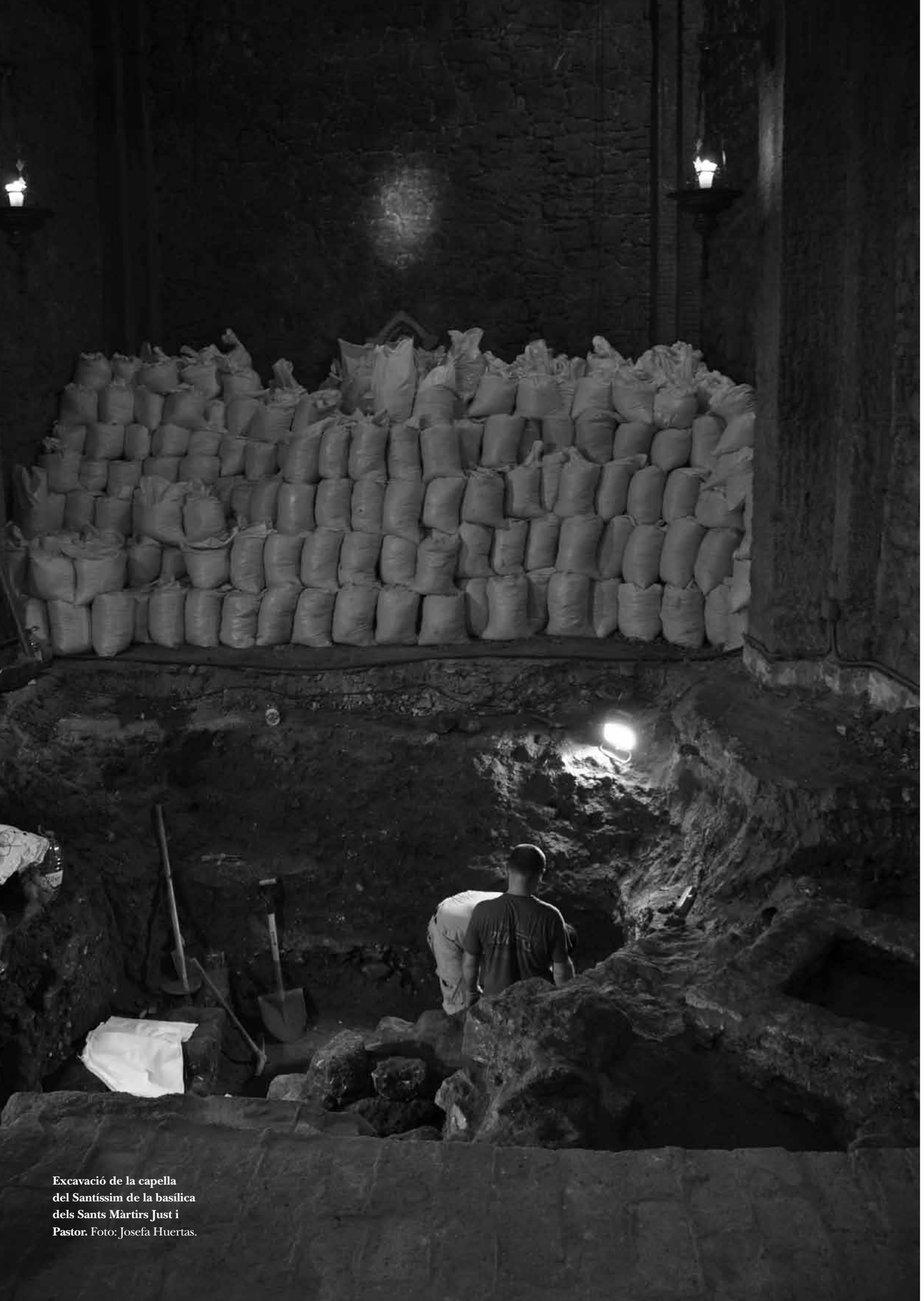

Excavació de la capella del Santíssim de la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor. Foto: Josefa Huertas.

Anuari d'arqueologia i patrimoni de Barcelona 2011

Ajuntament de Barcelona

Edició
Ajuntament de Barcelona.
Institut de Cultura

Tinent d'alcalde de Cultura, Coneixement, Creativitat i Innovació de l'Ajuntament de Barcelona
Jaume Ciurana i Llevadot

Director de Patrimoni, Museus i Arxius de l'Ajuntament de Barcelona
Josep Lluís Alay i Rodríguez

Responsable d'intervencions arqueològiques
Josep Pujades i Cavalleria

Responsable d'arqueologia preventiva
Carme Miró i Alaix

Responsable d'intervencions patrimonials
Montserrat Pugès i Dorca

Gestió administrativa
Sílvia Lezana i Les

Centre de Documentació
Encarna Cobo

Coordinació editorial
Ana Shelly de Vidal

Revisió lingüística
Maria Rosa Llaràs i Vidal

Disseny gràfic i maquetació
Isabel Solé López-Pinto
Alan Bates Design Ltd.

Impressió i retoc d'imatges
Sanvergráfic

© de l'edició: Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona
© dels textos: els autors
© de les imatges: els autors. AFB: Arxiu Fotogràfic de Barcelona. AHCB: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. ICC: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Queda prohibida la reproducció total o parcial sense el permís exprés de l'editor. en els termes marcats per la llei.

ISSN: 2014-3524
Dipòsit legal: B-33830-2012

www.bcn.cat/publicacions
www.bcn.cat/barcelonacultura/arqueologia-de-barcelona

CONSELL D'EDICIONS I PUBLICACIONS DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA

President
Jaume Ciurana i Llevadot

Vocals
Jordi Martí i Galbis
Jordi Joly Lena
Vicente Guallart Furió
Àngel Miret Serra
Marta Clari Padrós
Miquel Guiot Rocamora
Marc Puig Guàrdia
Josep Lluís Alay i Rodríguez
Josep Pérez Freijo
Pilar Roca Viola

INSTITUT DE CULTURA DE BARCELONA

Consell d'administració

President
Jaume Ciurana i Llevadot

Vicepresident
Gerard Ardanuy i Mata

Vocals
Francina Vila i Valls
Guillem Espriu Avedaño
Ángeles Esteller Ruedas
Isabel Ribas Seix
Ramon Massaguer i Meléndez
Antonio Monegal Brancós
David Albet i Sunyer
Josep M. Montaner i Martorell
Flavia Company Navau
Maria del Mar Dierssen i Soto
Daniel Giralt-Miracle Rodríguez
Pius Alibek
Francisco Ivars Castelló

SUMARI

7 **PRESENTACIÓ**
Jaume Ciurana i Llevadot

9 **ENTRE LA CRISI I EL CANVI, UN ANY D'ARQUEOLOGIA A BARCELONA**
Josep Pujades i Cavalleria

16 **EL CENTRE DE DOCUMENTACIÓ DEL SERVEI D'ARQUEOLOGIA**
Carme Miró, Encarna Cobo

22 **PLÀNOL DE LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A BARCELONA 2011**

24 **PLÀNOL DE LES INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A CIUTAT VELLA 2011**

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES

28 Abaixadors,12, carrer dels
29 Ample, 46, carrer
30 Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona
31 Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor
34 Boqueria, 30-32, carrer de la
35 Can Ricart. Casa de les Llengües
41 Can Ricart. Hangar
42 Cardenal Casañas, 9, carrer del
43 Carme, 97-99, carrer del
44 Castell de Montjuïc
48 Castell de Montjuïc. Baluard de Santa Amàlia
49 Ciutat, 13, carrer de la
50 Comtessa de Sobradiel, 1, carrer de la
51 Corders, 3, carrer dels
52 Dagueria, 13, carrer de la
54 Doctor Aiguader, 1x, carrer del
55 Doctor Aiguader, 15-23, carrer del
56 Drassanes Reials
57 Drassanes Reials
59 Drassanes Reials
64 Duc, 14, carrer del
65 Estatut, plaça de l'
66 Gal·la Placídia, plaça de
68 Gardunya, plaça de la
71 Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
72 Hospital de la Santa Creu i Sant Pau
74 Intercanviador de l'Arc de Triomf
75 La Maquinista, carrer de
76 LAV accessos a l'estació de la Sagrera
80 LAV estructura de l'estació de la Sagrera
85 LAV sector de la Sagrera
88 LAV sector de Sant Andreu
96 Mercat de la Boqueria
97 Mercat del Born
102 Mercat de Sant Antoni
104 Mercat de Sant Antoni
107 Montjuïc del Bisbe, 4-6, carrer de
108 Muralla romana. Torre del Bisbe
112 Palafrugell, carrer de
113 Parc de la Ciutadella
114 Parc de la Ciutadella. Capella
115 Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic
116 Pau Vila, plaça de
120 Pedró, plaça del
124 Portaferrissa, 15, carrer de la
125 Ramon Berenguer el Gran, plaça de
127 Regomir, 7-9, carrer del
130 Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes
133 Salvador Seguí, plaça de
134 Sant Jacint, 4, carrer de
135 Sant Miquel, plaça de
137 Sant Pere Mitjà, 4, carrer de
138 Sidé, 1, carrer de
139 Tapineria, 29-37, carrer de la
140 Taulat, 149-195, passeig del
141 Unió, 17, carrer de la

143 **INTERVENCIONS SENSE AFECTACIÓ DEL PATRIMONI**

148 **TREBALLS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ. INTERVENCIONS EN EL PATRIMONI**
Montserrat Pugès i Dorca

Treballs *in situ*
151 Drassanes Reials
153 LAV accessos a l'estació de la Sagrera
159 Muralla romana. Carrer d'Ataülf, 11

Treballs a laboratori
161 Gardunya, plaça de la
164 LAV sector de Sant Andreu
166 Palau Episcopal
170 Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Interior de les Drassanes Reials. Foto: Servei d'Arqueologia.

Presentació

Tenim a les mans un nou exemplar de l'*Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona* corresponent, en aquest cas, a les tasques realitzades i gestionades des del Servei d'Arqueologia durant l'any 2011. El full de ruta del govern municipal per a aquest mandat ha marcat la promoció i divulgació de l'activitat arqueològica a la ciutat com una de les seves prioritats en matèria de política cultural. L'*Anuari*, doncs, és una de les eines que es vol seguir promovent amb la finalitat de fer "visible" el patrimoni arqueològic i arquitectònic de la ciutat.

La reestructuració del Servei d'Arqueologia a inicis d'aquest any, que ha passat a dependre directament de la Direcció de Patrimoni, Museus i Arxius de l'Institut de Cultura, va anar acompanyada de la presentació de diferents mesures de govern destinades a millorar la coordinació entre els diversos agents que participen en la gestió municipal del patrimoni.

D'una banda, es va proposar la creació de la Taula de Patrimoni i Arqueologia com a punt de trobada entre arqueologia i arquitectura, amb la finalitat de coordinar i estudiar conjuntament els projectes urbans que incideixin en el patrimoni històric, artístic i arqueològic. D'altra banda, s'ha donat llum verda al Pla Barcino, que té com a objectiu impulsar una gestió creativa del patrimoni arqueològic romà de Barcelona per tal de donar a conèixer els tresors patrimonials de la colònia *Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino* i promoure el retorn social d'aquest patrimoni.

En el volum que teniu a les mans trobareu articles introductoris dels diferents responsables del Servei d'Arqueologia. S'hi fan unes reflexions explicant el Centre de Documentació, amb la intenció de donar-lo a conèixer a un públic més ampli. En aquest sentit, convé destacar que enguany s'ha treballat d'una manera molt intensa en la finalització de la Carta Arqueològica de la ciutat, un projecte estratègic on quedaran reflectides totes les intervencions realitzades al terme municipal de Barcelona, des del segle XIX fins l'any 2010. La Carta Arqueològica ja és accessible per Internet en obert, fet que facilitarà enormement la difusió i coneixement del patrimoni arqueològic per part de tota la ciutadania. Així mateix, s'està treballant en el web corporatiu del Servei d'Arqueologia, on es podran conèixer de primera mà totes les notícies en relació a l'arqueologia de la nostra ciutat, a banda d'altres temes.

Pel que fa a la gestió de les diverses intervencions arqueològiques que es varen desenvolupar durant l'any 2011, hi apareixen en primer lloc cinquanta sis articles corresponents a les diferents excavacions arqueològiques dutes a terme. Caldria destacar les intervencions realitzades a la línia ferroviària de gran velocitat, que han proporcionat diverses localitzacions arqueològiques en cadascun dels trams que van des del Neolític a l'època contemporània. Seguidament, es presenten les diferents tasques dutes a terme relacionades amb la neteja, el tractament i la conservació de diferents elements mobles i immobles, ja sigui *in situ* o al laboratori, i s'expliquen les col·laboracions amb d'altres institucions. Finalment, cal destacar la publicació, des del MUHBA, del llibre *Els vitralls de Pedralbes i la seva restauració* que resumeix i posa a l'abast del gran públic els resultats dels diferents estudis i treballs portats a terme durant un procés que ha durat més de dotze anys.

En definitiva, l'*Anuari* ens permet, un any més, una mirada en profunditat a tot el que fa referència a l'actualitat arqueològica a la ciutat. Un instrument de gran valor per avançar en el coneixement i la difusió del nostre patrimoni i la nostra cultura.

Jaume Ciurana i Llevadot, tinent d'alcalde de Cultura, Coneixement, Creativitat i Innovació.

Intervenció a la plaça de la Gal·la Placídia. Foto: Servei d'Arqueologia.

Entre la crisi i el canvi, un any d'arqueologia a Barcelona

Crisi? Quina crisi?

En la presentació del primer *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona,* corresponent a l'any 2008, es va convidar al Dr. Ignacio Rodríguez Temiño, director del Conjunto Arqueológico de Carmona, a Sevilla, qui va impartir la conferència *Arqueología y ciudad: ¿Necesidad o conflicto?* Es va demanar al Dr. Rodríguez Temiño que plasmés en un text les idees exposades en la conferència per poder-ho publicar a l'*Anuari* següent. El resultat va ser un article titulat «Repensar la arqueología urbana»[1] que començava amb una frase lapidària: «En un país de albañiles y camareros, los arqueólogos no podemos ser otra cosa que eso, pero con cualificación universitaria». A continuació, passava per damunt de la crisi econòmica i intuïa un canvi en el model productiu de l'Estat.

Malauradament, les previsions més pessimistes s'han confirmat. La mal anomenada "crisi del totxo" s'ha emportat per endavant bona part de l'economia productiva del país i, amb ella, l'arqueologia preventiva, molt estretament lligada, de fa molts anys, al "totxo". La sacsejada de la crisi sobre la pràctica de l'arqueologia urbana ha estat considerable, des d'empreses liquidades a empreses reduïdes a la mínima expressió i, mai com ara, no hi havia hagut un estol tan gran d'arqueòlegs autònoms esperant per a una feina.

També en arqueologia es parla de canvi de model. Aquest canvi, però, es veu complex i dificultós, més si tenim en compte que, a banda de la normativa específica de tipus patrimonial que implica la pròpia professió, les relacions laborals i contractuals són les mateixes que les de la resta de treballadors, professionals i empreses. A banda el capítol laboral, s'ha de tenir en compte que en el sistema de licitació i concursos públics, així com en la petició d'ofertes des d'empreses privades, el factor dominant per decantar-se per una empresa d'arqueologia o una altra acostuma a ser el mateix: l'econòmic. No es tracta, doncs, de valorar qui ho farà millor, quin professional és el més idoni, quin equip sabrà respondre millor als reptes que es plantegen en cadascuna de les intervencions, quina empresa respondrà amb més eficiència als requeriments de l'excavació, tant de personal com de recursos... El que es valora, al cap i a la fi, és qui ho farà més barat. Des del punt de vista del rendiment científic, aquesta és la pitjor premissa a la què ens podem afrontar. Des de les administracions públiques només ens queda confiar en la voluntat de les empreses d'arqueologia de fer la feina ben feta i no ens cansem de demanar que es posin al capdavant els professionals més adequats a les característiques de cada intervenció arqueològica. Es tracta, doncs, de voluntats, no d'obligacions.

La llei determina que la direcció de les intervencions arqueològiques ha d'estar en mans de persones qualificades. El problema rau en el sistema de mesurament, que hauria de ser el més objectiu possible. De fet, una persona llicenciada hauria de poder assumir perfectament aquesta tasca. Però si a més dels estudis reglats es demana experiència, on es col·loca el llistó? Potser sí que, a banda d'un sistema de qualificació de les empreses d'arqueologia, i per simbiosi de restauració, s'hauria de preveure un sistema de qualificació de professionals o, millor encara, que hi hagi un transvasament i una barreja de currículums entre professionals i empreses que permeti la valoració de les segones en base als seus equips i a la capacitat d'actuació que hagin tingut en intervencions prèvies. En aquest sentit, alguns dels ítems a tenir en compte podrien ser la presentació dels resultats de les excavacions en diferents fòrums científics i la seva difusió en publicacions especialitzades, la qualitat de les memòries o el compliment dels terminis pactats, per apuntar només alguns exemples.

Des de les administracions públiques s'ha de procurar, doncs, perseverar en el bon funcionament de les intervencions i en la correcta presentació dels resultats i si per assolir-ho s'ha de modificar la legislació actual, no ens podem permetre ajornar-ho més temps.

Canvi? Quin canvi?

L'any 2011 també ha estat un any mogut pel

1. Ignacio Rodríguez Temiño, «Repensar la arqueología urbana», dins *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2010, pàg. 15-23.

Servei d'Arqueologia. Les eleccions municipals del mes de maig van suposar un canvi polític a l'Ajuntament de Barcelona. Els nous dirigents es van proposar, des del primer moment, donar una empenta a l'arqueologia que s'estava fent a la ciutat fent-la més "visible" i presentant-la com un valor afegit. La primera actuació va consistir en deslligar el Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, passant a dependre, dins l'organigrama de l'Institut de Cultura de Barcelona, de la nova Direcció de Patrimoni, Museus i Arxius, dirigida per Josep Lluís Alay. En aquests mateixos comicis, Ferran Puig, director del Servei d'Arqueologia durant els darrers anys, va ser elegit alcalde del municipi on resideix, per la qual cosa va deixar temporalment el seu càrrec al Servei.

Aquests dos fets van suposar un canvi a fons dins el Servei d'Arqueologia. Internament, el Servei es va organitzar en dues grans àrees, la de Prevenció i la d'Intervenció. Formalment, aquesta reorganització va quedar reflectida, el mes de gener de 2012, en la *Mesura de govern d'impuls a la gestió del patrimoni cultural de la ciutat,* on es proposaven les actuacions referents a la gestió del patrimoni arquitectònic històric artístic i les actuacions referents al patrimoni arqueològic. Així, doncs, fent una revisió dels instruments dels que disposa l'Ajuntament pel que fa a la documentació i intervenció arqueològica es proposà la reorganització del Servei d'Arqueologia que «a més del Servei d'Intervenció Arqueològica, comprèn també el Servei de Restauració Preventiva i comptarà amb una unitat responsable de Documentació. Es tracta, per tant, de passar d'una lògica de seguiment de la transformació urbanística pública i privada de la ciutat per a la seva exploració arqueològica, a una lògica que ens permeti prendre la iniciativa per impulsar la recerca, el coneixement i la divulgació al voltant de l'arqueologia. Necessitem passar a ser un servei proactiu i no tan sols un servei de seguiment d'obres».

En aquest sentit, les funcions de l'equip d'intervencions arqueològiques són les següents:

- Fer el seguiment de les actuacions arqueològiques a la ciutat.
- Preparar la documentació per a les iniciatives institucionals i legislatives sobre les competències locals en arqueologia.
- Elaborar, conjuntament amb l'Àrea d'Hàbitat Urbà i, proposar, si s'escau, nous criteris d'intervenció.
- Redactar les propostes d'intervenció arqueològica i els protocols d'intervenció patrimonial.
- Atendre els aspectes patrimonials de les intervencions arqueològiques i fer el diagnòstic i tractament dels materials trobats quan s'escaigui.
- Coordinar la redacció i publicació de l'*Anuari* d'intervencions arqueològiques.
- Donar atenció a la ciutat en tant que Servei d'Arqueologia, gestionant les intervencions arqueològiques que es realitzen a Barcelona, ja siguin promocions públiques o privades.

Les funcions de l'equip de documentació són les següents:

- Responsabilitzar-se del Centre de Documentació arqueològica i coordinar-lo amb el MUHBA.
- Consolidar i actualitzar la Carta Arqueològica de Barcelona.
- Regularitzar les memòries arqueològiques antigues.
- Custodiar i completar l'arxiu documental, en especial les memòries arqueològiques.
- Col·laborar amb el MUHBA en la definició i posada en servei dels protocols d'estudi d'edificacions d'interès patrimonial i de recopilació de fons documentals, i atendre els serveis que el Centre de Documentació Patrimonial presta al museu.
- Oferir atenció a la ciutat en tant que Centre de Documentació Arqueològica.
- Treballar el Pla Barcino per a la recuperació de la Barcelona romana.
- Col·laborar amb els centres de recerca acadèmica per mitjà de la signatura de convenis de col·laboració amb universitats i centres de recerca.

Trobareu una ampliació del contingut de l'àrea de documentació en un article de Carme Miró i Encarna Cobo en aquest mateix *Anuari*.

Així mateix, i amb la finalitat de facilitar la cooperació entre les àrees d'Hàbitat Urbà i les de Cultura, Coneixement, Creativitat i Innovació, es va proposar la creació de la Taula de Patrimoni, com a òrgan tècnic de coordinació de les polítiques municipals en matèria de patrimoni arquitectònic històric artístic i arqueològic, presidida per Jaume Ciurana, tinent d'alcalde de Cultura, Coneixement, Creativitat i Innovació i vicepresidida per Vicente Guatllar, gerent d'Hàbitat Urbà.

Per completar la reestructuració dels diferents serveis que ofereix la ciutat en l'àmbit de patrimoni arquitectònic i arqueologia, es proposà la constitució del Consell d'Arqueologia de Barcelona com a òrgan assessor independent encarregat de la supervisió dels treballs de recerca arqueològica a la ciutat. És previst que en la seva composició hi hagi acadèmics i experts de reconegut prestigi.

Un any d'arqueologia a Barcelona

Pel que fa als resultats de les intervencions realitzades durant l'any, pensem que s'ha avançat, i molt, en el coneixement de la ciutat i del seu territori, sobretot en algunes zones que fins ara havien estat poc treballades, arqueològicament parlant. Voldríem, en aquest capítol, fer un breu repàs dels resultats que es van obtenir. S'ha de tenir en compte, però, que les dades de les intervencions de l'any 2011 encara estan en procés d'estudi i les memòries s'han d'acabar de redactar. Amb tot, pensem que la publicació dels resultats preliminars és una bona font d'informació per als mateixos arqueòlegs i per a les persones que estiguin realitzant treballs de recerca o bé estiguin interessades en iniciar-ne alguna.

Tot i que durant l'any s'han realitzat diverses intervencions arqueològiques fora de Ciutat Vella, la resta de districtes continuen essent les ventafocs de l'arqueologia a Barcelona. En el seguiment arqueològic que s'ha fet a les obres de la Línia d'Alta Velocitat, al recinte històric de l'Hospital de Sant Pau i de la Santa Creu o a l'antiga fàbrica de Can Ricart, per posar uns exemples, s'ha comprovat que el poblament ha estat present, en les seves diferents formes, en tot el pla de Barcelona, més enllà del nucli de *Barcino* o de la ciutat medieval. En aquest aspecte, cal recordar la presència, dins el terme municipal, dels pobles i vil·les que han estat annexionades a la ciutat, amb els seus nuclis històrics i el seu poblament dispers.

Només cal consultar els manuals per comprovar que trenta anys enrere a Barcelona no existia prehistòria i, quan van començar a aparèixer restes, semblava que el Raval fos el gran centre de poblament prehistòric a la ciutat. A mesura que han passat els anys -i, sobretot, arran de la publicació del decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, que va permetre l'expansió de l'arqueologia urbana tal i com la coneixem actualment- s'ha pogut comprovar que des d'època prehistòrica hi ha hagut assentaments humans de diversa índole al pla de Barcelona. En aquest mateix sentit, és interessant que s'hagin començat a trobar restes ibèriques als contraforts dels turons de la ciutat i al mateix pla.

Pensem que el principal ensenyament que ens ha donat el seguiment arqueològic en els diferents sectors de les obres de la Línia d'Alta Velocitat és la necessitat d'intensificar aquestes tasques de seguiment en d'altres punts del terme municipal malgrat no hi hagi indicis previs de la presència de restes arqueològiques. Amb això no ens estem referint a posar un arqueòleg o una arqueòloga en tots i cadascun dels llocs on s'estiguin realitzant obres, però sí que convindria fer un seguiment sistemàtic en aquells punts on es produeixin moviments de terres d'un cert volum. En el fòrum adient s'hauria de decidir quina hauria de ser la superfície mínima, en metres quadrats, a partir de la qual cal intervenir.

La Línia d'Alta Velocitat

Ja des que es van començar l'any 2008, les diferents intervencions que s'han realitzat i s'estan realitzant amb motiu del pas de la Línia d'Alta Velocitat per Barcelona han donat resultats importants, tan quantitativament com per la qualitat de les troballes i la informació obtinguda. Es tracta del seguiment arqueològic més gran que s'ha fet mai a la ciutat i, probablement, costarà molt que se'n faci un altre d'aquestes característiques: quan s'acabi el moviment de terres en tots els sectors (tram Sagrera, tram Sant Andreu, estructura de l'estació, accessos i els diferents col·lectors i obres d'urbanització), s'hauran remogut més de 3 milions de m^3 de terres dels quals s'ha fet el control de tots els nivells antròpics.

La premsa ha anat informant d'algunes de les troballes que s'han realitzant aturant-se, sobretot, en les més espectaculars. Això no treu que n'hi hagi hagut d'altres que no han sortit als mitjans que han donat una informació molt valuosa per al coneixement del territori. A l'*Anuari* hi trobareu quatre articles corresponents als diferents equips i sectors on s'ha estat treballant.

Pel que fa a la prehistòria, cal destacar la troballa d'un assentament del Neolític antic postcardial (finals V mil·leni, inicis IV mil·leni ane -abans de la nostra era-), on es van documentar nombrosos forats de pal, estructures de combustió, cubetes d'emmagatzematge i un enterrament infantil. L'assentament, després d'una llarga interrupció, es continuarà excavant a finals de 2012. En altres sectors afectats per les obres es van documentar dues sitges del Neolític mig / final -una d'elles amb restes d'un enterrament- i quatre sitges més i una inhumació en fossa que, per les seves característiques i el material arqueològic

associat, podrien adscriure's igualment a època prehistòrica; el seu estudi acabarà per determinar-ne la cronologia. Ja dins el Neolític Final, s'ha de destacar la descoberta d'un hipogeu funerari amb desenes d'inhumacions al seu interior. L'excavació de les estructures s'ha acabat a mitjan setembre de 2012, per la qual cosa els resultats finals els trobareu a l'*Anuari* corresponent. D'època ibèrica es van documentar una vintena de sitges dels segles IV-III ane, dos pous i diversos retalls indeterminats.

D'època romana cal destacar l'excavació de poc més de 1.000 m² de la vil·la romana del pont del Treball. Es va documentar una fase prèvia a l'existència de la vil·la pròpiament dita, amb diverses estructures dels segles II-I ane; les primeres construccions de la vil·la són del segle I de la nostra era i, a l'acabar la intervenció, s'havien documentat diverses fases constructives entre el segle II i el segle IV. A mitjan 2012 s'ha iniciat l'excavació d'altres sectors d'aquesta mateixa vil·la.

Davant l'estació de ferrocarril de Sant Andreu Comtal l'any 2010 es van excavar estructures de la *pars rustica-fructuaria* d'una altra vil·la romana. Durant el 2011 es van documentar d'altres estructures (rases de vinya, forats de pal, rases de drenatge...) d'aquesta mateixa vil·la que, molt arrasada, presenta elements de l'alt i el baix imperi. En d'altres sectors de les obres es va documentar una sitja amb material arqueològic romà i diverses rases de vinya.

D'època altmedieval es van localitzar diversos forats de pal i un tram de mur que s'haurien de relacionar amb una àrea de treball del ferro ja excavada l'any 2010. D'època moderna destacaríem l'excavació d'una *fresquera* del segle XVI i el seu passadís d'accés i 5 fosses d'enterrament múltiple, al capdamunt de la rambla de Prim, probablement relacionades amb la Guerra dels Segadors. D'època contemporània es van documentar diverses estructures edilícies, un tram de l'antic camí de Sant Martí de Provençals que tenia, al costat mateix, estructures de regadiu i, a pocs metres, les restes d'una bòbila.

Com es pot observar en els paràgrafs precedents, les restes localitzades van des del Vè mil·lenni ane fins als nostres dies, amb una varietat d'estructures que ajudaran a conèixer millor aquest sector de la ciutat, fins ara prou desconegut.

Intervencions en grans solars

En aquest apartat voldríem incidir en aquelles obres que pel seu abast, les seves dimensions, pel seu significat ciutadà, pels resultats obtinguts i per la seva singularitat es fan mereixedores d'una atenció especial. Ens referim a intervencions com les que s'han anat realitzant al subsòl de l'edifici de les Drassanes Reials on s'ha documentat una necròpolis romana que abasta del segle I al segle VI, s'han pogut localitzar estructures de les primeres drassanes del segle XIII i s'ha refet la lectura de l'edifici amb resultats molt interessants. També s'han documentat un tram de la muralla de mar i estructures dels diferents usos que va tenir l'edifici al llarg de la història, com a parc i mestrança d'artilleria, centre productor artiller i caserna militar.

La plaça de la Gardunya és un altre dels espais que estan en plena remodelació. Després dels sondejos que es van fer fa uns anys, es va començar la fase d'excavació arqueològica del costat de mar de la plaça que va proporcionar la troballa d'una sepultura neolítica postcardial que anava acompanyada d'aixovar. També es van localitzar sitges i dos fogars prehistòrics. Ja d'època romana cal esmentar estructures muràries, un tram de la via romana que accedia a *Barcino* a través de l'actual carrer del Carme, un forn, cinc sepultures i diverses rases agrícoles. Previs a la construcció del convent de Santa Maria de Jerusalem, que ocupà l'espai de la plaça des de finals del segle XV fins ben entrat el segle XIX, es documentaren sitges altmedievals i diverses estructures de la trama urbana dels segles XIII i XIV.

Plaça de la Gardunya. Edifici de funció religiosa del segle XIII. Foto: Rafael Dehesa.

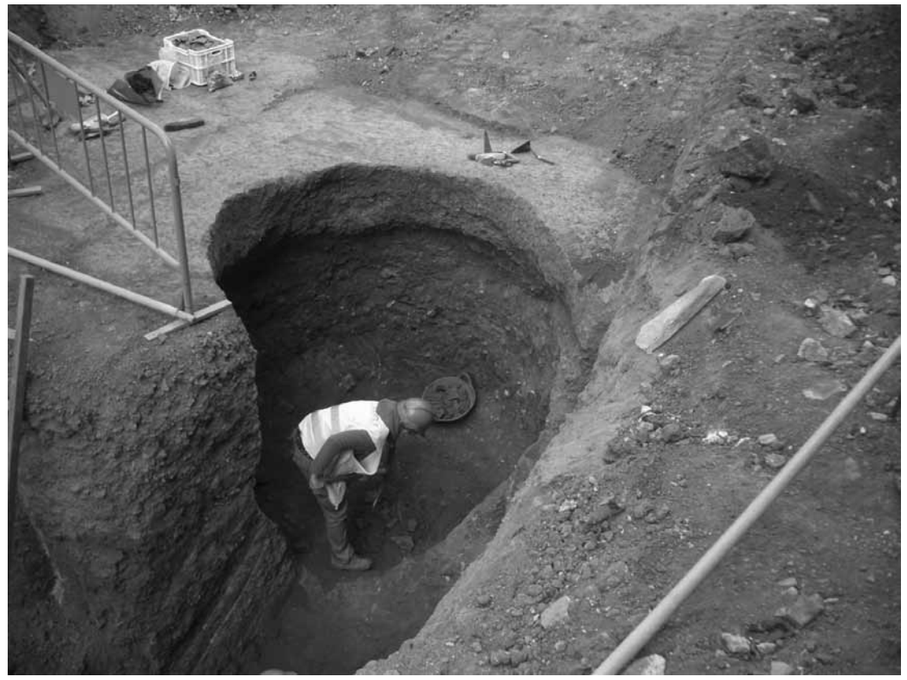

Sitges ibèriques de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Foto: Isabel Pereira.

Al carrer del Regomir també es coneixia l'existència de restes romanes des de l'any 1998, tot i que no s'havia pogut excavar el subsòl en extensió. En l'actuació que s'hi va fer es va posar en valor la torre circular de la porta praetoria i un bon pany de muralla del baix imperi. Així mateix, es va excavar una part de les restes d'un edifici termal d'ús públic que s'estén força més enllà del sector intervingut.

La basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor mereix un punt i apart. El 2011 es van fer diversos sondejos, primer promoguts per la pròpia parròquia i, posteriorment, amb el suport de l'Institut de Cultura. La presència de restes alt i baiximperials han portat a incloure la basílica en el Pla Barcino, que suposarà la recerca metòdica del subsòl. En els propers anys s'anirà informant dels resultats.

Fora ja del districte de Ciutat Vella, però totalment relacionat amb aquest, hi ha la intervenció al Mercat de Sant Antoni. Els sondejos realitzats fins al moment han constatat la presència del baluard de Sant Antoni, construït durant la Guerra dels Segadors, amb el corresponent fossat, la contraescarpa, el camí cobert i el glacis. A banda, s'han localitzat estructures relacionades amb l'activitat agrícola que són anteriors a la construcció del baluard. També es va trobar un tram de l'antiga carretera de Madrid, l'últim tram de la qual es construí a mitjan segle XIX i va estar en funcionament fins a la construcció del mercat, el 1872.

El Monestir de Pedralbes és un dels conjunts de la ciutat on periòdicament es fan intervencions arqueològiques a causa del continuat procés de rehabilitació i adequació dels espais. La darrera intervenció es va fer en la zona on hi havia l'annex a l'antiga infermeria. A banda de la documentació de ceràmica romana en sediments de tipus al·luvial, possiblement procedents de l'assentament romà situat al nord del monestir, es van documentar diverses fases històriques, des del moment del tapiat del portal de la muralla en aquest sector, fins al rebliment de l'espai amb terres provinents de l'abocador del monestir, d'on es va recollir un gran volum de material ceràmic important tant per la seva quantitat i varietat, com per la diversitat de procedència.

Finalment, no voldríem acabar aquest apartat sense esmentar les intervencions que, des de fa uns anys, s'estan realitzant al recinte històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. En una de les intervencions de l'any 2011 es van localitzar cinc sitges d'època ibèrica i tardorepublicana, amb una cronologia que va del segle III al segle I ane i, fent un salt considerable en el temps, es van documentar restes que podrien estar relacionades amb la Torre Xifré i estructures d'un hipotètic complex industrial.

Un repàs cronològic

Pel que fa a la resta de les intervencions, en cap cas menys importants que les esmentades fins ara, voldríem començar esmentant l'estudi que es va fer de l'anomenada Torre del Bisbe, la torre núm. 76 de la muralla baiximperial de Barcelona, on es va utilitzar el mètode estratigràfic per al seu estudi.

A l'interior de la ciutat romana es van fer excavacions al carrer de la Dagueria, on es documentaren estructures muràries tardoantigues i diversos elements arquitectònics reaprofitats. Ja fora del recinte murallat, a la plaça de Ramon Berenguer es van localitzar fosses d'abocador, un mur i nivells de circulació de la primera meitat del segle V. Al carrer de la Comtessa de Sobradiel hi havia diversos nivells de rebliment del fossat de la muralla; en aquest punt, la colmatació documentada és del segle V i no es va exhaurir l'estratigrafia. Al carrer del Cardenal Casañas es van localitzar dues inhumacions amb una cronologia molt àmplia, del segle I al V, que caldrà acabar de definir. Al carrer dels Corders, en el seguiment dels rebaixos de terra del fossat d'un ascensor, es va documentar un mur i un paviment d'*opus signinum* datats al segle II i un mur de tovot amb els paraments enlluïts que va ser amortitzat en època baixmedieval. Al carrer dels Abaixadors hi havia un mur i restes d'un paviment de morter de calç dels segles IV-V. Al carrer Ample es va documentar una estructura indeterminada amb cronologia altimperial que sobta per les seves dimensions (més d'1 m d'amplada); no es va poder continuar la recerca perquè la caixa de l'escala delimitava l'espai de treball. Ja més allunyats del suburbi cal destacar el mur altimperial associat a una *via terrena* i els sis enterraments de la plaça del Pedró. I, per finalitzar aquesta relació, s'ha de fer esment de les estructures localitzades dins l'antic recinte fabril de Can Ricart, amb una interessant estructura de planta circular d'aproximadament 6 m de diàmetre i altres murs associats. Malauradament, quan s'estaven fent les tasques de localització i neteja dels coronaments dels murs, el projecte d'obra civil va quedar abandonat i es va haver de deixar la recerca per manca de finançament.

Pel que fa a les restes medievals, sobretot baixmedievals, han estat nombroses les intervencions en les què s'han documentat estructures i nivells de circulació corresponents a aquesta època. Per citar-ne algunes, podríem parlar d'un dels mur de façana del segle XIII, al carrer del Duc, que marcava la presència d'una possible androna fossilitzada en el parcel·lari actual; les estructures del convent de les Jerònimes, al carrer de Sant Antoni Abat o el seguiment de l'obertura de rases de servei al voltant de l'antic mercat del Born, que amplia el coneixement de la trama urbana coneguda fins ara a l'interior del mercat.

D'època moderna esmentaríem les intervencions al castell de Montjuïc, on s'ha avançat en el coneixement de l'evolució arquitectònica de l'edifici, i al parc de la Ciutadella, on s'han anat localitzant diferents trams dels baluards del Príncep i de Don Fernando i s'ha treballat a l'entorn de la capella castrense. A la plaça de l'Estatut/carrer de Lisboa, a Horta-Guinardó, i a la plaça de Gal·la Placídia, entre els districtes de Sarrià-Sant Gervasi i Gràcia, es van documentar murs de contenció relacionats amb les rieres que transcorrien en aquests dos sectors en època històrica.

Per acabar aquest breu recorregut, hem de citar els treballs realitzats a Can Ricart que han permès completar l'estudi històric del conjunt fabril, aportant dades de l'estructura de l'edifici, dels acabats i, sobretot, de les infraestructures conservades al subsòl. Cal esmentar també les rases obertes a la plaça de Pau Vila, que van posar al descobert el portal de Mar i un dels ponts a través dels quals s'accedia a, l'interior de la ciutat. ☙ **Josep Pujades i Cavalleria, jpujades@bcn.cat**

El Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia

A l'hora de fer una presentació del Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia, s'ha cregut interessant fer una primera introducció per parlar de la història de l'arqueologia a la ciutat i d'on ha sorgit bona part de la documentació que ara pot ser consultada al Centre.

L'arqueologia a Barcelona parteix d'una sòlida tradició científica que assoleix un alt nivell ja en els anys 1950, 1960 i següents. Però, és durant els anys 80, amb l'arribada dels ajuntaments democràtics i arran de les grans transformacions urbanes propiciades pels Jocs Olímpics de 1992, quan es consolida definitivament l'arqueologia urbana com un dels programes municipals orientats al coneixement i salvaguarda del patrimoni arqueològic de Barcelona, alhora que comporta una professionalització de la tasca arqueològica i de l'arqueòleg.

En ple segle XXI, el Servei ha d'avançar cap endavant amb nous projectes i estímuls, sense oblidar, però, el sediment de més de 2000 anys d'història urbana, i molts més si comptem la prehistòria i protohistòria. Cal mirar enrere per saber d'on venim i valorar tot l'esforç i la feina dels que ens van precedir en l'estudi de la nostra ciutat. La historiografia barcelonina és rica en documents, alguns dels quals encara són útils pels continguts i mètodes de treball. Per tal de poder establir noves formes de relació amb la ciutat i els individus, cal eixamplar els camins del coneixement històric i la manera d'entendre el patrimoni. S'han de crear nous vincles entre el passat, el present i el futur, entre la tradició i la ciència, canvis i continuïtats, espais petits i grans territoris amb la intenció d'interrelacionar-los i apropar-los des de diverses vessants i maneres. S'ha de destacar tot el nostre passat romà, el de la colònia *Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino*, valorant la recerca arqueològica i històrica que s'ha anat fent d'una manera continua des del segle XIX i les reinterpretacions que s'han realitzat al llarg de la història.

La història de les intervencions arqueològiques a Barcelona

El títol d'aquest apartat no ha estat triat a l'atzar, ja que hauríem de partir de premisses diferents si parléssim d'història de l'arqueologia o d'història de la recerca. Podríem assenyalar que a Barcelona des del segle XV es pot parlar d'història de l'arqueologia, entesa en l'ampli concepte de disciplina científica que estudia la història de la humanitat a partir de les restes materials. Jeroni Pau, amb la seva obra *Barcino* (1491), va iniciar aquesta mirada al passat de la ciutat a partir dels monuments conservats. *Barcino* és una obra breu però de gran difusió tant en el moment en què va ser escrita, com en èpoques posteriors. Va ser el mirall de molts historiadors i la seva estructura i trets s'aniran repetint en d'altres treballs sense oblidar la referència al mestre. No obstant, alguns d'aquests historiadors no foren tant científics com Jeroni Pau, tornant a barrejar llegenda i història, com per exemple Dionis Jorba (1589). Barcelona va ser una de les primeres ciutats peninsulars amb un relat d'història pròpia. Cal remarcar la importància del títol, *Barcino*, amb el què Jeroni Pau fixa la grafia del nom de la ciutat de Barcelona en època romana, alhora que l'ajuda a parlar de l'origen de la ciutat i a desmentir les llegendes mítiques de la seva fundació: «En conseqüència, aquests fets i també el nom –car també fou anomenada *Barcine* pels vells– indiquen amb proves evidents que el fundador procedia de la família Bàrcina».[1] El primer que fa Jeroni Pau en parlar de la ciutat és desmentir la seva fundació per Hèrcules, mite que es va repetint des de la seva publicació a la *Història gòtica* de Roderic Ximénez de Rada, l'any 1243. Pau el rebat amb una nova teoria: la fundació per Amílcar Barca. Per tant, està parlant d'un origen púnic per a la ciutat.[2] No ens trobem només, davant d'un estudi històric, sinó també amb un dels primers estudis epigràfics amb un gran rigor científic de les inscripcions llatines de la nostra ciutat. *Barcino* conté també un dels primers corpus de personatges il·lustres d'època romana i un primer episcopologi de la seu barcelonina. Cal destacar, així mateix, el fet que l'autor relacioni la puixança de la ciutat de Barcelona en detriment de Tarragona, cosa que faran posteriorment altres historiadors. Sense que hi hagi una relació directa, és clar que Barcelona esdevé centre de poder amb l'establiment de la primera seu episcopal i seu regia d'època visigoda, provocant un creixement de la ciutat fora muralla i una gran remodelació dins el recinte, especialment del sector on s'ubica el nucli de poder administratiu i religiós.

El continuador de la tasca de Pau va ser Pere Miquel Carbonell, el qual va recollir moltes de les inscripcions romanes que Pau va poder estudiar, publicant-les sota el nom de *Cròniques de Catalunya*.

A partir del segles XVI i XVII, els humanistes es comencen a interessar pel passat romà, agafant molt de pes la part epigràfica. S'han conservat diversos manuscrits amb còpies d'inscripcions llatines. Podríem afirmar que des del segle XV al XIX, la major part de la documentació conservada va ser epigràfica. A banda d'això, cal destacar que a Barcelona varen proliferar diverses llegendes a falsos cronicons sense validesa científica. Paral·lelament, hi ha diverses obres descriptives i de catalogació, com la *Crònica Universal del Principat de Catalunya* de Jeroni Pujades, il·lustrada amb gravats on es representa el temple romà i parts de la muralla tardana.

A partir d'aquest moment deixem la història de la recerca arqueològica per centrar-nos en les excavacions per tal de documentar restes del passat de la ciutat. Pel que fa a les intervencions arqueològiques, s'ha de destacar la primera expedició a la recerca del cos de Sant Pere Nolasc, al llarg de la meitat del segle XVIII.

L'any 1835, per encàrrec de la Junta de Comerç, l'arquitecte Antoni Celles Azcona va ser el responsable de la demolició d'una sèrie d'estructures que emmascaraven les columnes del temple romà així com de la realització d'una excavació a l'entorn de les restes conservades. Aquesta és la primera intervenció arqueològica documentada, en el sentit que l'entenem actualment, a la nostra ciutat. Es varen fer diverses cales de sondeig. El temple estava incorporat a cases particulars, que el dissimulaven i en part el protegien. Aquest temple hexàstil presentava part de l'estilobat i un angle de la columnata exterior, elements suficients per determinar amb exactitud la situació i les grans proporcions del conjunt. En aquesta intervenció es van poder documentar part del basament, diversos fragments de bases, capitells, motllures del *podium* i l'arquitravat. Les referències bibliogràfiques sobre el temple romà són abundants, com ja s'ha assenyalat i l'estudi per part d'erudits i investigadors es remunta al segle XV. A partir de l'estudi d'Antoni Celles, es va intentar reconstruir l'indret, arran de l'aparició de diversos fragments de la cornisa i la dedicació d'August i la seva cronologia, que situava el temple entre el final de l'època republicana i inicis de la imperial. La documentació conservada d'aquesta primera intervenció es troba a l'Arxiu del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona.

A partir de la segona meitat del segle XIX, les troballes es multipliquen i s'inicien nous estudis com el promogut pel *Diari de Barcelona* sobre la recerca a la muralla romana, o la recuperació de material arqueològic arran de la demolició del convent de l'Ensenyança, destacant el mosaic de les Tres Gràcies i també la descoberta del mosaic del Circ l'any 1860, ambdós conservats al Museu d'Arqueologia de Catalunya. No podem oblidar que és el moment de la Renaixença, moviment cultural que enaltia la història del país. En aquest marc, Francesc Martorell i Penya, mecenes de la ciutat, va instituir el Premi Martorell dedicat a un estudi d'arqueologia, que va tenir continuïtat sota el patrocini de l'Ajuntament de Barcelona.

Amb l'arribada del segle XX, hi ha un gran canvi arreu del Principat. Pel que fa a la ciutat de Barcelona, amb l'obertura de la Via Laietana a principis dels segle XX (1907), l'Ajuntament es va plantejar per primera vegada promulgar unes mesures de protecció del patrimoni davant d'unes obres de gran envergadura que afectarien una part important de la ciutat antiga. Es van incloure en el contracte del Banc Colonial dos articles per fer possible la investigació i recuperació de materials i es va crear una delegació executiva investigadora i de vigilància de les obres de reforma.

També l'any 1907 es funda l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), cosa que significa la incorporació de l'arqueologia catalana al món científic internacional. Amb la creació de la Junta de Museus i Servei d'Investigacions Arqueològiques, l'IEC és el primer en organitzar activitats arqueològiques des de l'administració pública a Catalunya. L'any 1914, es va fundar, dins la Diputació Provincial de Barcelona, el Servei de Conservació i Catalogació de Monuments, on es va organitzar un gran arxiu d'imatges i dades dels monuments de la província. L'any 1915, la Mancomunitat crea el Servei d'Investigacions Arqueològiques sota la direcció de Pere Bosch Gimpera, naixent l'escola d'arqueologia de Barcelona. Pel que fa a la nostra ciutat, l'any 1932, i sota la direcció

1. Mariàngela Vilallonga, *Jeroni Pau. Obres*, vol. I, Ed Curial, Barcelona, 1986, pàg. 299.

2. Aquesta teoria ha anat sortint a la llum a diversos moments de la historiografia sobre la fundació de Barcelona i, en l'actualitat, encara hi ha investigadors que la defensen, o que no la troben del tot inversemblant, malgrat que la immensa majoria l'ha descartada.

de Josep Colominas i Roca, l'Institut fa dues intervencions arqueològiques: el poblat ibèric del Turó de la Rovira i la necròpolis tardoantiga i poblament prehistòric de Can Casanoves, les dues al districte d'Horta-Guinardó.

Com a exemple d'aquest esclat de la importància de l'arqueologia, l'any 1929 Barcelona va ser triada per ser la seu del IV Congrés Internacional d'Arqueologia.

Volem fer esment de la tasca d'un gran historiador, Francesc Carreras Candi, que amb el seu conjunt d'obres ha deixat un gran document del passat de la nostra ciutat. El seu volum sobre la ciutat de Barcelona és un recull-inventari del que es coneixia fins el moment en relació a l'arqueologia de tot el municipi. A banda del text, part del qual encara és vigent, cal destacar la qualitat de les il·lustracions que l'acompanyen, especialment com a dada històrica, ja que algunes de les peces o monuments representats han desaparegut i la única referència que queda és l'obra de Carreras Candi.

L'inici de l'activitat planificada de l'arqueologia a la ciutat en el marc de l'Ajuntament de Barcelona s'ha de situar a l'any 1920 amb la creació de l'Arxiu Històric de la mà d'Agustí Duran i Sanpere. Com ell mateix assenyala: «Caldria justificar fins allí on fos possible el fet, evidentment confusionari, que l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona hagi dedicat durant molts anys una gran part de les activitats a exploracions arqueològiques. La idea que hom té d'un arxiu documental és la d'un recer on són guardats els papers antics i on són esperats els recercadors que hi vulguin esmerçar llur paciència. I heus ací que l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona se'ns presenta amb un aspecte tant divers, que obliga a esmentar aquell concepte apriorístic o a condemnar-ne la desviació. Evidentment, l'estudi documental i les exploracions arqueològiques semblen gairebé funcions oposades. El fet d'unir-les o, si més no, de compassar-les, pot respondre a un propòsit superior».[3] La primera intervenció que duu a terme l'Arxiu Històric és la recerca de la tomba de Pau Claris i d'uns mosaics romans a l'entorn de Santa Marta (carrer de la Corribia, actual pla de la Seu-avinguda de la Catedral). L'any 1921 es compra la casa del Degà o l'Ardiaca com a seu de l'Arxiu Municipal d'Història sota la direcció de Duran i Sanpere i es fan excavacions en el marc de la rehabilitació de l'edifici. És l'inici d'una nova etapa que significa el desenvolupament i l'arrelament de l'arqueologia com a mètode d'investigació històrica, encara que lligat de forma quasi absoluta a la restauració, especialment de la muralla i, més tard, d'altres monuments. Josep de Calassanç Serra i Ràfols, com a comissari d'excavacions, és l'arqueòleg que dirigeix la recerca arqueològica, sota l'empara de l'Institut Municipal d'Història, fundat per Duran i Sanpere.

A partir d'aquest moment es multipliquen les intervencions a tot el terme municipal, però molt especialment a Ciutat Vella i a la muntanya de Montjuïc. Anualment es planifiquen campanyes amb excavacions programades: a la plaça del Rei, a la plaça de Sant Miquel, carrer dels Comtes, plaça de la Vila de Madrid, necròpolis jueva, sitges de Magòria etc. Simultàniament, també s'assumeixen les urgències. Hi ha una aturada en les intervencions a causa de la Guerra Civil Espanyola, tot i que es segueix fent alguna petita intervenció.

Un fet relacionat amb l'obertura de la Via Laietana culminaria el llarg procés de gestació del Museu d'Història de la Ciutat, fundat l'any 1943, que d'una forma o altra ha estat lligat a la recerca arqueològica de Barcelona. La Casa Clariana Padellàs estava afectada per les obres de la nova avinguda i l'Ajuntament de Barcelona decidí recuperar-la i traslladar-la, pedra a pedra, a la seva ubicació actual a la plaça del Rei. En iniciar les obres per fer els fonaments aparegueren les restes de la ciutat romana i s'aprofità per estendre les excavacions a tota la plaça del Rei. L'èxit dels resultats de les excavacions facilità la decisió de dedicar el palau medieval a allotjar el futur Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona.

L'any 1960 es crea el Servei d'Arqueologia com una secció del Museu d'Història, fins que l'any 1981 passa a anomenar-se Servei d'Activitats Arqueològiques, encara dins del marc del Museu però com un ens autònom.

En aquest temps es fan diverses intervencions, destacant, però, la que es duu a terme a la plaça de Sant Miquel a finals dels anys 60, principis del 70 del segle XX. L'actuació es va realitzar en col·laboració amb l'*Istituto Internazionale di Studi Liguri*, sota la supervisió de Nino Lamboglia i sota la direcció de la professora Francesca Pallarès. Va ser la primera intervenció que es va fer a la península ibèrica amb la metodologia d'excavació coneguda com "mètode Lamboglia" que va canviar força els resultats de les intervencions arqueològiques, incidint especialment en l'estratigrafia i la relació entre estrats i estructures, per tal d'establir una cronoestratigrafia de les restes documentades. A banda de l'excavació, aquest projecte va esdevenir una escola per diversos arqueòlegs que després han treballat pel patrimoni de Barcelona.

L'any 1985, el Servei és reconegut a l'organigrama municipal i es converteix en l'òrgan de gestió del patrimoni arqueològic de la ciutat, tant pel que fa a la prevenció com per a la recerca. Ens trobem en el moment que comença l'esclat de l'arqueologia urbana, molt relacionat amb la gran renovació de la ciutat que planteja el nou ajuntament democràtic.

L'any 1990, el Servei d'Activitats Arqueològiques passa a ser el Servei d'Arqueologia de la Ciutat, nom que només dura dos anys i és substituït pel de Centre d'Arqueologia de la Ciutat. Cinc anys després, passa a anomenar-se Secció d'Arqueologia Urbana, fins que l'any 2000 torna a formar part del Museu d'Història amb el nom de Servei d'Arqueologia del Museu d'Història. Ara fa just un any, el Servei d'Arqueologia ha tornat a recuperar l'autonomia i depèn directament de la direcció de Patrimoni, Museus i Arxius de l'Institut de Cultura.

L'any 2000, dins del Museu, es van unificar els fonts d'arxiu i biblioteca. L'any 2009 es van separar la documentació històrica i arqueològica, la biblioteca, l'arxiu de col·leccions i l'arxiu administratiu. Tota la documentació

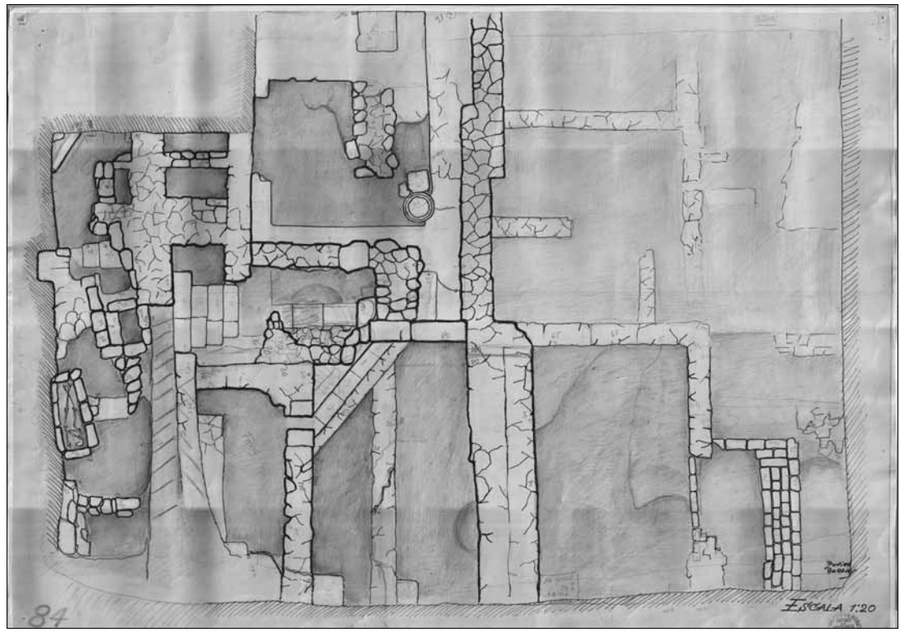

Planta de la intervenció a la plaça de Sant Miquel, anys 70. Dibuix: Rovira Bordás – Centre de Documentació.

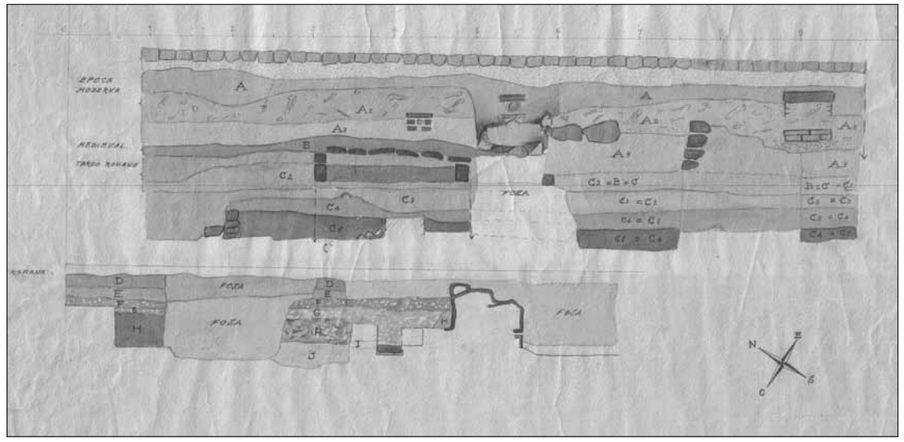

Tall estratigràfic de la intervenció a la plaça de Sant Miquel, anys 70. Dibuix: Rovira Bordás – Centre de Documentació.

3. Agustí Duran i Sanpere, *Barcelona i la seva història. La formació d'una gran ciutat*, Barcelona, Ed. Curial, 1973, pàg. 23.

Centre de Documentació.
Foto: Encarna Cobo.

arqueològica es trasllada a la nova seu del carrer Comercial, i és quan neix el Centre de Documentació, que avui us presentem.

Per què expliquem tot això?, pel fet que la nostra història va molt relacionada amb la documentació que preservem. A continuació descriurem quin és el nostre fons. No tota la documentació sobre la recerca arqueològica està dipositada al nostre Centre, hi ha dos arxius de referència molt importants: l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, on hi ha el fons Serra i Ràfols, i l'Arxiu Comarcal de la Segarra, on hi ha el fons Duran i Sanpere.

El Centre de Documentació Arqueològica

El Centre de Documentació es crea a partir de la separació dels fons i la biblioteca del Museu d'Història de la Ciutat, el 2009, com ja s'ha assenyalat.

Agrupa bàsicament el fons de les intervencions arqueològiques que es realitzen a la ciutat de Barcelona, tota la documentació generada pel Servei d'Arqueologia des de la seva creació i també la documentació arqueològica des dels anys 1960, aproximadament. El fons recull documentació en suport paper, fotografies (negatius, paper blanc i negre i color, diapositives, fotografia digital) i planimetries. A partir de l'any 2000, tota la documentació està en suport informàtic. Pel que fa al fons més antic, s'està duent a terme un projecte de digitalització que ha començat per la planimetria i el fons fotogràfic.

Tipus Documentació	Metres
Memòries	20,5 m. lineals (909 memòries)
Expedients	31 m. lineals (643 expedients)
Estudis	8 m. lineals (339 estudis)
Fotografies	20 m. lineals (300 caixes)
Planimetria	18 planeres + 44 tubs 10,2 m^2
Material cartogràfic divers (dibuixos)	3 m. lineals (27 carpetes)

Fons del Centre de Documentació Arqueològica. Desembre 2011.

La documentació és de lliure accés, amb cita prèvia[4]. El Centre és obert a tots els investigadors i al públic en general, encara que el seu fons està molt especialitat.

El fons del Centre consta de les següents sèries:

Intervencions Arqueològiques. És el fons més nombrós. Conté les memòries d'intervenció a més dels seus expedients de gestió. La memòria reflecteix el resultat d'una intervenció arqueològica en una àrea concreta o una adreça específica. Acostumen a ser documents inèdits que, per llei, els arqueòlegs estan obligats a realitzar en finalitzar la intervenció. Se'n diposita una còpia al Servei d'Arqueologia de l'Ajuntament i una altra al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

Documentació antiga. Dins d'aquest epígraf es recull tota la documentació generada a les excavacions dutes a terme abans de la publicació del decret d'intervencions arqueològiques de 2002. Recull tant la documentació de les memòries que es van realitzar, com les fotografies i la planimetria. Conservem documentació des del 1960.

Enderrocs. Aquesta és una sèrie tancada l'abast cronològic de la qual va des de 1985 fins el 2001, aproximadament. Consta de l'expedient i les fitxes arquitectòniques d'edificis de la ciutat no catalogats com a patrimoni arquitectònic, que van ser enderrocats arran dels diversos projectes urbanístics, especialment a Ciutat Vella. Abans del seu enderrocament, es feia una fitxa i una avaluació per part del Servei d'Arqueologia per estimar el seu interès arquitectònic, arqueològic i històric.

Una mostra de la utilitat d'aquests expedients és el mostreig de paviments hidràulics que s'han pogut salvar gràcies als informes del Servei d'Arqueologia.

Estudis històrics. Aquest fons recull els estudis concrets que es realitzen d'un edifici determinat o d'una àrea concreta per conèixer tota la documentació històrica i arqueològica disponible. N'hi ha de diversos tipus. En aquest apartat, s'han agrupat tant els estudis històrics pròpiament dits com els estudis d'impacte arqueològic.

Els estudis històrics es realitzen sobre zones o edificis concrets per conèixer degudament el seu valor històric. Normalment, es redacten abans de l'inici de la intervenció arqueològica. N'hi ha de molt extensos, d'altres són un tipus de fitxa d'un conjunt més gran. Com a exemple, es pot citar l'estudi sobre l'antic convent de Sant Agustí a Ciutat Vella abans que es realitzés la intervenció arqueològica posterior.

L'objectiu dels estudis d'impacte arqueològic és la prevenció dels efectes negatius sobre el medi, i, en aquest cas, sobre el patrimoni històric i arqueològic. Són documents que complementen el projecte i on s'avalua la capacitat del territori d'admetre l'actuació, per tant, la seva transformació. També defineixen un seguit de mesures i accions que cal adoptar per minimitzar-ne l'impacte.

El Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia s'ha creat amb l'objectiu d'aconseguir una millora en la transparència i la informació sobre la recerca arqueològica a Barcelona, així com per afavorir l'increment de la transferència de coneixement i divulgació del patrimoni arqueològic de la ciutat, impulsar la difusió de l'arqueologia i incidir sobre el seu valor social i la seva importància per, a Barcelona. ❧ **Carme Miró, Encarna Cobo, cmiro@bcn.cat, ecobo@bcn.cat**

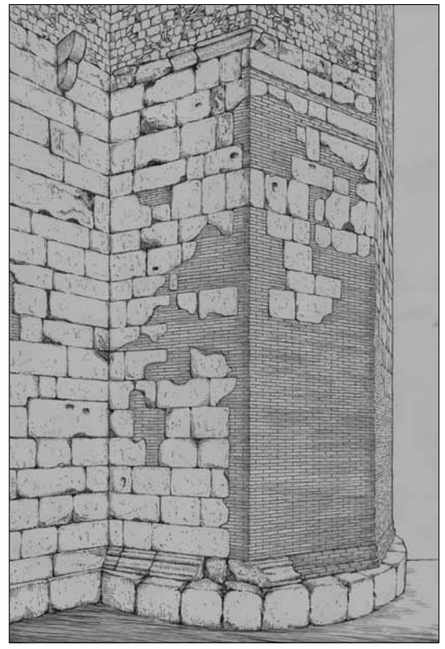

Alçat de la torre 6 de la muralla baiximperial.
Dibuix: Marià Ribas – Centre de documentació.

4. Per demanar hora, es pot trucar al telèfon 93 2564203, o enviar un correu electrònic a les següents adreces: ecobo@bcn.cat o docu_arqueologia@bcn.cat.

Plànol de les intervencions arqueològiques a Barcelona 2011

Planimetria realitzada per Manuel Julià sobre fotoplà de l'ICC.

Plànol de les intervencions arqueològiques a Ciutat Vella 2011

Planimetria realitzada per Manuel Julià sobre fotoplà de l'ICC.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES

Primera fase d'excavació de la vil·la romana del pont del Treball, a la Sagrera.
Foto: Daniel Alcubierre.

Carrer dels Abaixadors, 12
Carrer de Plegamans, 2
Carrer del Cap del Món, 2

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer dels Abaixadors, 12 / Carrer de Plegamans, 2 / Carrer del Cap del Món, 2

Districte
Ciutat Vella

Dates
Octubre - desembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
066/11

Motiu
Excavació d'un fossat d'ascensor i d'uns fonaments de reforç estructural

Promotor/Propietari
Germans Salvadó, CB

Empresa adjudicatària
Estrats Gestió del Patrimoni Cultural, SL

Direcció tècnica
Ferran Díaz Àguila

Equip
Ivan Salvadó Jambrina, Víctor Heredia Ortega, Domingo Cuéllar Rodríguez, Ignacio Soriano Llopis, Jordi Plans Canal

Aixecament de planimetria
Víctor Heredia Ortega

Digitalització de plànols
Markary García Álvarez

Fotografia
Ferran Díaz Àguila, Ivan Salvadó Jambrina

Cronologia: Segles IV – XX.
Paraules clau: Segles IV-V - Espai habitacional. Segles XII-XVIII - Estructures edilícies. Finals del segle XVIII-segle XX - Construcció i estructures relacionades amb la finca actual.

La finca objecte d'aquesta intervenció es troba situada dins del *suburbium* de la ciutat romana de *Barcino*, a l'actual barri de la Ribera. Les diferents restes arqueològiques documentades corresponen a diverses èpoques històriques, entre els segles IV i XX.

Les estructures més antigues documentades al subsòl de la finca -un mur i restes d'un paviment de morter de calç- formaven part d'un àmbit de funció indeterminada i, pel material arqueològic localitzat, es poden datar als segles IV i V de la nostra era.

Durant els segles XII-XIII es produí la urbanització del solar i s'han pogut documentar murs i paviments (de terra, calç i morter de calç), possiblement relacionats amb alguna de les cases que formaven part de la Vilanova de la Mar.

L'edifici o edificis medievals mantingueren la mateixa estructura durant els segles XVI i XVII i la meitat del segle XVIII, èpoques en les què es documenten algunes reformes interiors com són la construcció de nous paviments, la construcció d'estructures possiblement relacionades amb la realització d'alguna activitat artesanal i d'altres vinculades amb el sistema d'evacuació d'aigües residuals de la casa.

Respecte a les restes d'aquesta part de l'edifici relacionada amb activitats artesanals, cal destacar que es trobava en molt mal estat de conservació a causa de l'enderroc de la finca en època contemporània.

Vista dels encaixos del possible teler o premsa, segle XVII. Foto: Ivan Salvadó Jambrina.

Vista general de la zona intervinguda. Foto: Ivan Salvadó Jambrina.

Tot i això, es van poder documentar suficients restes per veure que l'estructura aparentment estaria dividida en dues zones: una de pas i una semisoterrània on possiblement s'ancorava una maquinària, possiblement un teler o una premsa, que disposaria de dos grans pilars verticals dels quals s'han conservat els encaixos. Caldria situar la construcció i ús d'aquesta estructura al segle XVII.

Entre finals del segle XVIII i inicis del segle XIX es produeix la reforma més important portada a terme a la finca: es van enderrocar les cases d'origen medieval que ocupaven l'espai entre el carrer dels Abaixadors i el carrer del Cap del Món per tal de construir un nou edifici. Aquest nivell de destrucció ha quedat identificat arqueològicament amb un arrasament horitzontal de tots els estrats i estructures de l'última fase de l'edifici o edificis d'origen medieval. Un cop realitzat l'enderroc de les antigues estructures es van realitzar els treballs d'anivellació del terreny per tal d'obtenir una superfície regular sobre la qual es construí de nou.

A part d'aquestes obres, es van documentar paviments i canalitzacions relacionades amb l'evacuació d'aigües residuals, situats cronològicament en les segles XIX i XX.

Ivan Salvadó Jambrina, Ferran Díaz Àguila

Carrer Ample, 46
Carrer de Marquet, 1

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer Ample, 46 / Carrer de Marquet, 1

Districte
Ciutat Vella

Dates
14 - 18 febrer del 2011
8 - 16 març de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
012/11

Motiu
Construcció d'un fossat d'ascensor

Promotor/Propietari
Feliauro-Philcatsom, CB / Feliauro, SL i Philcatsom, SL

Empresa adjudicatària
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Òscar de Castro López

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia
Òscar de Castro López

Cronologia: Època romana imperial. Època medieval.
Paraules clau: Construcció romana indeterminada. Estructures muràries medievals i modernes.

La finca actual on s'emmarca la intervenció arqueològica fou construïda els anys 20 del segle passat, cobrint edificacions anteriors en una seqüència d'ocupació del lloc des d'època romana fins a l'actualitat.

La primera fase documentada correspon a diversos murs longitudinals a l'eix de l'edifici que s'adrecen paral·lels a la seva fonamentació que, per seqüència estratigràfica, tipus de parament i presència de varis fragments de ceràmica vidrada, podrien ser d'època moderna o contemporània; es tracta, ben probablement, de fonaments de la construcció immediatament anterior a l'edifici noucentista actual.

Aquests murs s'assentaven directament sobre altres fragments muraris de factura semblant, tot i la major grandària dels blocs i amb l'aglutinant a base de morter argilós que, usualment, s'associa a períodes més antics. Aquest fet ens fa pensar que es tractava de construccions d'època medieval que, a mode d'hipòtesi, podrien ser cases d'un cos (entre 4 i 5 m de façana). El material ceràmic associat no permet confirmar aquesta hipòtesi, ja que és molt heterogeni.

Sens dubte, però, el més destacat de la intervenció va ser la localització d'una gran superfície lligada amb morter de calç que semblava correspondre a un nivell de circulació. La realització d'una cala en un dels seus extrems va confirmar que es tractava d'una gran estructura de pedra, feta a base de blocs ben escairats que s'endinsaven per sota la cota de l'obra. Donada la gran dimensió d'aquesta estructura ens trobaríem davant de la base d'una gran construcció d'època romana, probablement d'època imperial, atès el material associat tant en la capa de terra argilosa que el cobria, com en les sorres de platja que reblien tot el conjunt. Són bàsicament fragments d'àmfora africana, de la bètica, oriental i de la tarraconense i, en menor mesura, diversos fragments de *terra sigillata* africana (destaca un possible fragment de tipologia Hayes 183.4 i un fragment de tipologia Lamb. 10A) amb elements més heterogenis com *terra sigillata* itàlica (tipologia Ostia I, 261 i Ostia III, 332), *terra sigillata* Lucente, i un possible fragment de *terra sigillata* hispànica (tipologia Drag. 27).

La intervenció, tot i les reduïdes dimensions de l'àrea excavada, recolza les hipòtesis sobre la línia costanera en època romana que contradiuen el paradigma clàssic d'una *Barcino* a tocar de mar.

Òscar de Castro López

Seqüència d'elements muraris identificats.

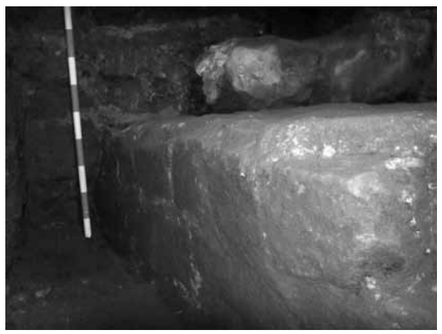

Base d'una gran construcció d'època romana.

Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Bisbe Caçador, 4 / Baixada de Caçador, 3-3b / Carrer del Sotstinent Navarro, 8-10

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona

Dates
3 - 7 octubre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
055/11

Motiu
Realització de sondeigs geotècnics previs a la redacció del projecte executiu de l'ampliació de l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona en el solar no construït del carrer del Bisbe Caçador i del carrer del Sotstinent Navarro

Promotor/Propietari
Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Antequem, SL

Direcció tècnica
Dídac Pàmies Gual

Equip tècnic
Marc Bosch de Doria

Aixecament topogràfic, de planimetria i fotografia
Dídac Pàmies Gual

Cronologia: Època romana.
Paraules clau: *Balneum* i *Domus* baiximperial. Sondeigs geotècnics.

Les excavacions arqueològiques en aquest solar s'iniciaren el juliol de 1990 sota la direcció d'Antoni Rigo i Beatriu Miró i es documentaren gran part de les estances termals. Les posteriors intervencions, en les què s'amplià la superfície excavada fins al perímetre de la muralla, es realitzaren entre els anys 1992 (Joan Eusebi García), 1993 (Luis Manuel Gonzálvez), 1994 (Luis Manuel Gonzálvez, Albert Martín, Emili Revilla, Julia Beltrán), 1995 (Montserrat Coberó) i 1998 (Emili Revilla, Núria Miró).

La present intervenció va consistir en la realització de quatre sondeigs informatius previs als treballs de geotècnia. Cal assenyalar que els sondeigs geotècnics es van realitzar en zones on es considerava que no existia cap risc d'afectar els vestigis documentats anteriorment.

En dos dels sondeigs es van visualitzar restes immobles en els talls i per tant, es va considerar adient la realització dels sondeigs geotècnics, ja que l'única estratigrafia afectada corresponia a l'estrat natural i al rebliment de sauló.

En un altre sondeig, es van localitzar un paviment d'*opus signinum* i més restes arqueològiques pendents d'excavació. Per aquest motiu es va proposar una altra ubicació per a la realització del sondeig geotècnic traslladant-lo 3,80 m vers el sud, a l'angle que formen dos murs d'època moderna.

En aquest indret es va realitzar un quart sondeig arqueològic en el què es van detectar noves restes i nivells arqueològics pendents d'excavar. Tot i així, es va considerar viable la realització del sondeig geotècnic en un punt concret on no es veia afectada cap estructura.

La documentació d'estratigrafia arqueològica al sondeigs 1 i 4 ha constatat la presència de diversos espais encara pendents d'excavació arqueològica; per aquest motiu, es proposa la delimitació dels espais pendents d'excavar i la consegüent intervenció arqueològica, treballs que s'haurien de dur a terme en moments previs a la realització del projecte constructiu.

Dídac Pàmies Gual, Lourdes Moret Pujol

Estructures localitzades al sondeig.

BIBLIOGRAFIA

Montserrat Coberó, *Memòria de la intervenció arqueològica al solar de l'Arxiu Administratiu,* MHCB, Servei d'Arqueologia, Barcelona, 1995, (inèdita).

Joan Eusebi Garcia, *Intervencions arqueològiques a l'Arxiu Administratiu,* MHCB, Servei d'Arqueologia, Barcelona, 1992, (inèdit).

Luis Manuel Gonzálvez, *Informe sobre la intervenció arqueològica realitzada en la segona fase de la construcció de l'Arxiu Administratiu Municipal,* MHCB, Servei d'Arqueologia, Barcelona, 1993, (inèdit).

Luis Manuel Gonzálvez, Albert Martin, Emili Revilla, Julia Beltran de Heredia, *Informe de l'excavació efectuada a l'Arxiu Administratiu,* MHCB, Servei d'Arqueologia, Barcelona, 1994, (inèdit).

Beatriu Miró, Antoni Rigo, *Memòria de les excavacions arqueològiques d'urgència a l'edifici de l'Arxiu Administratiu de l'Ajuntament de Barcelona,* MHCB, Servei d'Arqueologia, Barcelona, 1990, (inèdita).

Carme Miró, «Els *balnea* de les *domus* de *Barcino*», *Quarhis,* 7, Barcelona, MUHBA, 2005, pàg. 68-83.

Ferran Puig, Isabel Rodà, *Las murallas de Barcino,* MUHBA, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010.

Emili Revilla, Montserrat Coberó, *Informe del sondeig arqueològic realitzat al solar de l'Antic Arxiu Administratiu,* MHCB, Servei d'Arqueologia, Barcelona, 1995, (inèdit).

Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor. Capella del Santíssim

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de Sant Just, 6

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor. Capella del Santíssim

Dates
14 juny - 23 juny
28 novembre - 31 desembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
042/11 i 068/11

Motiu
Canvi paviment. Sondejos informatius

Promotor/Propietari
Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor - Institut de Cultura de Barcelona / Basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor

Direcció tècnica
Josefa Huertas Arroyo

Equip
Constructora Font

Aixecament de planimetria
Josefa Huertas Arroyo, Centum

Digitalització de plànols i fotografia
Josefa Huertas Arroyo

Cronologia: Segles I – III. Segles IV – VI. Segles IX – XI. Segles XIII – XIV. Segles XVI – XVII.
Paraules clau: Període romà altimperial. Període tardoromà. Necròpolis medieval. Període medieval. Edifici religiós. Edifici civil.

En el present article es presenten els resultats de dues campanyes realitzades a la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor. La primera, promoguda per la mateixa parròquia, es va realitzar al juny del 2011, amb motiu del canvi de paviment de la capella del Santíssim. La segona, promoguda per l'Institut de Cultura de Barcelona, tenia l'objectiu d'ampliar el coneixement del subsòl de la basílica i es va realitzar entre els mesos de novembre i desembre del 2011. Al finalitzar les dues campanyes es van reblir els diferents punts on es va intervenir. Com es podrà veure al llarg del text, les dades documentades estan molt determinades, entre d'altres factors, per la important entitat de les estructures localitzades i per les dimensions dels espais d'actuació, ja que es tractava de sondejos informatius, sobretot en la segona intervenció.

Durant la primera campanya es va practicar una cala de 4 x 4 m situada a l'eix longitudinal de la capella del Santíssim, que va assolir una fondària al voltant dels tres metres per sota del nivell d'ús de la capella, sense exhaurir l'estratigrafia per qüestions de seguretat.

Imatge general de la capella del Santíssim amb la cala realitzada.

La fase més antiga documentada en aquesta cala s'ha de situar dins d'un moment altimperial romà, amb la presència d'un gran mur, construït amb una tècnica molt acurada, d'uns 90 cm d'amplada, format per petits carreuons amb un acabat per regularitzar i amb una fonamentació de pedra sense treballar i morter. El mur, malgrat la seva localització a una cota relativament baixa, conserva aproximadament 1,50 m de potència per damunt la fonamentació. Els dos paraments són d'idèntiques característiques i no es distingeix la cara interna de l'externa. La seva orientació és coherent amb els *cardine* de la ciutat.

Conjunt dels murs documentats: a la part superior, els dos més moderns i, al centre, el mur altimperial.

Les seves dimensions i tècnica evidencien que podria ser part d'una edificació important, encara que la limitació pròpia de la cala no permet apuntar de quin tipus d'edifici es podria tractar. La mateixa limitació impedeix donar una hipòtesi sobre els límits de l'àmbit encara que, per la seva entitat, es podria pensar que arribaria al *Decumanus Maximus* (aproximadament, l'actual carrer de la Ciutat).

Posteriorment, el nivell general de l'àmbit es colmatà al voltant d'1 m en un moment que es pot situar al voltant de finals del segle II - inicis del segle III dC.

Al segle IV dC, s'amortitzà el mur descrit anteriorment, i es construïren dos murs que formen un angle, realitzats amb grans pedres en sec. Al límit oest, i situada sota estructures posteriors, es documentà una gran pedra que podria formar part d'un *opus africanus.*

Aquests murs també són de gran amplada i correspondrien a una remoció total de la zona que mantindria els límits de l'edificació anterior, encara que lleugerament canviada d'orientació. Per tal de situar-se, aquesta segona edificació estaria pràcticament alineada amb el mur sud de l'església gòtica actual i, la primera edificació, tendiria a una orientació més cap al sud.

Detall de la fàbrica dels dos tipus de murs. A la part inferior es pot veure l'acabat del mur altimperial.

Entre aquest moment i la construcció de la basílica actual, no es documenta ocupació més enllà d'alguna ceràmica recollida a nivells superiors. És possible que en el moment de la seva construcció es fes una adequació del terreny que eliminés les hipotètiques estructures anteriors.

Amb posterioritat a la construcció de l'església actual, a partir del segle XIV, s'ha de situar l'edificació d'un dipòsit de recollida de líquids, que s'hi adossa, i que podria funcionar amb una canalització de ceràmica vidrada que travessa la cala. També en aquest període s'ha de situar una estructura de reforç, que es podria identificar amb un contrafort de les capelles laterals.

D'època moderna es pot datar una canalització que travessa la cala i que passa per sobre de la canalització esmentada al paràgraf anterior i que, per tècnica constructiva, s'hauria de situar al voltant dels segles XVI-XVII. D'aquest mateix moment es documentà un nivell de paviment d'alguna zona de servei o pati, que funcionaria fins a la data de construcció de la capella (1700) i que s'ha de relacionar amb la propietat donada pels marquesos de Rupit a la basílica per tal de poder construir la capella del Santíssim.

Pel que fa a la segona campanya, es va intervenir en dos punts clarament diferenciats i escollits en funció de les dades que es podien obtenir. Així mateix, es va procurar que els treballs arqueològics fossin compatibles amb el normal funcionament de l'església.

El primer punt d'intervenció va consistir en la realització d'una cala a la zona del deambulatori, davant la porta posterior de la basílica. S'hi va poder documentar el sistema constructiu dels fonaments de la façana de la basílica actual, on es va emprar la tècnica de l'encofrat perdut, realitzada bàsicament amb pedra sense treballar i morter de calç.

D'un moment més modern, situat entre els segles XVI i XVII, es va realitzar un gran retall a tot l'espai ocupat per la cala per tal d'utilitzar la zona com ossera. Malauradament, aquesta va eliminar la major part de l'estratigrafia original fins a una fondària d'1,20 m per sota del paviment actual.

En un moment previ a la presència de l'ossera i amb una cronologia poc definida, possiblement dins del segle XIV, es construí una estructura de grans dimensions que depassa els límits de la cala. Malgrat que no s'ha pogut identificar la seva funcionalitat, potser es podria relacionar amb algun projecte relacionat amb la fàbrica gòtica que no es va portar a terme.

Molt afectada per les actuacions més modernes, es localitzà una àrea de necròpolis, on es van recuperar les restes de tres enterraments amb un estat de conservació força deficient: dos amb una fossa molt marcada i, un altre, sense fossa localitzada. Els enterraments estaven en posició decúbit supí, amb una orientació nord oest-sud est (crani al nord oest). Associats a un dels enterraments, es van localitzar un parell de claus de ferro i un fragment de ceràmica comuna vidrada en melat. Amb aquests únics elements de datació i les relacions estratigràfiques, es poden situar aquestes restes entre els segles XIII-XIV. L'evolució cronològica i històrica dels diferents edificis que podrien ubicar-se al solar de la basílica actual faria pensar més en el segle XIV, amb poca pervivència de la zona de necròpolis, que possiblement indica una ocupació entre dues fases constructives.

L'estructura més antiga documentada en aquest sondeig és un mur que, malgrat les seves característiques formals, podria fer pensar en un mur vist. Encara que a la part superior hi ha pedra treballada, l'absència de cap nivell d'ús

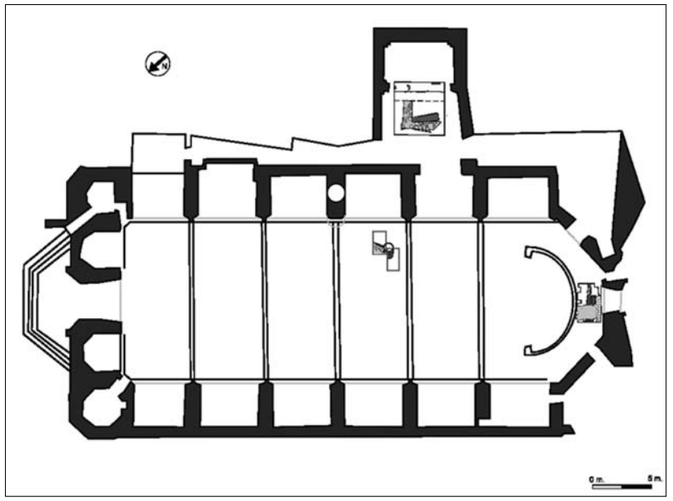

Planta general amb les restes documentades.
Dibuix: Josefa Huertas Arroyo, Centum.

associat i l'estrat identificat en el rebliment de la trinxera de construcció de l'estructura indicaria que es tracta d'un fonament que serviria de nexe entre el mur vist i la part inferior, realitzada amb encofrat perdut. La seva planta descriu una forma corba poc marcada. Tecnològicament no es pot relacionar amb els murs localitzats a la capella del Santíssim i es podria situar dins un ventall cronològic medieval ampli, amb una possible datació entre els segles IX-XI en funció de les dades estratigràfiques.

Aquesta fonamentació presenta un forma que recorda un possible absis. Atenent la història i la trajectòria constructiva relacionada amb el solar que ens ocupa, podríem identificar les restes com part d'algun àmbit de caire cultual. Un factor a considerar és que, segons la interpretació clàssica, en aquesta zona es situaria la capella de Sant Celoni, documentada al segle X i enderrocada per construir l'església actual. Aquesta possible adscripció té factors en contra, com que tradicionalment la capella de Sant Celoni es representa amb capçalera quadrada (encara que aquest fet no està contrastat) i que les seves mides eren més petites que les que correspondrien a l'àmbit descrit per les restes localitzades en la cala. Un altre factor que dificulta la seva interpretació és el minso fragment documentat que dificulta, fins i tot, la seva orientació.

Pel que fa al segon punt d'actuació, es va centrar en dues tombes situades a la nau, prop de l'altar major, on es van localitzar diverses estructures anteriors a les tombes del segle XVIII. Malauradament, les estructures estaven totalment descontextualitzades, ja que tota l'estratigrafia associada va desaparèixer al construir les tombes.

La fonamentació més antiga es conserva de forma molt parcial i, per tècnica constructiva, es podria situar a l'entorn del segle IV dC.

Posteriorment, es localitzà una gran columna granítica de 80 cm de diàmetre amb la base corresponent, que estava formada per tres fileres de pedres quadrangulars. Cronològicament, i atenent a la seva factura, es podria situar a l'entorn dels segles V-VI dC. Finalment, sobre la base de la columna s'adossa una fonamentació de possible forma absidal de difícil datació, ja que podria ser del mateix moment de la construcció de l'edificació formada per la columna o una reforma posterior de l'edifici (recordem que no s'ha conservat cap estratigrafia associada a aquestes estructures).

Com a la zona del deambulatori, el tipus d'edifici i la lògica constructiva del solar fan pensar en una funció litúrgica i, per aquesta raó, es podria relacionar amb alguna de les edificacions religioses anteriors a la basílica actual, sense que es pugui acabar de concretar ni corroborar fins que no s'obtinguin més dades.

Amb les dades actuals, i sempre a nivell d'hipòtesi, es podria parlar d'un edifici d'una única nau amb una capçalera que, curiosament, estaria orientada totalment a l'inrevés de les posteriors, amb un absis a l'oest.

Com s'ha pogut veure al llarg del text, aquestes primeres actuacions han permès comprovar la riquesa arqueològica del subsòl de la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor que tot just comença a proporcionar informació que s'haurà d'anar completant amb propers treballs multidisciplinaris. ☙ **Josefa Huertas Arroyo**

BIBLIOGRAFIA

Josep Capdevila, *L'església de Sant Just i Sant Pastor. Els seus orígens*, Arxiu de la Basílica de Sants Màrtirs Just i Sant Pastor, 2011, (inèdit).

Josep Oriol Mestres Esplugas, *Memoria en la que se combaten las suposiciones consignadas en el folleto escrito por el Dr. D. Pablo Valls y Bonet*, Barcelona, Jaime Jepús Roviralta, 1893.

Frederic-Pau Verrié Faget, *La iglesia de los santos Justo y Pastor*, Barcelona, Ediciones Aymá, 1944.

Carrer de la Boqueria, 30-32
Carrer de l'Arc de Santa Eulàlia, 1

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de la Boqueria, 30-32 / Carrer de l'Arc de Santa Eulàlia, 1

Districte
Ciutat Vella

Dates
27 juny - 5 juliol de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
018/11

Motiu
Excavació del fossat d'un ascensor

Promotor/Propietari
Leira, SA

Empresa adjudicatària
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni

Direcció tècnica
Vanessa Muñoz Rufo

Aixecament de planimetria i fotografia
Vanessa Muñoz Rufo

Cronologia: Medieval, moderna i contemporània.
Paraules clau: Mur medieval. Call Menor. Torre de Santa Eulàlia.

En el petit espai que s'ha obert en aquesta finca s'han diferenciat diverses fases cronològiques. Entre la segona meitat del segle XIII i el segle XIV es documenta la construcció d'un mur i la seva banqueta de fonamentació. A la banda est del mur es documenten diversos nivells de terraplè efectuats durant el segle XIV, segurament amb motiu de reformes i millores d'aquest espai. Aquesta estructura murària podria pertànyer a alguna de les edificacions referenciades als documents notarials del segle XIV, situades dintre del Call Menor o d'en Sanahuja. Recordem, també, que en aquesta finca es localitza la Torre de Santa Eulàlia datada, per les restes arquitectòniques conservades, entre els segles XIV i XV, i que Francesc Caballé i Reinald González consideren posterior a la desaparició del Call a partir de l'assalt que va patir el 1391.

Al segle XVIII es documenta la construcció d'un dipòsit adossat a la banda oest del mur medieval i un paviment de rajola a la banda est. L'amortització d'aquestes estructures i l'arranament del mur medival es produeixen entre els anys 1789 i 1790, moment en què es basteix l'edifici actual. Finalment, al segle XX, es produeixen les reformes del paviment i del sistema de clavegueram. ☙ **Vanessa Muñoz Rufo**

Mur medieval.

BIBLIOGRAFIA

Francesc Caballé, Reinald González, *Estudi històric-arquitectònic de la finca núm. 30-32 del carrer de la Boqueria (Arc de Santa Eulàlia, 1) de Barcelona*, Barcelona, Veclus SL, 2008, (inèdit).

Can Ricart. Casa de les Llengües

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Bolívia 180-184

Districte
Sant Martí

Nom singular
Can Ricart. Casa de les Llengües

Dates
31 gener i 21 abril de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
005/11

Motiu
Intervenció arqueològica subsidiària de l'execució del projecte de la nova seu de la Casa de les Llengües al recinte de Can Ricart

Promotor/Propietari
GISA / Ajuntament de Barcelona (concessió al Consorci de la Casa de les Llengües)

Empresa adjudicatària
Antequem, SL

Direcció tècnica
Lourdes Moret Pujol

Treballs de conservació-restauració
Dídac Pàmies, Jordi Petit, Edén Alcayde, Francesc Argemí, Antoni Bosch, José Barea, Ignacio Cortázar, Pau Gómez, Arantza Guilera, Toni Juárez, Roger Molinas, Vladimir Rangel, Marta Lloret

Aixecament topogràfic i de planimetria
Dídac Pàmies Gual

Fotografia
Lourdes Moret, Dídac Pàmies, Jordi Petit

Revestiments de les quadres, esgrafiats i pintats. Foto: Lourdes Moret.

Cronologia: Segles XIX i XX. Època romana.
Paraules clau: Can Ricart. Indústria tèxtil. Blanqueig. Rentat. Aprest. Josep Oriol Bernadet. Josep Fontserè. Restes romanes.

Amb motiu de l'execució del projecte de la nova seu de la Casa de les Llengües al recinte de Can Ricart, es va dur a terme una intervenció arqueològica preventiva per documentar, estudiar i protegir les restes patrimonials del subsòl i documentar les naus de l'antiga fàbrica. L'obra afectava les restes corresponents a antigues naus, dependències, elements arquitectònics o ginys industrials dels segles XIX i XX i, òbviament les restes romanes que s'havien documentat en la fase de sondejos, que calia excavar i documentar. Prèviament a la nostra intervenció, quan el projecte arquitectònic estava en fase de redacció, es varen excavar diversos sondejos arqueològics informatius sota la direcció de Maica Carmona i també es varen dur a terme diversos estudis històrics i documentals a càrrec de Mercè Tatjer, Montserrat Villaverde i Josep Montaner. Aquests treballs previs han servit de base per als nostres estudis.

Context històric

L'origen de la fàbrica de Can Ricart s'ha de situar en el desenvolupament de la Barcelona moderna, on la manufactura tèxtil va exercir un liderat important. La filatura, el tissatge, la impressió del cotó i la de les teles de lli importades van ser el motor d'unes transformacions decisives que van acabar per donar a Barcelona el lloc central que ha tingut en la industrialització de l'Estat espanyol.

Les fàbriques d'indianes del segle XVIII i del primer terç del XIX estampaven de forma manual, per mitjà d'uns motlles de fusta amb dibuixos metàl·lics aplicats a les peces esteses damunt de taules. Els prats d'indianes eren els terrenys on es blanquejaven les peces de teixit en cru abans de ser tenyides o estampades. Això exigia grans quantitats d'aigua, insolació, ventilació i força espai, condicions que només es podien complir a l'exterior de la ciutat emmurallada. Traslladar o establir la impressió de teles fora de Barcelona fou la tendència a partir del 1829, moment en què s'hi començaran a construir les fàbriques. El 1853, els Ricart van comprar unes terres a Sant Martí

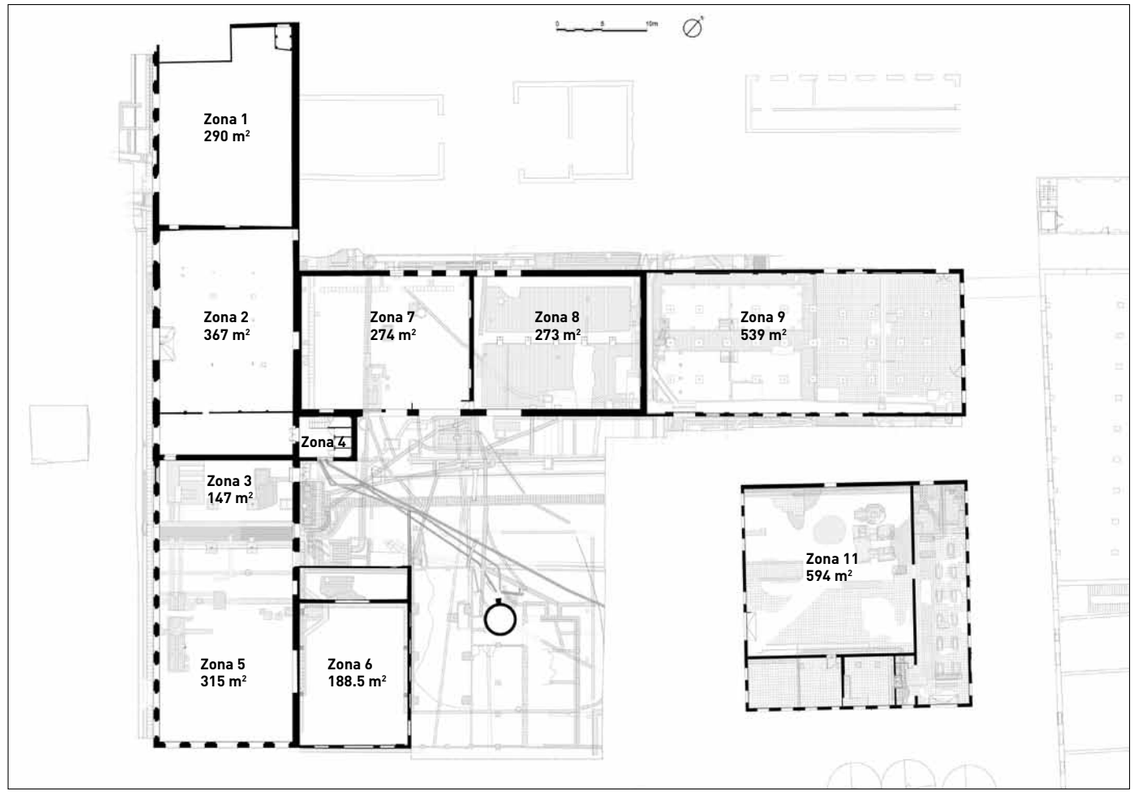

Planta de les naus de la fàbrica amb les restes arqueològiques de tipus industrial excavades al subsòl. Planta base: EMBT; dibuix arqueològic: Dídac Pàmies.

de Provençals, amb les sèquies corresponents i el dret a utilitzar-les per tal de traslladar-hi la secció de blanqueig, estampat, tint i aprest que tenien al carrer de les Tàpies de Barcelona.

Primera fase

El projecte constructiu de la nova fàbrica fou encarregat a Josep Oriol Bernadet. Aquest arquitecte va dissenyar una fàbrica de planta en forma de T i la va ubicar als terrenys que havien comprat els Ricart amb la finalitat d'aprofitar-ne els recursos naturals. Va orientar els edificis de manera que es pogués aprofitar la llum del sol, bàsica en el procés de blanqueig. També va tenir en compte la xarxa de sèquies, ja que l'aigua era essencial en el procés de blanqueig i tenyit. Finalment, per a la disposició dels edificis va tenir en compte el creixement que podia tenir la fàbrica en funció de les necessitats productives.

La fase inicial de construcció de la fàbrica va del 1853 fins al 1860. L'obra presentava un llenguatge de tradició neoclàssica, amb la utilització de la simetria i els elements geomètrics per decorar portes i finestres. La façana principal de la fàbrica estava orientada al sud-oest, formada per tres quadres[1] (zones 1, 2 i 5). Hi havia dues quadres més (zones 7 i 8) disposades de forma perpendicular a aquest nucli inicial.

Les quadres laterals de la façana presentaven una simetria perfecta situades a cada banda de la quadra central. Eren d'una única planta amb coberta a doble vessant, amb les finestres d'arc de descàrrega aparellats de mig punt, bastits amb fàbrica de maó cuit. En canvi, la quadra central presentava unes característiques pròpies, ja que tenia planta baixa i pis. Les obertures d'aquest eren rectangulars i simètriques, amb un emmarcament motllurat del revestiment del mur, que donaven un aire neoclàssic a la construcció.

L'arc de descàrrega aparellat junt amb fàbrica de maó massís eren les característiques constructives de la resta d'obertures de les quadres. El sistema constructiu dels murs fou el paredat. El sistema de suport de les cobertes es va fer mitjançant encavallades de pont de fusta. A l'espai entre finestres, s'hi van encastar els baixants d'aigües pluvials de ceràmica que desguassaven en unes grans canalitzacions perimetrals de maó massís situades al subsòl, adossades a la fonamentació de l'edifici. Al subsòl de la quadra central hi havia també una gran canalització, perpendicular a l'edifici, que permetia el desguàs de l'aigua cap al sud-oest. L'arquitecte no només va idear els edificis, sinó que també va tenir en compte què s'havia de produir a cada quadra i, a més, com s'hi havia de fer arribar l'energia del vapor.

Les quadres de la part posterior de la fàbrica constaven de planta baixa, pis i sota coberta. Els finestrals estaven fets de maó massís amb llinda d'arc rebaixat i no d'arc de mig punt com els descrits anteriorment. Es va seguir una simetria en totes les finestres de les façanes i en cada un dels pisos. També es van construir portals que permetien el pas d'una nau a l'altra en tots els pisos. Els nivells superiors es van poder identificar per les bigues de fusta tallades que indicaven els nivells de circulació originals i també per la mida dels finestrals que s'obrien en cada un dels laterals de la nau. Pel que fa al sistema de coberta, es van utilitzar les encavallades de pont fetes de fusta, que encara estaven *in situ* en el moment de l'excavació (zona 8).

Pel que fa a l'exterior, la normativa vigent en aquell moment indicava que tant les construccions com les tanques que encerclaven la propietat havien d'estar arrebossades. És per aquest motiu que suposem que totes les parets estaven revestides amb morter pintat de color ocre, esgrafiat simulant carreus. Al voltant de les portes i finestres hi havia un altre esgrafiat simulant la fàbrica de maó pintat de color vermellós. De fet, sota el revestiment actual, en alguns punts de la fàbrica encara es pot apreciar aquest revestiment original (zona 2, façana nord zones 7 i 8, capcer est zona 8).

Pel que fa a les funcions de cada una de les quadres, la quadra nord (zona 1) estava destinada al rentat, la central (zona 2) corresponia a la sala d'estampar i a la quadra sud (zona 5) hi havia el magatzem de blanc. A les quadres situades perpendicularment, a la primera (zona 7) hi havia màquines d'estampar i a la següent (zona 8) hi havia tendals i dipòsits d'oxidació que van ser localitzats en el decurs de l'excavació.

Els teixits s'estenien en els prats situats davant la façana principal, al costat sud-oest de la parcel·la, a fi de de blanquejar-los. Possiblement, també s'utilitzés la zona de la plaça per estendre els teixits, ja que es va documentar un espai quadrat delimitat per murs que es podria associar a aquest ús.

Foto superior: **Estructures industrials al subsòl de la plaça.** Foto: Lourdes Moret.

Foto inferior: **Interior de la quadra central amb les bases de màquina.** Foto: Dídac Pàmies.

Segona fase

L'horitzó cronològic d'aquesta fase s'inicià el 1860 i arribà fins al 1877, quan agafà el relleu Josep Fontserè. Aquest arquitecte continuà amb la tasca iniciada per Bernadet, però, a la vegada, inicià un seguit d'ampliacions i reformes a les naus. La composició dels nous edificis esdevingué més aviat eclèctica, els emmarcaments de les finestres deixaren de ser lineals i s'emfatitzaren els arcs superiors. En definitiva, el conjunt de les naus prengué un caire més fabril.

Per a la construcció dels nous edificis, l'arquitecte va utilitzar el maó cuit i les obertures es van bastir amb arc de mig punt amb el guardapols sobresortint. Va introduir la utilització de les encavallades metàl·liques i les columnes de fosa com a elements de sustentació de la coberta.

1. "Quadra" és el nom que reben els grans apartaments o peces que compartimenten les fàbriques.

Estructura on es col·locaven els tubs de vapor. Foto: Lourdes Moret.

Inicialment, Fontserè es va centrar en la construcció de la torre i d'un edifici exempt a l'est de la plaça (zona 11) on s'hi van instal·lar els corrons d'estampar, de manera que va crear dos cossos principals amb una plaça central: un al sud-oest, per a la secció de blanqueig i pels pintats i aprestos; i un segon cos format pel magatzem de corrons i taller de gravat. D'aquesta manera quedava definitivament configurada l'estructura de funcionament de la fàbrica. Aquests edificis es comunicaven mitjançant uns rails[2] per on circulaven les vagonetes per transportar els corrons.

Els corrons d'estampar s'elaboraven a l'edifici exempt situat al sector nord-est de la plaça. Aquest edifici constava d'una àmplia zona d'emmagatzematge i dues estances laterals, una situada a la banda sud-est i l'altra al costat nord-est. Els sis àmbits originals de divisió de tota la nau es van localitzar en la fase d'excavació arqueològica. També es va localitzar una gran canalització al subsòl amb unes brides on es devien instal·lar els tubs de vapor per fer funcionar les màquines. Es van localitzar l'estança de *cedular* corrons i el forn de moletes a la cantonada nord de la banda nord-est; a la resta de l'espai hi havia les màquines de gravar corrons i el despatx del dibuixant estava en una estança al costat oest de l'àmbit situat al sud-est de la nau.

Les naus situades al sector sud-oest de la parcel·la, configuraven la secció de blanqueig (zones 1, 2 3 i 5). En el subsòl d'aquestes naus es va localitzar una gran canalització que servia per evacuar l'aigua. També s'hi va localitzar la base de les màquines i unes arquetes per fixar el tubs que portaven el vapor cap als embarrats per fer anar les màquines. La secció de pintats es va situar a les zones 7 i, a la secció 8, hi havia els dipòsits d'oxidació.

L'any 1870 es produirà un incendi a la quadra nord, que quedarà totalment destruïda. Poc després s'iniciarà la seva reconstrucció. Per a la reforma, Fontserè utilitzarà encavallades metàl·liques de tirants del tipus Polonceau. A la plaça es construirà la gran canalització que la travessa de nord-est a sud-oest.

Tercera fase

Aquesta fase correspon al moment del desenvolupament complet de Can Ricart, a partir de 1877, realitzat també per Josep Fontserè. En les ampliacions i reformes que es duen a terme es mantindran les mateixes característiques constructives que en l'etapa anterior.

Es va construir una nova quadra (zona 6) a la banda sud-est del nucli principal. Pel que fa a les seves característiques constructives, l'arquitecte continuà utilitzant el maó massís per bastir els murs i, per a la coberta, encavallades metàl·liques de tipus anglès. Les finestres es van fer d'arc de mig punt amb els guardapols sobresortint. Les de les façanes sud-est i nord-oest seguien el mateix tipus constructiu que s'utilitzà en el magatzem dels corrons (zona 11).

També en aquest moment es va bastir una nova quadra (zona 9) a la façana nord-est de la quadra d'oxidació (zona 8). La nova quadra tenia les mateixes dimensions que les dues existents juntes. Es van obrir finestres a totes tres façanes, seguint l'estètica establerta en totes les naus que donaven a la plaça, per tal de mantenir una mateixa unitat d'estil. Inicialment, la meitat de ponent d'aquesta nau es va destinar també als dipòsits d'oxidació, mentre que la meitat est s'emprà com a magatzem.

En aquest període, es duran a terme més reformes estructurals dels edificis del nucli original i s'introduirà el sistema constructiu de volta sostinguda amb pilars de fosa i perfils metàl·lics per fer els primers pisos de les naus.

A la façana principal, es modificà la meitat de la nau sud, ja que s'hi construí un primer pis. La construcció d'aquest nou pis no va trencar l'estètica neoclàssica de la façana, sinó ben al contrari. El nou cos, seguirà el mateix tipus decoratiu que la quadra central, emmarcant els finestrals i continuant la cornisa motllurada. Per sustentar aquest pis es van utilitzar quatre columnes de fosa que aguantaven les bigues metàl·liques. Pel que fa a la coberta, es van utilitzar quatre encavallades metàl·liques de tipus anglès, paral·leles a la façana, i encastades en les parets de càrrega del pis. Després s'empraren biguetes de fusta per a la col·locació de les teules.

També es van annexionar nous cossos a la paret sud de les zones 7 i 8, la qual cosa va significar haver de tapiar totes les finestres de les façanes de la planta baixa d'ambdues naus. En el subsòl va significar una modificació de tot el sistema de desguassos pluvials, que anaven per l'interior dels murs i desguassaven en unes canalitzacions adossades a la fonamentació dels edificis, just sota el nivell de circulació del moment.

Quarta fase

El 1907 fou quan s'instal·là una nova caldera de vapor, es construí una sèrie d'edificacions noves al sector oriental[3] i es renovà el sistema energètic.

En el de subsòl, la modificació del sistema energètic va suposar tot un seguit de canvis en la xarxa de canalitzacions i tubs de transmissió del vapor, així com també en la xarxa dels fumerals que travessaven l'interior de les naus.

En aquest moment es va produir l'annexió d'un cos davant de la zona 1, la qual cosa va implicar una reforma de la façana sud-oest i la pèrdua de la simetria. Pel que fa al subsòl, es van realitzar nombroses reformes al sistema de canalitzacions perimetrals. En aquest espai les canalitzacions foren amortitzades per a la instal·lació d'un forn i bases de maquinària.

Pel que fa a la zona 6, construïda en la fase anterior, se li va adossar un cos a la banda nord, trencant la simetria de la façana.

A la zona de la plaça, també es van produir transformacions en les canalitzacions, ja que se n'instal·laren de noves associades al nou sistema de vapor, tot creuant la plaça des del pou central, passant per sota la zona 7 i la torre del rellotge.

També és possible que en aquest moment s'amortitzés definitivament el sistema de vies, que permetia la circulació de vagonetes amb els corrons des del magatzem fins les quadres d'estampats.

Cinquena fase

Aquesta etapa es va iniciar el 1922, moment en què els propietaris van començar a llogar algunes naus a d'altres empreses. Aquest fet s'acabarà de consolidar a partir del 1930 i fins al seu tancament.

Es van realitzar petites reformes per tal d'adaptar les estructures existents a les noves necessitats. Principalment, les modificacions es van realitzar a l'interior de les naus: tapiats d'obertures, compartimentacions dels espais i variacions en els nivells de circulació. En aquest moment, la quadra nord (zona 1) quedarà escapçada per una reconfiguració de la parcel·la.

Es construeixen nous annexes a la zona de la plaça, de manera que quedarà configurada pràcticament tal i com estava abans de l'inici de l'excavació.

De fet, a nivell de subsòl, durant la intervenció arqueològica es van localitzar restes (annexes, dipòsits, fosses, latrines...) associades als processos productius de les noves empreses que s'havien instal·lat en aquest espai. La xarxa dels antics fumerals esdevingué una xarxa de clavegueram, ja que es van poder documentar les nombroses transformacions que van patir aquestes estructures.

Abans de Can Ricart

Del moment anterior a la construcció de la fàbrica es va documentar tot un nivell de terraplenament del terreny, on es va recuperar ceràmica d'època medieval i moderna. Aquest nivell es va identificar, principalment, a la plaça i a l'interior d'algunes naus, en funció de la cota d'afectació de l'obra. A més, a la zona de la plaça es van localitzar diverses rases orientades nord-sud, segurament associades a les tasques agrícoles que es duien a terme en aquest indret abans de la construcció de la fàbrica. També s'hi va localitzar un pou, pendent d'excavar, segurament relacionat amb els treballs agrícoles.

2. En l'excavació de la plaça es van poder documentar dos trams d'aquests rails.

3. Actualment ocupades per Hangar, Centre de Producció i Recerca d'Arts Visuals.

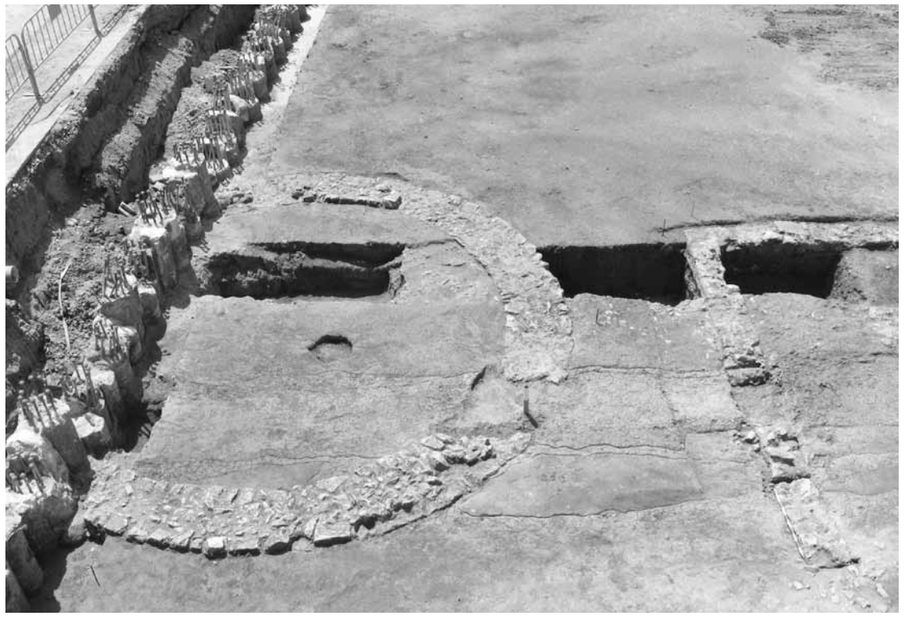

Estructures romanes localitzades. Foto: Lourdes Moret.

Les restes romanes

A causa de les necessitats de l'obra es va dur a terme un rebaix a la zona de la plaça fins a una cota d'1,80 m per sota del nivell de circulació actual. Aquest fet va permetre documentar un seguit d'estructures de cronologia romana, ja localitzades en les rases de sondeig de l'any 2009, de les quals encara no se n'ha determinat la cronologia exacta, ja que quan s'havien de començar a excavar, va quedar aturat el projecte de la nova seu de la Casa de les Llengües.

Les restes localitzades corresponien a una estructura circular de 6 m de diàmetre feta de pedra i lligada amb morter de calç i la cantonada d'una edificació de planta rectangular, conformada per dos murs paral·lels i un nivell d'enderroc. Aquestes estructures muràries es trobaven totes arrasades a la mateixa cota. ☙ **Lourdes Moret Pujol, Marc Bosch de Doria**

BIBLIOGRAFIA

Maica Carmona Marín, «Can Ricart», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 60-65.

Cotca, *Informe referent a l'estat actual de l'estructura i les patologies detectades a part dels edificis del complex industrial de Can Ricart a Barcelona*, (inèdit).

Emiliano Hinojo García, «Can Ricart-L'Hangar», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 91.

Josep Montané, «Estudi històric i crític» dins Miralles-Tagliabue, *Projecte bàsic Casa de les Llengües. Memòria Can Ricart*, 2009, (inèdit).

Mercè Tatjer Mir, «Josep Oriol Bernadet (1811-1860) i la seva aportació a la ciència, la tècnica i l'arquitectura del segle XIX. Apunts per a una biografia», *Biblio 3W Revista Bibliográfica y Ciencias Sociales*, 10, 582, (2005).

Mercè Tatjer Mir, Marta Urbiola Domènech, «Can Ricart. Estudi Patrimonial (Síntesi)», *Biblio 3W Revista Bibliográfica y Ciencias Sociales*, 10, 598, (2005).

Mercè Tatjer Mir, «Fonteseré a Can Ricart. La construcció de la fábrica de Can Ricart i l'actuació de Josep Fontseré i Mestre», *Biblio 3W Revista Bibliográfica y Ciencias Sociales*, 10, 607, (2005).

Montserrat Villaverde, *Estudi històric del Vapor de Can Ricart,* Barcelona, 2008, (inèdit).

Can Ricart - Hangar

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer d'Emília Coranty 1-15 / Carrer del Marroc, 51 x-19 / Carrer d'Espronceda

Districte
Sant Martí

Nom singular
Can Ricart - Hangar

Dates
Juny - juliol de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
039/11

Motiu
Instal·lació de serveis d'electricitat i clavegueram dins el projecte executiu d'ampliació del centre de creació artística Hangar al recinte de Can Ricart

Promotor/Propietari
Fundació Privada de l'Associació d'Artistes Visuals de Catalunya (Hangar) / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Mikel Soberón Rodríguez

Aixecament de planimetria
Rafael Piera

Fotografia
Mikel Soberón Rodríguez

Cronologia: Segle XIX.
Paraules clau: Can Ricart. Poblenou. Fàbrica tèxtil.

La intervenció realitzada als carrers d'Emília Coranty, del Marroc i d'Espronceda al districte de Sant Martí de la ciutat de Barcelona va posar al descobert algunes estructures relacionades amb el complex fabril de Can Ricart. Les tasques van consistir en l'excavació d'una rasa al carrer del Marroc que no va donar resultats positius pel que fa a troballes arqueològiques, i una altra al carrer d'Emília Coranty que, tot i la forta remoció que va suposar la instal·lació d'alguns serveis en data recent, va permetre la documentació d'alguns elements arqueològics.

Els elements documentats es corresponen amb estructures relacionades amb la fàbrica de Can Ricart. En primer lloc, un col·lector de notables dimensions que segueix el traçat d'una sèquia anterior a la fàbrica. En segon lloc, un mur amb el seu fonament conservat en una alçada d'1 m aproximadament, el qual delimitaria un passadís d'entrada a la fàbrica tal i com es pot veure en algunes planimetries històriques. Per últim, una petita claveguera documentada en el tall de l'excavació amb orientació nord-sud. ☙ **Mikel Soberón Rodríguez**

BIBLIOGRAFIA

Àqaba, *Estudi històric del vapor de Can Ricart,* Barcelona, 2008, (inèdit).

Vista del mur i del fonament que delimitava l'entrada de la fàbrica de Can Ricart localitzat al carrer d'Emília Coranty.

Carrer del Cardenal Casañas, 19

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Cardenal Casañas, 19

Districte
Ciutat Vella

Dates
11 - 21 abril de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
002/11

Motiu
Excavació d'un fossat d'ascensor

Promotor/Propietari
Comunitat de propietaris

Empresa adjudicatària
Estrats Gestió del Patrimoni Cultural, SL

Direcció tècnica
Marcel Olivé Taché

Equip
Ivan Salvadó Jambrina

Aixecament de planimetria i fotografia
Ivan Salvadó Jambrina

Digitalització de plànols
Markary García Álvarez

Cronologia: Finals segle I dC-segle V dC. Segona meitat segle XIX-segle XX.
Paraules clau: Inhumacions d'època romana. Clavegueram d'època contemporània.

La finca objecte d'aquesta intervenció es troba situada dins del *suburbium* de la *Barcino* romana en una zona molt propera a la muralla. Durant la intervenció es van documentar restes d'època romana i nivells relacionats amb l'actual edifici.

D'època romana es va documentar un estrat d'argiles vermelles amb presència de materials romans imperials (finals segle I dC- segle V dC) i dues possibles inhumacions: una amb els ossos en posició secundària, que segons revela l'inventari antropològic pertanyen a un mateix individu d'edat infantil; i l'altra, possiblement en posició primària, que no es va poder excavar a causa de la seva situació fora de la zona intervinguda.

Entorn la meitat del segle XIX es va construir l'actual edifici. D'aquest moment es van documentar estructures relacionades amb els sistemes d'evacuació d'aigües residuals, en concret, dues clavegueres i les restes de dos dipòsits. ☙ **Marcel Olivé Taché, Ivan Salvadó Jambrina**

Vista del sistema de clavegueram de l'actual finca, de mitjan segle XIX.

Carrer del Carme, 97-99
Carrer de Sant Llàtzer, 10

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Carme, 97-99 / Carrer de Sant Llàtzer, 10

Districte
Ciutat Vella

Dates
19 - 26 octubre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
070/11

Motiu
Excavació d'un fossat d'ascensor i d'una rasa de serveis

Promotor/Propietari
Comunitat de propietaris

Empresa adjudicatària
Estrats Gestió del patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Ferran Díaz Àguila

Aixecament de planimetria i fotografia
Ferran Díaz Àguila

Digitalització de plànols
Markary García Álvarez

Cronologia: Segles XVII – XX.
Paraules clau: Estratigrafia dels segles XVII - XVIII. Paviments i clavegueres contemporanis.

La finca objecte d'aquesta intervenció es troba situada dins de l'*ager* de la *Barcino* romana, a l'actual barri del Raval. Les restes arqueològiques documentades estan situades cronològicament entre els segles XVII i XX.

Anteriors a la construcció de l'actual finca es van documentar tres estrats d'anivellació, un adscrit cronològicament dins el segle XVII i dos situats entre la segona meitat del segle XVIII i el segle XIX, aquests últims relacionats amb la transformació que va patir aquesta zona amb nous carrers, fàbriques i habitatges per als treballadors de les noves indústries que es van anar assentant al barri del Raval.

Durant el segle XIX es va construir la finca actual, fruit de la densa ocupació del barri i de la necessitat d'habitatges en una zona que en aquell moment presentava ja una composició social eminentment obrera, amb poc poder adquisitiu. Relacionats amb aquest edifici s'han documentat paviments i el sistema de clavegueram. ☙ **Ferran Díaz Àguila**

Vista del sistema de clavegueram de l'actual finca, segles XIX-XX.

Castell de Monjuïc

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carretera de Montjuïc 62-68 / Avinguda del Castell 2-6 / Passeig del Migdia 184-204 / Camí del Mar, s/n

Districte
Sants - Montjuïc

Nom singular
Castell de Montjuïc

Dates
2 maig - 22 juliol de 2012

Tipus
Preventiva

Codi
035/11

Motiu
Execució d'una part del projecte de rehabilitació dels espais destinats a administració, direcció i serveis del castell. Projecte de deconstrucció de les edificacions existents al recinte de ponent del castell. L'obra s'emmarca dins el Pla Director del castell de Montjuïc.

Promotor/Propietari
Mancomunitat de municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa Adjudicatària
Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica
Josep Maria Vila Carabassa, Oriol Achón Casas

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Akhesa Gràfics, SL, Montse Casalí

Fotografia
Oriol Achón Casas

Cronologia: Segles XVII-XX.
Paraules clau: Castell. Baluard.

En el transcurs de l'execució dels projectes que ja es venen desenvolupant al castell de Montjuïc -en concret, els projectes de restauració i millora de la coberta i part de les sales sud-est i sud-oest al voltant del pati d'armes i el d'adequació d'ampliació de les àrees visitables del castell de Montjuïc- s'ha realitzat el seguiment arqueològic de les diferents actuacions que ho requerien. S'han efectuat seguiments en diferents parts del castell, en concret al sud del recinte principal, al hornabec, al revellí, al baluard de Velasco, al sector de la bassa i al baluard de la Llengua de Serp. De totes aquestes actuacions, les úniques que han permès prosseguir la documentació de les estructures de l'antic recinte bastit al segle XVII han estat les del recinte principal. La resta ha permès documentar l'evolució del conjunt des de finals del segle XVIII fins a l'actualitat.

Resum històric

Fins al segle XVII al cim de la muntanya de Montjuïc tan sols existia una torre de senyals que donava avís a la ciutat de l'arribada de vaixells.

En els moments inicials de la Guerra dels Segadors (1640-1652), i davant del perill imminent de l'atac de les tropes de Felip IV, les autoritats municipals van fer construir un petit castell a l'entorn de la torre de senyals per protegir el cim de la muntanya.

Les fonts parlen d'un fortí quadrangular que envoltava la torre, que era flanquejada per quatre petits baluards. Amb aquesta estructura aixecada en poc més de trenta dies, el castell va rebutjar l'atac de les tropes castellanes en l'anomenada batalla de Montjuïc, a finals de gener de 1641.

Uns anys més tard, entorn de 1643-44, la feblesa constructiva del fortí fa aconsellable el seu desmuntatge. El 1648, amb la Pau de Westfalia, es va produir una sobtada revifalla de les operacions militars a Catalunya on, a partir d'aquell moment, es va concentrar la major part de l'acció bèl·lica de les tropes castellanes. Davant la imminència de l'atac enemic, les autoritats municipals van refer les defenses del castell, que sembla que va ser reconstruït seguint els mateixos criteris que l'anterior. Durant el setge final a Barcelona, el fortí de Montjuïc va resistir i no es va lliurar fins després de la rendició de la ciutat.

Amb posterioritat a la capitulació de Barcelona l'11 d'octubre de 1652, la propietat del castell passà a mans de la corona espanyola, que l'endemà mateix en prengué possessió, hi va instal·lar una guarnició pròpia en substitució de la que hi havia hagut anteriorment i es va fer càrrec del manteniment i de la millora de les seves defenses. L'antic farell mantingué la seva funcionalitat i continuà sota el control de l'Ajuntament de la ciutat, que en nomenava els vigilants i tenia cura del manteniment de les seves instal·lacions.

El paper desenvolupat en les diferents guerres de mitjan segle XVII va demostrar la situació estratègica de l'indret; per aquest motiu, la Corona va dedicar esforços constants a la millora de les seves defenses, especialment al tercer terç del segle XVII. Durant aquest període es va reforçar l'antic fortí i es va iniciar la construcció d'un recinte exterior que permetés millorar la defensa del castell.

A mitjan segle XVIII, les autoritats borbòniques van decidir reformar completament el fortí i van encarregar el projecte a l'enginyer militar Juan Martín Cermeño que el va presentar el 1751. Entre els anys 1753 i 1779 es van dur a terme els treballs de remodelació del castell que a partir d'aquell moment va adquirir a grans trets, el seu aspecte actual. Una de les actuacions principals del projecte de Cermeño va ser l'enderroc de bona part del primitiu fortí i la construcció al seu lloc d'un gran edifici quadrangular amb un pati central en el què es van situar els serveis del castell i els allotjaments d'oficials i caps. Aquest projecte aprofità algunes parts de l'antic fortí. A partir d'aquest moment i fins a finals del segle XVIII, es van fer diverses obres per poder-hi acollir el doble de persones i, entre d'altres espais, es construeixen les cuines i fogons per a 3.000 persones. És també en aquest moment en el què el castell es dotà d'artilleria amb unes 120 boques de foc.

Al llarg del segle XIX, el castell tingué una important activitat militar de control de la ciutat de Barcelona.

El 13 de febrer de 1808 les tropes franceses entraren a Barcelona. El 29 de febrer d'aquell any, un cos de l'exèrcit imperial de Napoleó va pujar a la muntanya de Montjuïc per apoderar-se del castell, que fou entregat i utilitzat com a presó. No seria fins el 1814 que el castell fou abandonat pels francesos.

El 1842, durant la regència del general Espartero, la ciutat va ser bombardejada des del castell per sotmetre un aixecament revolucionari i, a l'any següent, un nou bombardeig de Barcelona fou ordenat pel general Prim. En aquest atac es van llançar més de 2.500 projectils durant els 81 dies que durà el setge de les tropes governamentals.

Des de finals del segle XIX el castell funcionà com a presó militar. Durant la dècada de 1890 hi foren tancats els obrers involucrats en l'onada de violència anarquista. El 1909 al castell hi van tancar els detinguts durant la Setmana Tràgica. L'any 1919 va haver-hi més de 3.000 obrers empresonats a causa del conflicte de La Canadenca. Durant la Guerra Civil espanyola i la postguerra va ser presó político-militar. El 15 d'octubre de 1940, hi morí afusellat el president de la Generalitat de Catalunya, Lluís Companys.

Fins 1960, el castell es va mantenir com a presó militar i aleshores fou cedit a la ciutat sota la direcció i gestió de l'exèrcit de terra i, després de tres anys d'obres, es va condicionar una part com a Museu Militar. Una ordre ministerial del 27 d'abril de 2007 va tornar la gestió del castell de Montjuïc a l'Ajuntament de Barcelona que finalment l'ha destinat a equipament municipal.

En el transcurs de l'any 2011, diferents indrets del castell han estat objecte de seguiment arqueològic. Dividirem l'exposició de les obres en els diferents sectors del primer i segon recinte del castell on es va treballar.

Recinte principal

Al recinte principal les necessitats de l'obra implicaren una actuació en el porxo perimetral per tal de construir diferents serveis. La rasa realitzada no va permetre la localització de cap nou tram del perímetre del fortí del segle XVII, localitzat l'any 2010, però sí un seguit d'elements vinculats amb el projecte constructiu del segle XVIII.

Vista general de la rasa de passadís al porxo del pati d'armes.

Amb tot, va ser possible prosseguir amb la documentació del baluard localitzat l'any anterior que es decidí museïtzar. Per fer-ho es procedí a rebaixar la meitat de la sala fins assolir el nivell de circulació exterior del baluard. L'excavació va permetre aprofundir en la documentació, no només de la construcció del baluard primitiu, sinó també completar la seqüència arqueològica que amortitzava aquesta estructura i les seves relacions físiques amb la nova construcció. Com ja s'havia documentat l'any 2010, els trams de baluard meridional documentats ens indiquen que ens trobem davant d'uns murs atalussats que a la part alta preserven una amplada de 90 cm amb una sola cara vista i l'interior massissat amb blocs de pedra lligats amb morter de calç i terra. Aquests murs aprofiten els afloraments geològics preexistents que son retallats en aquells punts on més sobresurten i, allà on la roca no depassa la vertical dels murs, aquests es construeixen amb la tècnica de l'encofrat perdut i s'adossen a la roca existent amb la finalitat de tenir una base encara més ferma.

A més de la construcció d'aquest primitiu baluard, fruit de la construcció de mitjan segle XVII i les seves reformes dins d'aquest mateix segle i els principis del següent, es va poder documentar la regularització del sòl en el procés constructiu del nou projecte de la segona meitat del segle XVIII. En aquest sentit, es fa evident que els materials emprats per reomplir l'espai construït, procedeixen en bona part de les tasques d'enderroc fins a la

Tram del baluard.

Detall del paviment localitzat al baluard de Velasco.

cota necessària del fortí antic. L'interval entre la construcció dels murs del segle XVIII i el reompliment de l'espai es produí al darrer terç del segle XVIII.

Així mateix, es va aprofitar l'excavació per documentar si a la sala annexa prosseguia aquesta estructura. Com a resultat d'aquests treballs es van localitzar uns 5 m més del perímetre del baluard en aquesta sala i es va documentar la seva prolongació en el passadís interior fins assolir els 8 m més de parament est de l'antic baluard meridional. Un cop documentats arqueològicament i gràficament, aquests nous trams foren coberts amb geotèxtil i reblerts indefinidament.

Fora del recinte principal, les tasques es centraren en el seguiment arqueològic de les instal·lacions dels serveis necessaris. Així, a l'exterior del recinte principal, s'efectuaren diverses rases, algunes vinculades amb la xarxa de clavegueram, d'altres amb diferents serveis. En cap cas es trobaren noves estructures, però el seguiment arqueològic va permetre aprofundir en el coneixement de la seqüència estratigràfica del conjunt. També es realitzaren algunes rases per serveis a l'hornabec que forma part del recinte superior, on tan sols es localitzaren algunes parts constructives de l'obra de la segona meitat del segle XVIII que van ser conservades. En concret, es documentaren els contramurs laterals del túnels d'accés al segon recinte.

Segon recinte

Aquest segon recinte, va estar sota control de l'exèrcit fins el maig de l'any 2010, moment quan el darrer destacament de telecomunicacions es traslladà a la caserna del Bruc. Amb aquest trasllat s'inicia el procés per ampliar l'àrea visitable del conjunt del castell en més de 4 hectàrees.

Amb la creació del Museu Militar i l'obertura al públic civil de part de les instal·lacions a la dècada del seixanta del segle XX, el destacament militar apostat al castell de Montjuïc es traslladà al segon recinte i es va procedí a la construcció de les dependències que abans es trobaven en el recinte principal: menjador, cuina, barracons, armeries... Amb la cessió d'aquest segon recinte a la ciutat, s'inicien un seguit d'actuacions per tal de poder ampliar l'àrea visitable. En aquest marc d'actuació es duen a terme el seguiment, control i documentació arqueològica d'aquest sector que contempla l'enderroc d'instal·lacions i l'adequació de l'entorn per fer-lo visitable. Així, cal distingir dues actuacions, la instal·lació de serveis i l'enderroc de les estructures afegides al segle XX sense afectació de l'estructura original del castell.

El recinte està format per diferents sectors: la lluneta de Mar, la lluneta de Terra, el baluard de Velasco, el baluard de la Llengua de Serp, la bassa o el revellí. En aquesta fase, es va intervenir puntualment en els quatre últims.

Les instal·lacions militars es localitzaven al baluard de la Llengua de Serp i al sector de la bassa. Les tasques consistiren en controlar que l'enderroc de les mateixes no afectessin estructures anteriors a l'època de construcció d'aquest sector. La zona de la bassa era l'indret on es recollia l'aigua de pluja i on eren visibles dos dels murs i part del paviment de rajols. El pendent del terreny en aquest punt feia que fos una bassa de decantació de grans dimensions amb uns murs perimetrals de 80 cm d'amplada bastits amb paredat coronat amb maons massissos aprofitats per servir de suport de diverses construccions. Al sector del baluard de la Llengua de Serp, es procedí a efectuar el mateix control de l'enderroc de les diferents edificacions que configuraven el conjunt, tot respectant alguns elements que seran integrats en l'adequació.

Els seguiments d'enderroc permeteren aprofundir també en l'evolució del sector. Així, en el baluard de Velasco, on hi havia un nus de comunicacions, es realitzà una rasa de serveis que permet documentar part d'un paviment de llambordes que no quedà afectat per la nova instal·lació de serveis.

Per últim, cal esmentar que la instal·lació d'alguns parallamps i càmeres de seguretat van permetre la realització de sondeigs en el revellí i el baluard de la Llengua de Serp, punts on es documentà el terraplenament amb terres argiloses d'aquests sectors per tal d'amortir els possibles impactes de projectils.

Oriol Achón Casas

Vista del baluard localitzat l'any 2010.

BIBLIOGRAFIA

Karin Harzbecher Spezzia, «Castell de Montjuïc» dins *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 135.

Jaume Prat Pons, *4 pedres de... La telegrafia òptica a Catalunya: les torres òptiques de la geografia catalana,* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut Cartogràfic de Catalunya, 2004, pàg. 46, 58.

Josep Maria Vila Carabasa, *Estudi històric, arqueològic i patrimonial associat al Pla Director del Castell de Montjuïc,* Barcelona, 2010 (inèdit).

Josep Maria Vila Carabasa, «Castell de Montjuïc» dins *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 24-29.

Pere Voltes Bou, *Historia de Montjuych y su castillo,* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1960.

Castell de Montjuïc. Baluard de Santa Amàlia

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Castell de Montjuïc

Districte
Sants - Montjuïc

Nom singular
Castell de Montjuïc. Baluard de Santa Amàlia

Dates
30 setembre - 10 octubre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
063/11

Motiu
Instal·lació d'un pal de bandera

Promotor/Propietari
GECSA, Ingeniería y Obras, S.A. / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Daniel Giner Iranzo

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Rafael Piera Catalán

Fotografia
Daniel Giner Iranzo

Cronologia: 1753. Segles XIX - XX.
Paraules clau: Castell de Montjuïc. Baluard de Santa Amàlia. Soterranis. Adarb.

La realització de fins a tres sondeigs per poder construir la base de formigó pel pal d'una bandera al baluard de Santa Amàlia del castell de Montjuïc va permetre vàries constatacions. Per una banda, es va poder documentar l'existència de almenys dos àmbits a l'espai sota el talús entre la muralla del baluard i les seves banquetes, cobertes per voltes en obra de maçoneria de pedres i maons units amb morter de calç. Aquests àmbits es troben uns 2 m sota el nivell superficial actual del talús.

Per altra banda, s'ha pogut constatar que la zona de l'adarb actual del baluard ha estat sobrealçada amb posterioritat a la seva construcció inicial, essent originàriament més baixa i a la mateixa cota que la resta de l'espai del baluard.

Així s'ha documentat el nivell de pavimentació original, de forma que s'ha pogut constatar que és el mateix que encara es pot observar en superfície davant de la garita de la cantonada sud-est del baluard, i s'ha comprovat que el passadís d'accés a la garita de la cantonada nord era anteriorment més llarg que en l'actualitat.

No es pot precisar amb exactitud la data d'aquestes reformes però es pot deduir que es van realitzar entre els segles XIX i XX, és a dir, posteriorment a la remodelació del castell que va tenir lloc entre 1753 i 1779. ☙ **Daniel Giner Iranzo**

Estructures de l'adarb original del baluard.

Volta de coberta d'un dels àmbits localitzats sota l'adarb.

Detall de l'interior d'un dels àmbits localitzats sota l'adarb.

Carrer de la Ciutat, 13 Carrer del Cometa, 1

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de la Ciutat, 13 / Carrer del Cometa,1

Districte
Ciutat Vella

Dates
4 - 8 abril de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
025/11

Motiu
Excavació d'un fossat per a la instal·lació d'un ascensor

Promotor/Propietari
Privat

Empresa adjudicatària
Arkpadoc SC

Direcció tècnica
Maria Pujals Bultó

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia
Marta Maragall Moreno

Cronologia: Segles XVIII - XX.
Paraules clau: Aljub.

En aquesta intervenció es va realitzar un control i seguiment arqueològic de l'excavació d'un fossat a la planta baixa de la finca per a la instal·lació d'un ascensor. L'obertura de la caixa presentava unes dimensions d'1,50 x 1,50 x 1,50 m.

A l'inici de les obres i sota la pavimentació del replà, es va localitzar la coberta amb volta de maó massís, en gran part enrunada, d'un aljub subterrani. Aquesta estructura ja havia estat parcialment destruïda amb anterioritat, segurament a causa de la construcció i col·locació dels serveis comunitaris de l'edifici. Aquest dipòsit d'aigua estava construït d'obra, amb maons units amb argamassa, i part de les seves parets internes estaven recobertes d'una mescla de calç i restes d'òxid, materials emprats en aquest tipus de construccions per impedir les filtracions d'aigua.

Tot i la destrucció parcial que presentava el dipòsit, sota el control de l'arqueòloga responsable, es procedí al desmuntatge de l'estructura amb mitjans manuals i mecànics amb la finalitat d'obtenir les mides necessàries per a la caixa de l'ascensor i, al mateix temps, poder documentar la tècnica constructiva i recuperar el material arqueològic que s'hagués pogut conservar. ☙ **Maria Pujals, Marta Maragall**

Estat de l'aljub en els inicis dels treballs de control arqueològic.

Interior de l'aljub: paret nord conservada, amb restes de calç i òxid.

Carrer de la Comtessa de Sobradiel, 1 Carrer d'Avinyó, 25

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de la Comtessa de Sobradiel, 1 / Carrer d'Avinyó, 25

Districte
Ciutat Vella

Dates
11 - 15 abril de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
027/11

Motiu
Fossat pel muntatge d'un aparell elevador elèctric

Promotor/Propietari
Comunitat de propietaris

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Daniel Giner Iranzo

Fotografia
Daniel Giner Iranzo

Cronologia: Segles I, V, XIV, XV.
Paraules clau: Fossat romà. Estructures baixmedievals.

Els treballs van consistir en l'excavació manual d'un sondeig de planta rectangular a la planta baixa de l'edifici amb unes mesures inicials de 1,80 m de longitud per 1,57 m d'amplada i una fondària final de 1,80 m. Posteriorment, el sondeig va ser ampliat 30 cm més per cadascun dels seus costats, per sota del nivell de pavimentació actual.

Per una banda, es van documentar estructures que daten d'època baixmedieval (segles XIV-XV) en concret, un mur de carreus de pedra amb banqueta de fonamentació i una claveguera. Sembla que aquestes estructures correspondrien al primer moment d'urbanització del solar a partir de finals del segle XIII, quan es va integrar aquest espai -fins aleshores extramurs- a l'interior de la ciutat amb la construcció de la nova muralla promoguda pel rei Jaume I, l'any 1268. Amb moltes reserves per l'escassetat de les restes i la seva limitada documentació, les dades obtingudes semblarien indicar una funcionalitat domèstica de l'espai.

Per altra banda, s'ha documentat una seqüència estratigràfica d'època romana que s'ha identificat com diversos estrats de rebliment del fossat de la muralla, amb nivells molt orgànics fruit tant de l'abocament de detritus, com pel fet d'haver contingut aigua estancada, característiques similars a les documentades en altres punts de la ciutat, com a l'avinguda de la Catedral o al mateix carrer d'Avinyó, 16. Els materials ceràmics recuperats en aquest rebliment indiquen una datació de mitjan o segona meitat del segle V per a la seva colmatació definitiva.

Encara que l'abandó dels fossats no es realitza d'una forma homogènia en tot el seu recorregut, sembla clar que aquest procés s'ha de relacionar amb els canvis que es produeixen a la ciutat a partir d'inicis del segle IV, moment en el qual es construeix el nou sistema defensiu que es juxtaposa exteriorment a la muralla fundacional. En aquest sentit, la cronologia d'amortització definitiva obtinguda per aquest sector del fossat es relaciona amb les obtingudes en d'altres zones de la ciutat, com a l'antic Hospital de Clergues de Sant Sever -on es va poder constatar que el fossat es va anar amortitzant d'una forma progressiva des dels segles III - IV fins al V-, o a l'avinguda de la Catedral, on el fossat resta totalment amortitzat entre els segles V i VI. Per contra, s'ha de senyalar que aquesta cronologia difereix substancialment de l'obtinguda en zones molt més properes com al carrer d'Avinyó, 16, carrer de la Lleona, 12-14, on l'interior de les valls del doble fossat es colmaten definitivament a finals dels segle I, i l'exterior, a mitjan segle III.

La manca de nivells arqueològics corresponents a l'època moderna (els estrats contemporanis s'assentaven directament sobre els estrats romans, a excepció de les estructures baixmedievals de natura subterrània), suggereix que la construcció de l'actual edifici a mitjan segle XIX va suposar el rebaix dels nivells de circulació existents fins a les cotes on hi havia l'estratigrafia romana. ❧ **Daniel Giner Iranzo**

Mur de carreus amb banqueta de fonamentació d'època baixmedieval.

BIBLIOGRAFIA

Cristina Belmonte Santisteban, «L'ocupació de l'extrem sud-oest del *suburbium* de *Barcino* entre els segles I-IV dC: les troballes del carrer d'Avinyó», *Quarhis*, 4 (2008), pàg. 90-105.

Diversos Autors, *L'avinguda de la Catedral: de l'ager de la colònia Barcino a la Vilanova dels Arcs,* Barcelona, Servei d'Arqueologia Urbana de la Ciutat, 1992.

Emiliano Hinojo García, *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer de la Palla, 19-21. Antic Hospital de Sant Sever (Codi MUHBA 016/07)* , Barcelona, 2010, (inèdita).

Carrer dels Corders, 3

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer dels Corders, 3

Districte
Ciutat Vella

Dates
14 - 18 febrer de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
063/11

Motiu
Sondeig informatiu

Promotor/Propietari
Privat

Empresa adjudicatària
Fragments. Arqueologia, estudi i gestió del patrimoni

Direcció tècnica
Vanessa Muñoz Rufo

Fotografia
Vanessa Muñoz Rufo

Cronologia: Època romana, medieval i contemporània.
Paraules clau: *Opus signinum*. Enlluït. Època romana. Època medieval.

La fase més antiga documentada correspon a dos nivells de terraplè, datats a partir de la segona meitat del segle II dC, a sobre dels quals es basteix una estructura de la que només se'n va poder documentar un angle. Aquesta estructura consistia en un mur de maó massís unit amb morter de calç blanc, juntament amb un paviment d'*opus signinum.* La funció d'aquesta estructura no s'ha pogut determinar ja que només se n'ha documentat una petita part. S'ha de remarcar també, que no es va poder documentar el fons de l'estructura per qüestions d'espai, molt limitat, i de seguretat.

Aquesta estructura va ser objecte d'una petita reforma posterior consistent en bastir-hi a sobre un petit mur de tovot amb els paraments enlluïts. Donada l'escassetat de materials, no s'ha pogut determinar la cronologia d'aquesta reforma, sembla, però, que el conjunt quedaria amortitzat a partir de l'època baiximperial, amb un primer nivell d'abandó i un segon nivell, més potent, de terraplè.

La segona fase correspon a una etapa possiblement medieval, sense que es pugui precisar més la cronologia per la manca de materials. A aquesta fase correspondrien un petit taller de fundició, amb una estructura de combustió, una sitja reaprofitada com abocador dels materials sobrants de la cubeta i una fossa indeterminada.

Finalment, la fase més moderna documentada correspon als segles XIX i XX i està relacionada amb la reforma interna i millora del sanejament de la finca actual. ❧ **Vanessa Muñoz Rufo**

Vista general de la cala amb la fossa de fundició tallada per una canalització del segle XX.

Detall de l'estructura romana, amb part del muret de tovot, l'enlluït, i el paviment d'*opus signinum*.

Carrer de la Dagueria, 13

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de la Dagueria, 13

Districte
Ciutat Vella

Dates
22 - 30 desembre de 2010
14 - 26 gener de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
079/10

Motiu
Rehabilitació de l'edifici, instal·lació del col·lector general de la finca i substitució del paviment

Promotor/Propietari
Caralt, Moxó, Dagueria, CB

Empresa adjudicatària
ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica
Esther Medina Guerrero

Equip
Sabina Calleja Ballbé, Yerai Francisco Benet, Greta Mustieles Salvador, François Virebayre

Aixecament de planimetria i fotografia
Esther Medina Guerrero

Digitalització de plànols
José Blasco Benito, José Ignacio Jiménez Bordón

Cronologia: Segles IV-XX.
Paraules clau: Estructures muràries romanes i medievals.

En la present intervenció ha estat possible documentar una petita part de la dinàmica ocupacional a l'interior d'un immoble del barri de Sant Just. No obstant, aquesta investigació no ha exhaurit la seqüència estratigràfica completa de la zona. Cal afegir la manca de perspectiva de les troballes, localitzades en un espai molt reduït. Ambdues circumstàncies han impossibilitat observar detalladament l'evolució de la finca.

Malgrat els inconvenients esmentats, s'han pogut evidenciar diverses estructures que pertanyen a quatre fases d'ocupació: època tardoantiga (segles IV-XI), medieval (segles XII-XV), moderna (segles XVI-XVIII) i contemporània (segles XIX-XX).

En relació amb la primera fase, malgrat l'escadussera presència de material arqueològic que dificulta una atribució cronològica absoluta dels vestigis evidenciats, es pot afirmar que algunes de les estructures documentades són d'època tardoantiga d'acord amb la seva tècnica constructiva, amb l'orientació respecte a la muralla romana (sembla que la disposició i organització espacial en gran mesura es fossilitza en època altmedieval) i tenint en compte la relació amb els materials recuperats en els nivells d'ús vinculats a les pròpies estructures.

En el sector nord-est del vestíbul de l'edifici hi ha un mur amb dues fases de funcionament. La més antiga, de menors dimensions, va ser amortitzada a finals del segle V. L'altra fase és més recent, es pot situar en el segle VI, amb el mur més ample i llarg i amb la particularitat de contenir material arquitectònic reaprofitat, com és un capitell tallat en gres de grans dimensions que ha perdut la part ornamental.

Més a prop de l'actual façana, s'han localitzat dos murs bastits amb una tècnica constructiva similar, també amb material arquitectònic reaprofitat. Un d'ells conté el fragment d'un arquitrau o d'una base de columna de gres. El seu funcionament es pot situar entre els segles IV i VII. Per sota d'aquesta estructura hi ha una fase més antiga amb materials constructius de menor mesura. Formant angle recte hi havia un altre mur recolzat en un estrat amb presència d'àmfora africana. Pel que fa a la seqüència estratigràfica relacionada amb aquests elements, cal esmentar que tots ells es trobaven coberts per un potent estrat d'anivellament, amb materials ceràmics dels segles VII i IX, que sembla el resultat de la destrucció i condicionament de l'espai en un probable context edificatori.

En el sector nord de l'interior de la finca es documentà un altre mur amb material arquitectònic reaprofitat, concretament, el tambor d'una columna. Associats a ell es recuperaren materials ceràmics que permeten situar el seu funcionament entre finals del segle IV i mitjan del V.

Mur tardoromà amb material arquitectònic reaprofitat: tambor de columna.

Es pot afirmar que entre els segles V i VII es produeixen en aquest sector algunes reformes de l'espai habitat pròpies del context tardoantic i documentades àmpliament a la ciutat de Barcelona. Cal afegir que tres d'aquests murs presenten la particularitat de contenir material arquitectònic reaprofitat, un dels trets més característics del període que ens ocupa[1]. Les troballes arqueològiques atribuïbles a la *Barcino* tardoantiga són un reflex dels importants canvis que pateix l'estructura urbana de la ciutat. A grans trets, hi ha la pèrdua de funció dels edificis públics (sobretot per la implantació del cristianisme, que alterà totalment la trama urbana de la ciutat), l'abandonament de la xarxa de clavegueram, el recreixement dels nivells de circulació, una certa desorganització urbana, l'ocupació i estretament dels antics vials i l'aparició de noves formes d'habitatge.

Pel que fa a les estructures de cronologia medieval, cal fer esment de l'alt grau de destrucció causat per l'actual xarxa de serveis de l'edifici i d'algunes construccions de cronologia moderna. Malgrat aquests impediments, es pot confirmar que la finca en època medieval tenia la línia de façana més endarrerida respecte a l'actual. Pel que fa a la distribució interior, en el sector sud-oest del vestíbul de la finca ha aparegut un mur menor de subdivisió interna i la fonamentació d'un pilar pertanyent a una arcada. En el sector nord es documentà un mur atribuïble a una claveguera o a un dipòsit. També fou possible localitzar la fonamentació d'una de les mitgeres de l'edificació baixmedieval.

En conclusió, aquesta fase es troba representada per les escadusseres restes del parcel·lari baixmedieval. Les evidències es caracteritzen per la seva fragmentació i el seu reaprofitament posterior. Per aquesta raó és impossible inferir la fesomia dels habitatges o establir el nombre total de vivendes atribuïbles al període. No obstant, tenint en compte l'emplaçament de la present intervenció, els vestigis cal vincular-los amb una trama urbana consolidada, un fenomen característic a partir del segle XII. Les troballes podrien correspondre, com a mínim, a dos habitatges orientats al mateix carrer de la Dagueria, que presenten una part central probablement d'ús comunal. La seva planta, dimensions i estructures internes no han pogut ser observades. Com a hipòtesi es pot plantejar que aquests habitatges podrien tenir una sola crugia de planta rectangular, ja que no s'han observat partions internes. No obstant, això pot estar provocat per un mostreig o estat de conservació desigual.

Les construccions d'època moderna es troben condicionades per l'ocupació posterior, que ha impedit la preservació d'evidències arqueològiques a excepció d'aquelles estructures amb desenvolupament vertical negatiu. A la zona central del vestíbul varen aparèixer les restes d'un dipòsit, amb materials que situen el seu abandonament a finals del segle XVII. No gaire després, entre els segles XVIII i XIX, l'estructura fou substituïda per un nou dipòsit de majors dimensions. Cal afegir també la presència d'un mur de tancament de la finca localitzat en el costat sud-est del celobert del vestíbul.

L'escassa presència de troballes fa difícil aportar dades sobre el parcel·lari d'aquest moment. No obstant això, es poden suposar certes similituds amb el període precedent, atès que algunes de les estructures queden superposades als murs medievals, però sense destruir les parets mestres. Els murs mestres suposen una major inversió de recursos, raó per la qual són sotmesos a escasses transformacions. Durant aquest període, que culminà el segle XVIII, es dóna un context d'extrem aprofitament del sòl urbà, fet que es tradueix en la reutilització d'edificacions anteriors i en la subdivisió de l'espai per la tendència al creixement vertical.

L'època contemporània es caracteritza per l'ús de l'espai com a vestíbul, amb lleugeres variacions en el tipus de paviment, així com per la presència de l'antiga xarxa de clavegueram en els diferents punts d'actuació. També s'han localitzat estructures relacionades amb la sala situada a ponent del vestíbul, concretament, un mur que podria estar relacionat amb un semisoterrani, un mur menor que reaprofita estructures tardoantigues i una pilastra. A l'habitació de la façana situada a llevant va aparèixer un fragment de la divisòria est. En aquell mateix indret es construí una estructura subterrània bastida amb volta de maons relacionada amb l'antiga fossa sèptica de l'edifici. Els processos edificadors contemporanis suposaren l'eliminació de gran part dels vestigis de cronologia baixmedieval i moderna, a excepció de les parets mestres i d'estructures amb desenvolupament vertical subterrani.

☙ **Esther Medina Guerrero**

1. (...) «l'espoli i la reutilització de les pedres dels vells edificis en les noves construccions: la ciutat era una pedrera permanent» (Beltrán de Heredia, 2009, 1).

BIBLIOGRAFIA

Julia Beltrán de Heredia Bercero, «La Barcelona tardoantiga: urbanisme, societat i comerç als segles V-VII», *XI Congrés d'Història de Barcelona - La ciutat en xarxa*, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2009, pàg. 1-10.

Manuel-Fernando Ladero Quesada, «La vivienda: espacio público y espacio privado en el paisaje urbano y medieval», dins *La vida cotidiana en la Edad Media. Actas VIII Semana de Estudios Medievales*, Logroño, Biblioteca Gonzalo de Berceo, Instituto de Estudios Riojanos, 1998, pàg. 111-128.

Jordi Plans, «Carrer de la Dagueria, 13», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 94.

Carrer del Doctor Aiguader, 1x

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Doctor Aiguader, 1x

Districte
Ciutat Vella

Dates
15-17 febrer de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
017/11

Motiu
Soterrament d'una estació transformadora

Promotor/Propietari
BAGURSA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Jacinto Sánchez Gil de Montes

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Rafael Piera

Fotografia
Jacinto Sánchez Gil de Montes

Cronologia: Segles XVII - XIX.
Paraules clau: Baluard de Migdia. Estructura defensiva. Línia antiga de costa.

La rasa objecte d'aquesta intervenció se situa a gairebé 50 m al sud del baluard de Migdia, molt propera a la contraescarpa d'aquesta estructura defensiva, i al sud-est del portal del Mar. Des del punt de vista paleo-geogràfic, aquesta zona formà part de la línia de costa antiga i, per tant, estava molt influenciada pels processos naturals del litoral.

La primera evidència d'ocupació documentada fou un nivell de farciment format per abocaments de cendres, carbons i ceràmica que anivellaven un estrat de sorra de platja datat a partir del segle XVII. Per sobre d'aquest estrat de rebliment, es va dipositar un nivell de colgament format de llims grisos, producte possiblement de la dinàmica costanera. Aquest nivell fou regularitzat mitjançant una capa de morter de calç corresponent a un paviment, el context arquitectònic i funcional del qual no es va poder determinar encara que, probablement, formava part d'algun camí de sortida de la ciutat. Damunt d'aquest s'alternaven nivells d'amortització naturals (sorres de platja), amb altres d'ocupació relacionats amb la regularització d'aquest indret.

Tota aquesta seqüència estratigràfica de moments d'ocupació i amortitzacions naturals, a causa de la proximitat a la línia de costa, fou tallada per la rasa constructiva d'un fonament fet amb encofrat perdut i compost de pedres i maons lligats amb morter de calç. Damunt d'aquesta estructura es recolza un mur fet de filades regulars de carreus desbastats, el parament del qual fou construït en talús. D'aquesta estructura només s'ha pogut documentar un tram de 1,45 m, amb una alçada màxima de 0,8 m, corresponent a tres filades de carreus de mides gairebé similars (0,40 x 0,23 m; 0,40 x 0,25 m; 0,35 x 0,23 m). Aquest mur es construeix paral·lel al costat occidental de la contraescarpa del baluard de Migdia i, a mode d'hipòtesi, es podria interpretar com un reforç d'aquest lateral que impediria que l'aigua del mar entrés al fossat del baluard. El moment constructiu d'aquesta estructura es podria establir a partir de 1720, segons la planimetria històrica consultada.

Posteriorment al costat occidental del mur s'hi va acumular una sèrie de nivells de sorra i llims que responen als mateixos processos de sedimentació que es van documentar abans de la construcció del mur. Damunt d'aquesta estructura es va construir el fonament d'una altra pertanyent a un edifici que podria estar relacionat amb el *Depósito Comercial*, instal·lat en aquest lloc a la segona meitat del segle XIX.

Mikel Soberón Rodríguez

BIBLIOGRAFIA

Montserrat Galera, Francesc Roca, Salvador Tarragó, *Atles de Barcelona. Segles XVI-XX*. Barcelona, Col·legi oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Vista general de la intervenció.

Carrer del Doctor Aiguader, 15-23

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Doctor Aiguader, 15-23

Districte
Ciutat Vella

Dates
Novembre 2011
Intervenció en curs

Tipus
Preventiva

Codi
048/11

Motiu
Projecte executiu d'un edifici d'habitatges a l'antic solar de Rodalies-Renfe

Promotor/Propietari
Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Mikel Soberón Rodríguez

Fotografia
Mikel Soberón Rodríguez

Vista dels treballs de rebaix del terreny al començament de la intervenció.

Les primeres tasques dutes a terme en aquest solar han consistit en el seguiment dels rebaixos de terra. Atès l'estat incipient dels treballs, iniciats a finals de novembre de 2011, només es varen localitzar algunes estructures ja documentades en intervencions anteriors. En concret, un seguit de pous relacionats amb un col·lector antic datable entre finals dels segles XVIII i XIX[1]. Tot i això, la continuació de les tasques arqueològiques ha permès documentar diferents estructures que es detallaran en el corresponent *Anuari*. **Mikel Soberón Rodríguez**

BIBLIOGRAFIA

Mikel Soberón Rodríguez, «Carrer del Doctor Aiguader, 1-21», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 141.

1. Diferents elements d'aquesta conducció han estat recollits a: Pere Lluís Artigues, *Memòria dels resultats obtinguts a la intervenció arqueològica al solar del carrer Doctor Aiguader núm. 1-21, de Barcelona (Codi 111/06 - 047/07)* i a Mikel Soberón, *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer del Doctor Aiguader, 1-21 de Barcelona*, (Codi 083/09).

Drassanes Reials

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Avinguda de les Drassanes, 1

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Drassanes Reials

Dates
Abril - octubre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
022/11

Motiu
Consolidació dels contraforts de les Drassanes Reials

Promotor/Propietari
Consorci de les Drassanes Reials i Museu Marítim de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Núria Cabañas Anguita, Adriana Vilardell Fernàndez

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Adriana Vilardell Fernàndez, Esteve Nadal Roma

Fotografia
Adriana Vilardell Fernàndez

Cronologia: Segles XVII al XX.
Paraules clau: Drassanes Reials. Contraforts. Caserna militar.

La intervenció arqueològica va ser propiciada per l'obra de consolidació dels contraforts de la façana de les naus de la Generalitat de les Drassanes Reials de Barcelona.

El control de la demolició parcial dels contraforts i dels rebaixos realitzats per a la construcció de noves sabates de fonamentació van permetre documentar, en primer lloc, la sèrie de pilars de les naus de la Generalitat. Aquests elements, datats al segle XVII, són de planta rectangular, bastits amb carreus disposats en filades regulars, a trencajunt i lligats amb morter de calç de tonalitat ocre.

En segon lloc, d'un moment indeterminat d'època moderna posterior a la construcció de les naus, es documentà el tapiat del arcs amb una sèrie de murs bastits amb carreuons encoixinats que, en alguns trams, conserven un encintat de morter de calç ocre, pobre i molt disgregat.

La diferència entre els diversos tipus de fonamentació dels murs de tapiat i la diversitat de cotes d'inici d'aquests, fan pensar que es tracta de diverses fases de construcció d'aquests paredats.

En darrer lloc, ja d'època contemporània, es documentaren dues fases més. La primera va proporcionar restes associades a l'estructura de la caserna militar de López Sopeña, identificades en un paviment de lloses de pedra, una pilona també de pedra i les restes d'un dipòsit.

La segona fase responia a l'actuació de remodelació dirigida per Adolf Florensa als anys 50 del segle passat que va consistir en una reforma de l'edifici de les Drassanes per tal d'adequar-lo com a museu, i en la urbanització de l'entorn de l'edifici (avinguda de les Drassanes). D'aquest moment es documentaren diferents anivellacions relacionades amb l'aixecament del nivell de circulació del carrer i una primera restauració dels contraforts moderns.

Núria Cabañas, Adriana Vilardell

Vista general dels contraforts de les Drassanes Reials.

Drassanes Reials

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Avinguda del Paral·lel, 2-32 / Plaça de les Drassanes, 1 / Passeig de Josep Carner, 26-30

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Drassanes Reials

Dates
Octubre de 2011
Intervenció en curs

Tipus
Preventiva

Codi
057/11

Motiu
Adequació i remodelació de les Drassanes Reials, seu del Museu Marítim de Barcelona

Promotor/Propietari
Consorci de les Drassanes Reials i Museu Marítim de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica
Iñaki Moreno Expósito

Equip
Miriam Esqué, Laura Arias, Vanesa Triay, Vanessa Camarasa, Eva Orri, Montserrat Rio, Rony Castillo, Sergi Segura, José Manuel Espejo, Carles Navarro, Meritxell Nasarre

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Miriam Esqué Ballesta

Fotografia
José Luis Biel (Museu Marítim de Barcelona)

Cronologia: Segles I - VI. Segles XIII - XX.
Paraules clau: Necròpolis romana. Drassanes.

Arran de la intervenció arqueològica que s'està duent a terme des d'octubre de 2011 al cos principal del conjunt d'edificis de les Drassanes Reials de Barcelona i que afecta les tres naus de llevant, s'han extret una sèrie de dades, fruit de l'estudi preliminar de les restes exhumades, que es passen a detallar a continuació. Actualment, però, els treballs d'excavació continuen, fet que comporta que en un futur les dades aquí descrites es poden veure ampliades i/o matisades.

Cal apuntar, primerament, que la intervenció arqueològica està vinculada a les obres de remodelació i adequació de les Drassanes Reials-Museu Marítim, fet que comporta l'excavació parcial de la superfície de les naus que afecta únicament aquelles parts que han de ser obertes per les necessitats de l'obra civil. Per tant, no es té coneixement de la resta d'estructures conservades al subsòl.

La principal idea que es pot despendre a hores d'ara és la de continuïtat pel que fa a la tipologia de les estructures exhumades i a l'evolució cronològico-estructural de l'edifici, documentada en les anteriors campanyes arqueològiques efectuades a les naus de ponent i dutes a terme sota la direcció dels arqueòlegs Alessandro Ravotto (Àtics, SL) i Esteve Nadal Roma i Adriana Vilardell (Actium, SL).

La necròpolis romana (segles I-VI dne)

La fase més antiga documentada a l'espai que ens ocupa està representada per una àrea de necròpolis d'inhumació d'època romana. Es documentaren un total de 6 enterraments en fossa simple, 5 adults i 1 infant, excavats a les sorres del litoral. Sembla que les tombes allotjaven individus d'ambdós sexes i únicament en dos casos es trobà aixovar funerari -un plat tapadora de ceràmica africana de cuina i un ungüentari de vidre- que suposen, a falta d'un estudi acurat dels materials, una cronologia al voltant del segles II-III dne.

La reutilització de l'espai es documentà mitjançant un cas en què una fossa havia afectat parcialment una altra i alguns dels ossos del primer enterrament es disposaren en posició secundària dins la segona fossa.

Sembla que la disposició dels enterraments dóna continuïtat a l'agrupació dels sepelis documentats per Nadal i Vilardell al cantó sud de les naus de ponent. Aquest fet permet dibuixar una línia d'inhumacions paral·lela a la costa que tindria continuïtat en aquells enterraments documentats el 1930 al Govern Militar per Agustí Duran i Sanpere i els excavats en època més recent a la zona del passeig del Born. Aquesta extensíssima àrea d'inhumacions s'hauria de posar en relació amb una via romana litoral que travessaria l'*ager* de *Barcino* en direcció est-oest i que permetria l'accés a la ciutat per la Porta de Mar o del Regomir.

Sembla que no s'ha conservat cap mena de vestigi arqueològic pertanyent al lapse de temps existent entre l'abandonament d'aquesta zona com a àrea cementirial i l'aixecament de les drassanes en època de Pere el Gran (1276-1285).

La drassana medieval i moderna (segles XIII-XVII)

L'estudi de l'evolució del complex estructural de la drassana s'ha revelat extremadament complicat en quant a la seva lectura des de la vessant arqueològica. Aquest fet ve donat, en primer lloc, per la informació parcial que s'obtingué durant la intervenció pels motius explicats més amunt i, en segon lloc, per la gran quantitat de reformes i ampliacions que s'efectuaren al llarg del temps durant les quals s'eliminaren algunes estructures –de les què no ha quedat cap mena de rastre– i se'n reutilitzaren d'altres, fet que dificulta la lectura de les fases constructives.

L'actuació de les naus de llevant ha permès documentar la presència d'algunes estructures que suposaven la continuïtat d'aquelles descobertes a les naus de ponent i ha posat en relleu algunes absències que obliguen a replantejar l'abast de les reformes o dels diferents projectes constructius que conformaren les drassanes. En aquest sentit, l'estudi arqueològic de l'edifici de la drassana corrobora allò que ja es sospitava: la immensa

Mur de tancament nord de les drassanes de Pere el Gran.

part de l'edifici que veiem actualment no és d'època gòtica, malgrat que el patró constructiu i l'estil suposin una clara continuïtat del disseny projectat en època medieval.

La fase més antiga de la drassana documentada aquí respon al perímetre porticat est, amb una sèrie de "botigues" que es mantenen gràcies a les actuacions més o menys respectuoses dutes a terme al llarg del temps. Relacionat amb aquesta fase de Pere el Gran (1276-1285) s'ha pogut estudiar l'accés original de la drassana pel costat de llevant i part del seu pòrtic i s'ha localitzat la continuació del mur de tancament nord o de muntanya, estudiat ja a la campanya de les naus de ponent.

D'una segona fase, possiblement d'època de Pere III el Cerimoniós (1336-1387), encara es conserven les dues primeres tramades de naus paral·leles al passeig de Josep Carner. Aquestes tramades suposen la primera fase de cobriment en aquest sector de la drassana, deixant una àmplia zona de pati -al contrari que a les naus de ponent- on Nadal i Vilardell pogueren documentar una fase de coberta prèvia de la primera meitat del segle XIV (en època d'Alfons III el Benigne).

Posteriorment, i per tal d'eliminar gran part del pati descobert que funcionava fins aquell moment, s'edificà una tercera fase constructiva ubicada cronològicament entre els regnats de Joan I el Caçador (1387-1396) i Alfons IV el Magnànim (1416-1458), la qual trencà amb el model anterior i suposà la creació d'un estret passadís en sentit est-oest que separava aquestes noves tramades de les precedents.

L'última fase constructiva documentada, iniciada a mitjan segle XVI, suposà la reculada de la línia de façana del costat de mar que venia funcionant des del segle XIII i la creació de noves tramades en direcció muntanya per tal de substituir les desaparegudes a la banda de mar. Sembla que aquest desplaçament de l'edifici vingué motivat per la construcció del moll del port el 1477, fet que provocà la modificació dels corrents marins que erosionaven de manera dràstica el litoral davant les drassanes.

En relació a aquestes noves naus de muntanya que es prolongaren en direcció al mar fins a substituir les d'època medieval (a excepció de les dos tramades conservades de Pere el Cerimoniós), si bé l'estudi de l'edifici des de la vessant arquitectònica oferia un discurs que defensava, de manera lògica, la terminació d'aquestes a la segona meitat del segle XVI, l'excavació arqueològica sistemàtica del subsòl ha permès refusar aquestes cronologies, variant-les un segle. En efecte, la intervenció a la meitat sud de les naus de llevant va permetre documentar sense cap mena de dubte com els pilars de sosteniment dels arcs de diafragma afectaven l'estratigrafia amb materials de la segona meitat del segle XVII, cronologia que hem de relacionar amb el final d'aquesta fase constructiva.

Finalment, s'ha de ressenyar la troballa excepcional d'una trama de retalls, amb tascons de fusta conservats, a la nau del mig de les tres naus que ens ocupen, situades a llevant de l'edifici. Aquest complex estructural retallat al subsòl pot suposar l'estructura de sosteniment d'una embarcació de grans dimensions -galera- que ocupa tota l'amplada de la nau i de la qual, de moment, en desconeixem la longitud. Sembla que aquesta estructura fou abandonada per tal de bastir les naus abans esmentades a la segona meitat del segle XVII.

Iñaki Moreno Expósito

BIBLIOGRAFIA

Julia Beltran de Heredia, «La cristianización del *suburbium* de *Barcino*», *Monografías de Arqueología Cordobesa*, 18 (2010), pàg. 363-395.

Albert Cubeles Bonet, «Noves dades, noves perspectives i nous objectius en l'estudi històric de la Drassana Reial de Barcelona», *Drassana, Revista del Museu Marítim*, Barcelona, 19 (2011), pàg. 120-136.

Esteve Nadal Roma, Adriana Vilardell Fernández, «Drassanes Reials», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona, 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 37-40.

Alessandro Ravotto, «Drassanes Reials», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona, 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 34-36.

Robert Terradas Muntañola, *Les Drassanes de Barcelona. La geometria, la traça i l'estructura com a garants de la identitat de l'edifici* (tesi doctoral), Universitat Ramon Llull, 2008.

Drassanes Reials

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Avinguda del Paral·lel, 2-32 / Plaça de les Drassanes, 1 / Passeig de Josep Carner, 26 -30

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Drassanes Reials

Dates
Agost de 2010 - desembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
075/10

Motiu
Restauració estructural de les Drassanes Reials

Promotor/Propietari
Consorci de les Drassanes Reials i Museu Marítim de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Josep Cruells, Esteve Nadal, Adriana Vilardell

Equip
Galdric Bover, Núria Cabañas, Eloïsa Cabral, Òscar de Castro, Montse González, Omar Fernández, Francesc Carrer, Carlos Lorente, Eva M. González, Igor Pillaut, Jordi Nogués, Rebeca García, Sergi Puente, Imma López, Guillem Vera

Antropòlegs
Eulàlia Subirà, Jordi Ruiz

Aixecament planimetria
Josep Cruells Castellet

Digitalització de plànols
Josep Cruells, Miquel Gea, Esteve Nadal

Restauració
Dèbora Iglesias, Isabel Parra

Fotografia
Esteve Nadal, José Luis Biel (MMB)

Cronologia: Segle I - segle XX.
Paraules clau: Necròpolis romana. Drassanes Reials. Muralla medieval. Muralla de Mar. Parc i mestrança d'artilleria. Centre productor artiller. Caserna militar.

Durant el procés d'intervenció arqueològica realitzada en les tres naus de ponent de les Drassanes Reials de Barcelona, s'han pogut localitzar nombroses estructures que es situen en un ventall cronològic que transcorre des d'època altimperial fins la contemporània. Així, s'han pogut establir un total de cinc períodes d'ocupació clarament diferenciats en els què la zona objecte d'intervenció ha estat destinada a diversos usos: necròpolis (època romana), drassanes (èpoques medieval i moderna), parc i mestrança d'artilleria (època moderna) i caserna militar (època contemporània). Cal assenyalar que el present article es centra en els resultats obtinguts en la intervenció arqueològica duta a terme en les naus de ponent de l'actual recinte del Museu Marítim i en un sondeig a l'exterior del recinte (aprox. 2.900 m^2). Els treballs d'excavació arqueològica en les naus de llevant encara no han finalitzat, per tant, les dades que s'exposen a continuació són provisionals i les conclusions, òbviament, preliminars. Altrament, l'excavació en rases determinada per la dinàmica de l'obra en nombrosos sectors comporta una lectura parcial del conjunt de les estructures localitzades.

Època romana

L'ocupació romana de l'indret es documenta en una àrea de necròpolis que es situaria entre la part central i la meitat sud-est de la superfície excavada. Respon a una necròpolis que estigué en ús entre els segles I i VI dC. organitzada en dos sectors clarament diferenciats on es combinen els rituals d'incineració i inhumació. Així, un primer sector es localitzaria en la part central de la intervenció i estaria format per diverses fosses d'inhumació: cinc individus infantils i un adult[1], en decúbit supí. En quatre casos es documenten cobertes, bé en àmfora o bé amb pedres i fragments de *dolia*, i un enterrament en àmfora a l'interior del qual no es va localitzar l'individu inhumat. Les fosses mantenen una orientació aproximada nord-oest/sud-est i estan alineades paral·lelament a la línia de la costa.

El segon sector es situa al sud-est de la intervenció, es tracta d'una àrea més extensa que l'anterior i està formada per un total d'onze urnes cineràries i tretze inhumacions. A banda, cal destacar la localització de diverses estructures cineràries així com diferents fosses de planta circular dutes a terme amb la mateixa finalitat.

La distribució de les urnes permet establir dues agrupacions clarament diferenciades. Una primera, inserida dins del perímetre d'una estructura de planta rectangular, de pedra desbastada i morter de calç, identificada com a mausoleu, en la què s'han recuperat tres urnes de vidre i quatre de ceràmica. A l'interior d'aquesta estructura també es documenten restes d'objectes elaborats amb os i fragments de vidre i de ferro, amb clares evidències de termoalteració que respondrien a restes dels aixovars funeraris cremats en el procés d'incineració. La segona agrupació es troba situada al costat oest de l'estructura descrita anteriorment. Es tracta d'un espai funerari a l'aire lliure format per dues urnes de vidre i una de ceràmica, associades a nivells de cendres i carbons, i amb aixovars clarament relacionats amb cadascuna de les urnes (vasos de parets fines, ungüentaris de vidre, pinyols, etc.). Els treballs arqueològics no han permès identificar cap estructura susceptible de ser interpretada com a element senyalitzador d'aquest espai. Dins d'aquest conjunt també s'han d'incloure gran quantitat de fragments d'objectes elaborats en os, claus de diverses mides i fragments de vidre.

A banda d'aquestes dues agrupacions cal destacar la localització de diverses estructures cineràries: una cista de planta rectangular coberta amb un túmul de pedres i morter de calç, que conté al seu interior un nivell de cendres i ossos calcinats, així com un plat

1. Cal assenyalar que una inhumació infantil i una d'adult van ser localitzades en la intervenció arqueològica a l'interior de les Drassanes Reials duta a terme l'any 2010.

de ceràmica a mode d'aixovar. Destaca també una *cupae estructilis*, destinada a contenir una incineració, en la què s'ha documentat un *guttus* dipositat al seu interior, a mode d'aixovar. Finalment, també es documentà un con funerari consistent en una urna de ceràmica coberta per una estructura de planta quadrangular de pedra i morter de calç. A més, cal esmentar les restes d'una estructura de maçoneria formant un angle que podria respondre a una estructura cinerària no conservada, ja que es documentaren nombroses restes de cendres i ossos calcinats associats a aquesta estructura. També es va trobar una incineració a l'interior d'una forma ceràmica escapçada i encaixada a l'interior d'un semicercle de pedres, així com acumulacions importants de cendres, carbons i ossos calcinats que podrien respondre a les formes d'incineració més simples.

Respecte a les inhumacions, se n'han documentat un total de tretze: sis corresponen a individus infantils i set a adults, disposats en decúbit supí. Onze estan dipositades en fossa simple, una en coberta de tègula a doble vessant i una en cista de tègula. Respecte a les foses simples aquestes són de planta el·líptica, estretes i amb els extrems apuntats. L'alt percentatge de claus de ferro documentats en el seu interior permet suposar que els inhumats estarien disposats dins de taüts o bé a l'interior de la fossa amb algun tipus d'estructura de fusta a mode de coberta. Totes les inhumacions presenten una orientació aproximada nord-est sud-oest i estan alineades perpendicularment a la línea de la costa formant un mínim de cinc filades.

A grans trets, el marc cronològic de la necròpolis es situa en un ventall que oscil·la entre els segles I i VI dC. Per una banda, el conjunt d'incineracions es situa cronològicament entre els segles I i II dC, marc, d'altra banda, representat a altres punts de la ciutat com la plaça de la Vila de Madrid, el carrer dels Arcs i la plaça de Joaquim Xirau. Tot i aquests paral·lels, cal tenir present el fet que a la Vila de Madrid també es documenta una incineració datada al primer quart del segle III dC, evidenciant la continuïtat del ritual funerari de la cremació en períodes on ja predomina la inhumació. D'altra banda, el conjunt d'inhumacions presenta majors dificultats a l'hora d'establir-ne un marc cronològic específic; és a dir, no es pot determinar la coexistència del ritual d'inhumació amb el ritual d'incineració. Cal tenir present que encara no s'ha procedit a l'estudi dels materials ceràmics recuperats en el procés d'intervenció arqueològica, no s'ha dut a terme l'estudi antropològic de les restes òssies recuperades, ni s'ha procedit a cap tipus d'anàlisi dels sediments ni les restes antracològiques recollides durant les tasques arqueològiques. Per tant, fins a la realització dels estudis i analítiques previstos, la cronologia que cal suposar per a les inhumacions s'ha de situar entre els segles I i VI dC.

La necròpolis està organitzada en dos sectors clarament diferenciats. A més, l'orientació de les inhumacions, la disposició espacial de les urnes cineràries, tant a l'interior del mausoleu com en les àrees a l'exterior d'aquest, així

Vista zenital de la fonamentació de la màquina de barrinar canons, 1766. Foto: José Luis Biel, MMB.

Vista general d'una de les botigues adossades al perímetre septentrional de les drassanes medievals. Foto: José Luis Biel, MMB.

com la disposició de les diverses estructures cineràries permeten pressuposar l'existència d'algun element físic, que no s'ha pogut localitzar, que estaria situat entre ambdues àrees. A mode d'hipòtesi, aquest element sembla correspondre a una via d'entrada a *Barcino* (via marítima) que, tal i com proposa Julia Beltrán de Heredia, restaria fossilitzada en els actuals carrers de Josep Anselm Clavé, Ample i Àngel Baixeres. Cal destacar la localització d'espais de necròpolis en diverses intervencions realitzades en aquestes zones[2].

Època medieval

En època medieval, aquest espai de la ciutat és escollit per dur a terme la construcció de les drassanes que substituiran les existents (conegudes com a Drassanes Velles o de la ciutat) i que, segons alguns estudis, es trobaven a la zona que es situa entre el portal de Regomir i el mar.

La construcció d'aquesta nova edificació cal situar-la a finals del segle XIII, atès que les primeres referències documentals sobre les drassanes es remunten vers el 1243, quan Jaume I decideix dur a terme la seva construcció, encara que sembla que no és fins als temps de Pere II el Gran (1276-1285) que s'inicien les obres. Les restes integrades en l'actual edifici suggereixen que es va bastir un gran pati descobert de planta rectangular, obert per la banda de mar, en l'interior del qual, adossats als murs perimetrals, es situarien porxos amb pilars i arcades, que haurien funcionat com a magatzems i obradors, mentre que els angles del conjunt estarien protegits per torres emmerletades de planta rectangular. Els treballs arqueològics han permès localitzar diversos trams corresponents als tancaments perimetrals est, oest i nord de l'edificació original, així com tres àmbits que correspondrien als porxos esmentats anteriorment (un adossat al perímetre occidental i dos al septentrional). Cal assenyalar que els límits de ponent i llevant d'aquesta edificació coincideixen amb els límits de l'edifici actual. En canvi, la localització del perímetre del costat de muntanya posa de manifest que s'adossaria, per una banda, a la torre visible avui dia des de l'avinguda del Paral·lel (situada entre el portal de Santa Madrona i el mar), i per l'altra, a la torre que hi ha en l'angle de l'edifici de l'antiga Botiga de la Generalitat (o edifici de Pere IV). A més, la realització d'un sondeig a l'exterior de l'edifici actual ha permès constatar que el recinte original

2. S'han documentat restes de necròpolis al carrer Ample, 1 i 5 i al solar del Govern Militar, que cronològicament es situen entre el segle I dC i el IV dC.

depassava l'actual façana del Museu Marítim en direcció al mar.

En el segon quart del segle XIV (1327-1357), Alfons el Magnànim endega les obres per tal de construir una coberta per a les drassanes, mantenint el perímetre original i les botigues que hi estaven adossades. Així, s'inicia la construcció d'un mínim de tres naus perpendiculars a la línia de la costa, formades per un seguit d'arcades que farien permeable la circulació pel seu interior. Les tasques arqueològiques han permès localitzar un total de catorze basaments de pilar on reposaria aquesta coberta[3]. Aquestes estructures estan alineades amb les arcades que delimiten les botigues del període fundacional, i suposen una evolució lògica de l'edificació iniciada per Pere II el Gran. Les naus resultants d'aquesta coberta tenien una amplada i, probablement, una alçada menor que les que avui dia podem observar dempeus. La construcció d'aquestes noves naus, però, es va dilatar en el temps, atès que Pere III el Cerimoniós (a partir de 1357) continuà les obres endegades pel seu predecessor per mitjà de diferents mandats que atorgaven diverses partides de diners per tal de dur-les a terme.

Malgrat tot, en el darrer quart del segle XIV (a partir de 1378), Pere el Cerimoniós promou una reforma exhaustiva de l'edificació, ampliant l'edifici inicial i duent a terme una nova coberta. El nou projecte implicava la construcció de com a mínim cinc naus perpendiculars a la línia de la costa distribuïdes en dos cossos (naus de mar i naus de muntanya) i separades per un pati. Unes naus més amples que les del període anterior (coincidint amb l'ample de l'edificació actual) i amb unes arcades més altes (tot i que una mica inferiors a les de l'edificació actual). Els treballs arqueològics han posat de manifest l'existència de dues tramades d'arcs corresponents a aquest període (concretament a les naus de mar) i que resten avui dia fossilitzades en l'edificació actual[4]. A banda, s'han pogut localitzar un total de set basaments de pilar corresponents a les diverses arcades que conformarien les noves naus (tram de muntanya). Cal destacar que, a diferencia de les tramades descrites anteriorment, aquests basaments no coincideixen amb els de l'edificació actual.

Aquesta gran reforma edilícia és coetània a diverses remodelacions estructurals documentades entre finals del segle XIV i la primera meitat del segle XV. Així, per una banda, s'estava procedint a la construcció de la muralla que tancava l'actual barri del Raval. A petició del monarca, un dels objectius de la nova línia defensiva fou protegir l'edifici de les drassanes integrant-lo a l'interior del perímetre murat, adossant el llenç defensiu directament al mur perimetral de ponent. Aquest fet va implicar que es duguessin a terme una sèrie d'obertures en el mur esmentat per tal de poder accedir a les espitlleres de la nova muralla. Aquestes obres van suposar l'enderroc de les botigues adossades al perímetre de ponent i la construcció de noves estances amb una distribució diferenciada de les originals enderrocades.

Per altra banda, entre 1443 i 1449 es procedí a la construcció de l'edifici de Pere IV conegut també com la Botiga de la Generalitat, situat a l'extrem nord-est del recinte. Caldrà esperar a la finalització de la intervenció arqueològica en les naus de llevant per tal de determinar el grau d'afectació d'aquesta estructura sobre el recinte de les Drassanes Reials.

Època moderna i contemporània

En el darrer terç del segle XVI (1578), la Generalitat es feu càrrec d'una nova remodelació del recinte. Cal tenir present que la gran despesa econòmica que suposava el manteniment d'una edificació tant rellevant com la de les drassanes era un llast per les arques de la corona. Aquest canvi és el motiu de la presència de l'escut de la Generalitat en la majoria de pilars que podem observar en l'edificació actual. Així, es procedí a l'enderroc del cos de muntanya medieval, reculant el límit septentrional de les drassanes fins a on el podem veure avui dia. Els treballs arqueològics duts a terme fins al moment han permès identificar, en la meitat nord de la intervenció, un paviment de calç que correspondria al nivell de circulació original del nou edifici. A banda, s'han registrat nombrosos forats de pal i diversos retalls relacionats directament amb el procés de construcció de l'estructura. Aquests correspondrien a la ubicació de les bastides emprades per a la construcció de les diverses arcades que conformen la distribució de l'edificació. Cal destacar que les remodelacions posteriors haurien malmès l'estratigrafia d'aquest període en la meitat sud de la superfície objecte d'intervenció.

Els treballs de construcció de la nova edificació s'iniciaren en el costat de muntanya i continuaren en direcció a la costa per tal de no aturar els treballs de manteniment i construcció de vaixells propis de les drassanes. Aquest procés culminà amb la desaparició del passadís que separava els dos cossos medievals i va permetre la integració del cos de mar a la nova edificació. La façana litoral de les noves drassanes depassava la façana actual de l'edificació i, molt probablement, no es corresponia tampoc amb la d'època medieval. A mode d'hipòtesi, aquesta reculada de la línia marítima pot respondre a diversos factors, l'estudi des quals, pensem, s'hauria d'aprofundir. Primerament, cal destacar la construcció del moll del port (any 1477) i la conseqüent degradació del litoral que aquesta infraestructura implicà. A més, cal tenir present la construcció del baluard de la Drassana (any 1551) projectat per Calvi. Sense desestimar el primer factor, la construcció d'aquest element defensiu i la necessitat de connectar-hi la muralla de mar haurien comportat la reculada de la façana litoral de les drassanes. Els treballs arqueològics han permès localitzar un tram de la muralla de mar en el sondeig dut a terme a l'exterior de l'edifici actual. Les dades recollides permeten situar la seva construcció a mitjan segle XVII, coincidint cronològicament amb la connexió de l'edificació endegada el 1578 amb cos medieval de mar.

L'any 1663 l'exèrcit espanyol esdevé el nou propietari de les drassanes i hi fa diverses obres d'ampliació i condicionament. A principis del segle XVIII, tot i que l'espai no perd les funcions de drassana, esdevé també parc de mestrança i artilleria, pas previ abans de convertir-se en foneria de canons. L'edificació torna a patir diverses remodelacions entre les que destaquen l'enderroc de les dues naus centrals per tal de construir-ne una de molt més gran, que és la nau central que podem observar avui dia. Els treballs arqueològics han pogut documentar els procediments utilitzats per tal de dur a terme aquesta reforma constructiva (rases, fonamentacions, etc.). També cal posar de manifest la construcció de dues basses de planta rectangular, de grans dimensions, destinades a posar en remull les fustes utilitzades pel manteniment o l'elaboració de les embarcacions.

Amb el canvi d'objectius polítics de la corona espanyola, les galeres deixen de ser una prioritat i les drassanes acaben desapareixent vers l'any 1745, moment en què el recinte es reconvertirà en un centre productor artiller de gran envergadura i, també, en una caserna militar. Cal destacar que les tasques arqueològiques han permès documentar diverses fonamentacions que correspondrien als murs construïts en aquest període per tal de procedir a la compartimentació interna de l'espai i adequar l'edifici a uns usos pels quals no havia estat projectat. A més, destaca la localització de la fonamentació d'una màquina de tornejar canons i dels diversos àmbits de treball relacionats amb la seva utilització (1766).

L'edifici continuarà en funcionament fins l'any 1935, quan l'exèrcit l'abandona i el dóna a la ciutat. En aquest moment, s'inicien les obres de restauració de l'estructura i, l'any 1941, s'inaugura l'espai com a Museu Marítim de Barcelona. ❧ **Esteve Nadal Roma, Adriana Vilardell Fernández**

3. D'aquests, un ja havia estat identificat en la intervenció de l'any 2010.

4. Hipòtesi ja plantejada en l'estudi històric realitzat per l'empresa Veclus, SL.

BIBLIOGRAFIA

Julia Beltran de Heredia, «*La cristianización del suburbium de Barcino*», Monografías de arqueología cordobesa, 18 (2010), pàg. 363-395.

Julia Beltran de Heredia, 2007 «La *via sepulcralis* de la Plaza Vila de Madrid. Un ejemplo del ritual funerario durante el alto imperio en la necrópolis occidental de *Barcino*», *Quarhis*, II, 3 (2007), pàg. 12-63.

Magda Bernaus Vidal, «Els espais arquitectònics de la indústria i el comerç» dins *El procés urbà i la identitat gòtica de Barcelona, Barcelona Quaderns d'Història*, 8 (2003), pàg. 99-124.

Francesc Caballé, Eloi Castells, Reinald Gonzalez, Helena Morán, Núria Nolasco, *Casa de manteniment: estudi històric-arquitectònic i arqueològic dels paraments i les solucions estructurals de les Drassanes Reials de Barcelona*, I, 2011, (inèdit).

Albert Cubeles, Ferran Puig, «La Drassana i la gestació de la façana marítima de Barcelona», *Drassana, Revista del Museu Marítim*, 11 (2003), pàg. 50-61.

Albert Cubeles, Iñaki Moreno, Esteve Nadal, «Noves descobertes arqueològiques a la Drassana Reial de Barcelona», *Revista de Catalunya*, 278 (2012), (en preparació).

Albert Estrada-Rius, *La Drassana Reial de Barcelona a l'Edat Mitjana. Organització institucional i construcció naval a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Edicions del Museu Marítim, 2004.

Esteve Nadal, Adriana Vilardell, «Drassanes Reials», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 37-40.

Esteve Nadal, Adriana Vilardell, *Les Drassanes Reials de Barcelona*, Tribuna d'Arqueologia 2011-2012, (2011), (en preparació).

Alessandro Ravotto, «Drassanes Reials», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 34-36.

Carrer del Duc, 14

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Duc, 14
(abans, Duc de la Victòria)

Districte
Ciutat Vella

Dates
19 setembre - 11 octubre de 2011
28 - 30 novembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
058/11 i 069/11

Motiu
Rebaix del nivell de circulació d'una part de la finca i construcció d'un fossat d'ascensor

Promotor/Propietari
YOLJANA SCP i Comunitat de propietaris del Carrer del Duc, 14

Empresa adjudicatària
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni

Direcció tècnica
Vanessa Muñoz Rufo

Equip
David Prida

Fotografia
David Prida

Cronologia: Segles XIII-XX.
Paraules clau: Segle XIII. Segle XIV. Segle XV. Androna. Façana medieval.

Corresponent a la fase més antiga documentada en aquesta intervenció, segurament datable al segle XIII, es localitzaren dues fosses de funció desconeguda, terraplenades amb terres força netes, possiblement amb la intenció d'anivellar el terreny.

A mitjan segle XIII es construí un mur amb la seva corresponent banqueta de fonamentació. Relacionats amb aquesta estructura es documentaren dos forats de pal que, probablement, servirien de suport d'una bastida. Al mateix temps, es terraplenà amb diversos nivells d'argiles i sorres tota la banda sud d'aquest mur, creant un espai que, atesa la manca de paviments, podria ser exterior i, per tant, el mur documentat correspondria a una façana. Aquest fet quedaria corroborat per la pervivència d'una androna en aquest sector interior de l'edificació actual. A l'espai interior que formaria aquest mur es van documentar alguns nivells de paviments del segle XIII. Posteriorment, es produïren dues reformes internes: a mitjan segle XIV es bastí un mur divisori i durant el segle XV es produí l'arranjament d'un nivell d'ús.

La mateixa dinàmica segueixen els dos murs documentats en el lloc on es construí el fossat per l'ascensor, que sembla que es bastirien al segle XIII, mentre que entre els segles XIV i XV serien enderrocats i amortitzats.

La pervivència en època moderna de la façana medieval quedaria demostrada per l'aprofitament que se'n va fer al segle XVII, moment en el què es documentà la construcció d'una estructura de planta quadrangular a la banda sud del mur, interpretada com la base d'una escala d'accés a un pis superior. Al segle XVIII l'espai interior sembla que acollí un taller artesà, ja que es localitzaren vàries fosses, amortitzades amb les restes d'un forn, i reformes internes com la construcció de dos envans de totxo.

La construcció de l'edifici actual al segle XIX arranà totes les estructures anteriors, mentre que del segle XX es documentà la construcció de la xarxa de clavegueram i de nous paviments. ❧ **Vanessa Muñoz Rufo**

BIBLIOGRAFIA

Concepció Rodríguez Fernández, *Memòria de la intervenció arqueològica efectuada al Carrer Duc de la Victòria núm. 12 de Barcelona* (138/03), Barcelona, octubre 2003, (inèdita).

Vista general de la façana medieval amb la divisió interna a la banda dreta, i possible base d'escala del segle XVII a la banda esquerra.

Plaça de l'Estatut
Carrer de Lisboa

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de l'Estatut / Carrer de Lisboa

Districte
Horta-Guinardó

Dates
Novembre de 2010 - març de 2011
Juny - agost de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
085/10

Motiu
Construcció d'un col·lector de recollida d'aigües pluvials

Promotor/Propietari
CLABSA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Estrats Gestió del patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Marcel Olivé Taché

Infografia
Markary García Álvarez

Dibuix de camp i fotografia
Marcel Olivé Taché

Cronologia: 2a meitat segle XVIII - segle XX.
Paraules clau: Riera. Mur de contenció de terres i de delimitació de riera.

Les tasques realitzades van consistir en el control arqueològic dels rebaixos corresponents a la rasa de construcció d'un col·lector a tot el llarg del traçat, així com de les diverses cates i rases fetes al subsòl amb la intenció de cercar els diferents serveis que resultaven afectats per les obres. El resultat de la intervenció va ser negatiu exceptuant l'aparició d'un mur al sector nord del tram afectat (a tocar amb el carrer de Marcel·lí). Tots els indicis semblen assenyalar que es tractaria d'un mur de contenció de la llera d'una antiga riera que baixava per l'actual carrer de Marcel·lí, per anar a desguassar a la que passava per la zona de l'actual carrer de Porto. El mur s'ha pogut datar entorn a la segona meitat del segle XVIII i la seva amortització, al segle XX. Aquest mur també delimitaria els terrenys de la finca de Can Don Joan per la part nord tal i com ens demostra la cartografia anterior a les obres de contrucció de l'avinguda de l'Estatut i del túnel de la Rovira.

El passat agrícola del municipi d'Horta està marcat per l'abundància d'aigua procedent d'aqüífers, torrents i rieres que propiciaren l'establiment de diverses masies com les de Can Don Joan o Can Tarrida. Actualment, el barri de la Clota és un dels últims testimonis visibles d'aquest passat on totes les cases tenen hort, pous, basses, cisternes i safareigs que evidencien l'estreta relació entre l'aigua i l'ésser humà. El mur de contenció de la riera de Can Marcel·lí és un testimoni més de la riquesa aqüífera de la zona juntament amb les restes localitzades en una primera fase d'obres per a la construcció d'un dipòsit de regulació pluvial del Carmel - Clota (dins el marc del Pla de millora urbana PMU-LCC - La Clota Conservació) a l'avinguda de l'Estatut on s'hi van documentar estructures relacionades amb les zones de conreu durant el segle XIX i principis del segle XX. ❧ **Marcel Olivé Taché**

BIBLIOGRAFIA

Begoña Hermida Pérez, «Avinguda de l'Estatut de Catalunya / Carrer de Porto, 1-9», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 68.

Vista general del mur de contenció.

Plaça de Gal·la Placídia

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de Gal·la Placídia

Districte
Gràcia

Dates
2 maig - 3 juny del 2011

Tipus
Preventiva

Codi
036/11

Motiu
Adequació i remodelació de l'estació de Gràcia de la xarxa Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya

Promotor/Propietari
GISA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
ATICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica
Iñaki Moreno Expósito

Equip
Miriam Esqué Ballesta, Laura Arias del Real

Aixecament de planimetria
Miriam Esqué Ballesta

Digitalització de plànols
José Ignacio Jiménez Gordon

Estudi documental
Iñaki Moreno Expósito, Jordi Ramos Ruiz

Fotografia
Iñaki Moreno Expósito

Cronologia: Segles XV - XX.
Paraules clau: Riera de Cassoles. Riera de Vallcarca. Pont. Paviment.

La intervenció arqueològica efectuada a la plaça de Gal·la Placídia, estigué vinculada a les obres d'adequació i remodelació de l'estació de Gràcia de la xarxa de Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya. La instal·lació de murs pantalla de gran fondària, per tal de dotar de solidesa i estabilitat als nous espais soterrats que s'havien de construir, obligaren a fer diversos rebaixos de gran potència que permeteren documentar una sèrie d'estructures antigues i identificar les seves característiques físiques i ubicació exacta en la mesura que va ser possible.

Paviment de la passera sobre la riera de Cassoles.

Estructures d'època moderna

D'una banda, els treballs arqueològics executats a l'est de l'antiga estació de Gràcia permeteren documentar un seguit d'estructures muràries pertanyents al parcel·lari d'època moderna. Malgrat que l'estratigrafia no oferí materials, la tècnica constructiva dels murs, a "verdugada", i la cronologia *ante quem* que proporciona la mateixa estació de Gràcia (aixecada aquí el 1863) ens fan decantar per una datació moderna dels murs esmentats.

D'aquestes estructures antigues, les més interessants es trobaven ubicades al sud de l'antiga estació de Gràcia, just al davant del carrer de Milton: es tractava d'un complex estructural format per un mur de gran potència i solidesa que comptava amb un arc fent funcions de pont i dos murs de canalització en sentit est-oest. Tot el complex semblava bastit per fer de mur de contenció de la riera de Vallcarca -dita de Cassoles en aquest tram- que desviés part del cabal cap al carrer Riera de Sant Miquel per tal d'evitar d'aquesta manera la inundació dels terrenys més baixos, mentre la resta es canalitzava en direcció oest on l'aiguabarreig amb la riera de Sant Gervasi formava la riera d'en Malla.

El perquè de l'existència d'aquesta important infraestructura en aquest punt la podem trobar justificada per la conversió d'un antic camí en un torrent. L'antic camí romà de *Barcino* a *Castrum Octavianum* (Sant Cugat del Vallès) sortia per la porta de la muralla romana de la plaça Nova, pujava cap a Collserola seguint el que avui és el marge esquerre del passeig de Gràcia en sentit ascendent i, prosseguint per l'anomenada riera de Sant Miquel, Gal·la Placídia i Príncep d'Astúries, continuava per la riba dreta de la riera de Vallcarca on, uns cent metres abans del viaducte, es desviava per l'antic camí de Can Gomis o de Collserola i pujava des de Can Gomis fins a travessar la serralada pel peu de l'actual Hotel Florida, des d'on es dirigia cap a Sant Cugat.

Sembla que, a partir d'un moment difícil de precisar, aquest camí s'anà convertint en torrent, sobretot quant l'erosió de les rieres de Sant Gervasi i de Vallcarca o Collserola va provocar la torrentera o esvoranc que hi hagué entre la Creu Trencada i l'antiga travessera de Gràcia o *Strada Superiora*.

Si acceptem aquesta teoria com a vàlida, ens trobem amb el complex documentat format pel mur de contenció i el pont, ubicat exactament al lloc per on passava una antiga via de comunicació existent des d'època romana, l'anomenat "camí antic de Sant Cugat" o "camí de Collserola". Sembla, així, no ser casual la ubicació d'un pont o passera en aquest lloc ja

Restes del pont sobre la riera de Cassoles.

que, si bé sembla que l'aixecament del pont suposa l'existència de la riera substituint el camí, igualment suposa la fossilització de l'entorn immediat de la riera com a via de comunicació rellevant i la necessitat de la construcció d'aquesta infraestructura.

Estructures d'època contemporània

Pel que fa a les estructures d'època contemporània, al sector est només es documentaren una canalització i una claveguera que funcionarien amb posterioritat als murs documentats a la fase anterior. Novament al sector del pont fou on s'exhumaren les estructures més rellevants d'aquest període.

S'exhumà un paviment, a 2 m de fondària respecte al nivell de circulació del carrer actual, que sembla que fou bastit al voltant de la dècada de 1920, segons els materials exhumats a la cala feta a l'est del paviment.

El paviment era obrat amb petites llambordes de pedra de Montjuïc i comptava amb cinc guarda-rodes monolítics. Tenia una orientació semblant, que no idèntica, al pont i, segons els estudis dels plànols antics, el límit del paviment coincidia de manera raonable amb el límit de la canalització soterrada de la riera.

Així, sembla que la construcció d'aquest paviment, que suposà l'amortització del pont precedent, amb els guarda-rodes, faria de límit o mirador de la riera just al punt on aquesta deixava d'estar soterrada. La funció dels guarda-rodes així és fa evident: evitar la caiguda de vehicles dins la riera. ☙ **Iñaki Moreno Expósito**

BIBLIOGRAFIA

Elsa Castellà, «Els orígens de l'entorn de la plaça de Lesseps. Entorn geogràfic i vies de comunicació en l'establiment del convent dels Josepets i Ca l'Alegre», *Butlletí del Club Excursionista de Gràcia*, XXIV, II, 89 (2006), pàg. 6-9.

Fèlix Olivé Guilera, «El ferrocarril a Catalunya. Un segle i mig de trens a l'entorn de Barcelona», *Finestrelles*, 11 (2000), pàg. 19-39.

José Playà, «Sustitución de la tracción de vapor por la eléctrica en el ferrocarril de Sarriá a Barcelona», *Revista de obras públicas*, I, 54-1603, (1906), pàg. 291-297.

Magí Travesset Queraltó, «La xarxa hidrogràfica del Pla de Barcelona entre la Riera de Magòria i la Riera d'Horta», *Finestrelles*, 6 (1994), pàg. 57-69.

Plaça de la Gardunya

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de la Gardunya

Districte
Ciutat Vella

Dates
17 novembre del 2010
Intervenció en curs

Tipus
Preventiva

Codi
089/10

Motiu
Construcció d'un nou aparcament soterrani i urbanització de la Plaça de la Gardunya

Promotor/Propietari
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Conatus Arqueología y Gestión del Patrimonio Cultural, S.L.U.

Direcció tècnica
Albert Velasco

Equip
Tècnics: Sergio Delgado, Jordi Alsina, Elisenda Moix, Rafael Dehesa
Auxiliars: Gemma Busqué, Elisenda Gimeno, Carmelo Lentini, Ruben Sempere, Ivan Pirreda, Andrea Lages, Hermes Prous, Alejandro Díaz, Juan José García, Jordi Plans, Garazi Márquez, Gerard Cantoni, Maria Bernabeu, Jordi Serra, Isabel Muñoz, Àlex Pérez, Esther Romero, Lluís Casademont, Òscar Pla.

Aixecament de planimetria i fotografia
Sergio Delgado, Jordi Alsina, Elisenda Moix, Rafael Dehesa, Noemí Terrats, Albert Velasco

Digitalització de plànols
Noemí Terrats

Cronologia: 6.500 - 5.300 BP al segle XX.
Paraules clau: Sepultura Neolítica postcardial. Sitges. Via romana. Trama urbana dels segles XIII - XIV. Convent de Santa Maria de Jerusalem.

El projecte d'excavació, subsidiari de les obres de construcció d'un nou aparcament subterrani, contemplava la divisió de l'espai en vuit zones amb la finalitat de compaginar l'obra civil amb l'excavació arqueològica. Cal recordar que al centre de la plaça ja hi ha una planta d'aparcament subterrània, fet que va comportar, durant la seva construcció, l'arrasament de totes les estructures arqueològiques que hi havia al subsòl. La intervenció que es presenta ha implicat l'excavació de tots els terrenys perimetrals on encara es conserva substrat arqueològic. En el moment de redactar aquest article, s'han excavat 1.200 m² corresponents a la meitat sud de la plaça de la Gardunya. L'excavació s'ha realitzat fins a exhaurir tota la seqüència arqueològica de la zona que, en alguns punts, ha assolit els 4 m de fondària respecte al nivell de circulació actual. En el moment de redactar aquest article, la intervenció encara no ha finalitzat.

Del jaciment arqueològic de la plaça de la Gardunya s'estan obtenint resultats molt interessants, ja que està mostrant un ventall cronològic molt ampli (8.000 anys) que ajudarà a explicar com s'organitzava l'espai i els canvis que s'han anat produint fins arribar a l'actualitat. Cal remarcar que els resultats exposats en aquest text són preliminars, ja que les conclusions finals encara estan en procés d'estudi.

Època prehistòrica

En els darrers anys s'han realitzat diverses troballes a la ciutat de Barcelona que ens estan explicant una mica més l'ocupació d'aquesta zona en aquest període.

A la plaça de la Gardunya es va localitzar un hipogeu amb una inhumació individual del Neolític antic postcardial (6.500-5.300 BP) amb el seu corresponent aixovar. Aquest aixovar estava format per un vas ceràmic sencer a dintre del qual es van localitzar una altra peça sencera de ceràmica fragmentada, una polsera feta amb denes de variscita, un collar fet amb denes d'esteatita i un ullal de porc senglar perforat. La consolidació i restauració d'aquests materials es presenta en un altre article en aquest mateix *Anuari*.

Sepultura del Neolític postcardial. Foto: Albert Velasco.

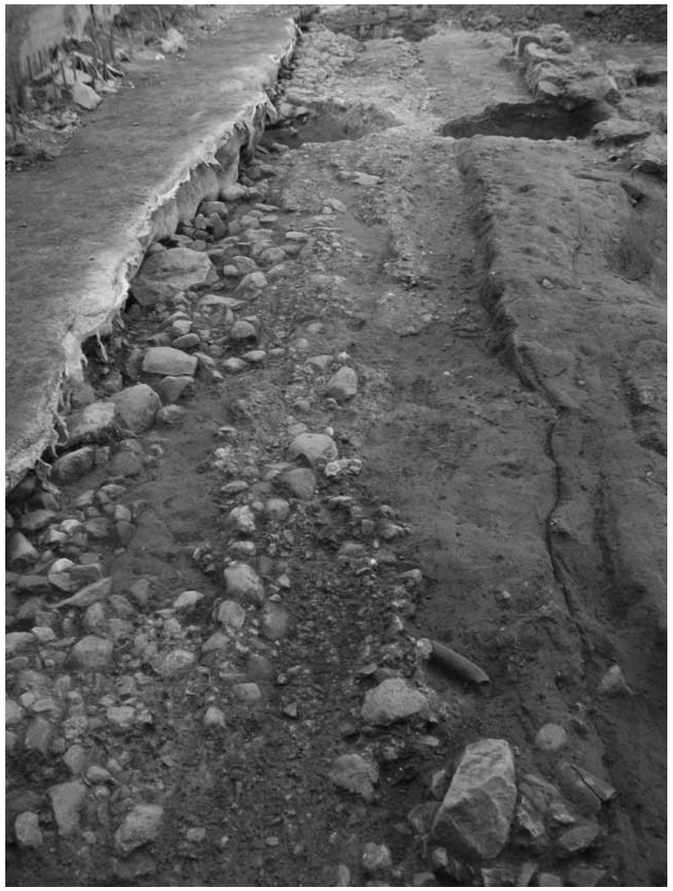

Via romana. Foto: Albert Velasco.

Durant l'excavació també es van localitzar quatre sitges i dos fogars però encara està per determinar la seva cronologia absoluta.

Època romana

Durant aquest període, aquesta zona estava situada fora de la ciutat emmurallada de *Barcino*, i formava part de l'*ager* de la ciutat. Es va localitzar parcialment la via romana que accedia a *Barcino* per la banda est. Aquesta via es va construir amb una primera capa de còdols i una segona capa de graves, sorres i material de rebuig (fragments ceràmics, material constructiu, elements de ferro, bronze etc.). Associats a aquesta via es van documentar els fonaments d'una habitació, un forn de planta quadrangular excavat a les argiles, cinc sepultures individuals i un seguit de rases associades a l'activitat agrícola. Estem pendents de l'estudi del material ceràmic trobat per tal de donar una cronologia més exacta a les estructures documentades.

Al marge d'aquestes troballes, els estrats arqueològics romans d'aquesta zona es defineixen per donar molt poc material arqueològic.

Època altmedieval

D'acord amb el caràcter agrícola de la zona, situada a l'exterior del recinte emmurallat, es van documentar un seguit de sitges per emmagatzemar aliments.

Època baixmedieval

A partir del segle XIII, la ciutat de Barcelona viu un gran moment d'esplendor a causa de les conquestes territorials i a l'establiment de relacions comercials amb diferents indrets, fet que es reflecteix en un creixement urbanístic d'aquesta zona culminat amb la construcció de la muralla del Raval situada als actuals carrers de Pelai, plaça de la Universitat, ronda de Sant Antoni, ronda de Sant Pau i avinguda del Paral·lel, que ampliava la que ja s'havia construït prèviament i que encerclava els actuals barris Gòtic, Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera.

La zona excavada va patir una reorganització de l'espai i es començà a generar una trama urbana de la qual es van localitzar, tot i que parcialment, un seguit d'habitatges amb els seus corresponents paviments, pous, dipòsits i un forn d'ús domèstic. També es van documentar dos trams d'uns murs de grans dimensions (8,97 m de llarg per 0,95 d'amplada) amb els seus corresponents contraforts, que podrien formar part d'un edifici de caire religiós anterior a la construcció del convent de Santa Maria de Jerusalem (1462).

La construcció del convent a finals del segle XV comportà l'arrasament de la trama urbana dels segles XIII i XIV; malgrat això, sembla que en la primera fase d'existència del convent s'aprofitaren algunes estructures preexistents.

Època moderna

Part de la trama urbana de la baixa edat mitjana seguia en funcionament en aquesta època, però va patir un seguit de reformes que afectaren tant a les dimensions de l'espai dels habitatges com a la seva funcionalitat.

Contrastant els resultats de la intervenció amb els *Quarterons* de Garriga i Roca, es pot saber

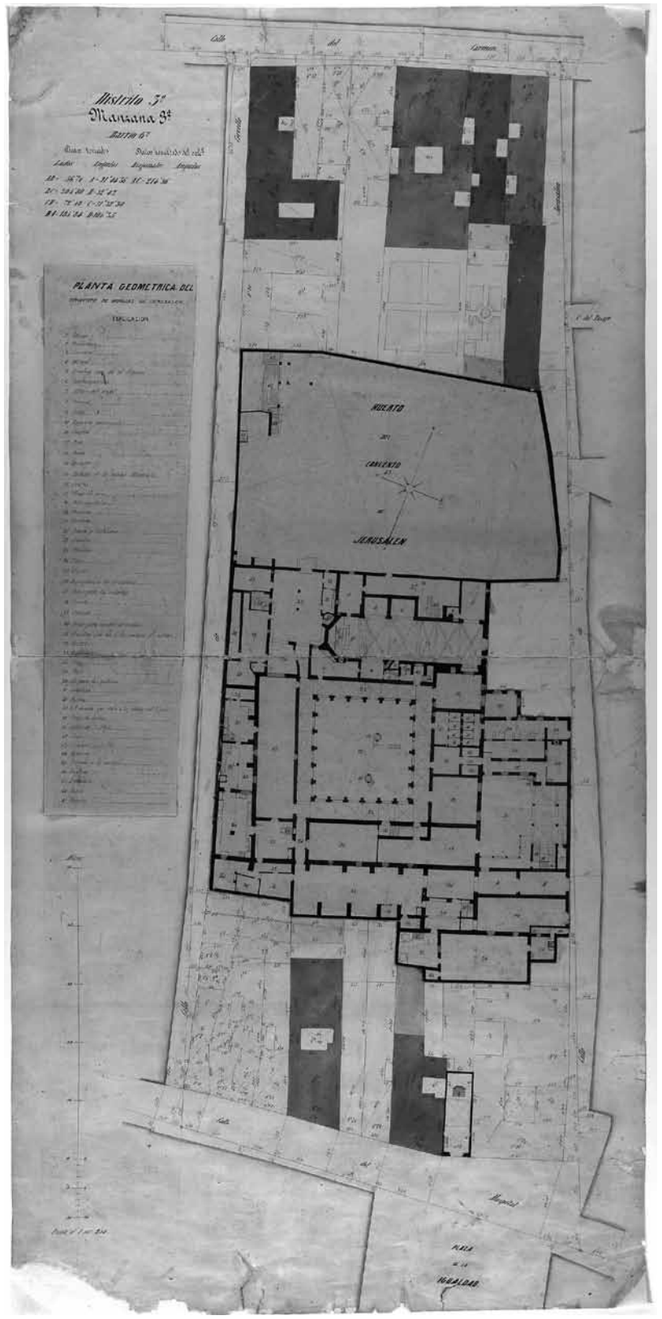

Planta del convent de Santa Maria de Jerusalem realitzat per l'arquitecte municipal Miquel Garriga i Roca, 1858.
Quarteró núm. 57, *AHCB.*

l'ús dels diversos espais documentats del convent de Santa Maria de Jerusalem: el galliner, el safareig, zones d'accés al recinte, la cuina, part de tres patis, part d'un magatzem, part d'una estança on es realitzaven els parts, part de dues estances on es treballava amb torns de ceràmica, part d'una sagristia, dues habitacions amb una funció indeterminada, part d'una habitació per realitzar la bugada, l'hort i els murs de tancament del convent.[1]

Època contemporània

Les dependències del convent de Santa Maria de Jerusalem seguiren funcionant amb algunes intermitències fins el 1868, any en què fou assaltat i comença la seva destrucció definitiva. El claustre fou traslladat i reconstruït a l'Eixample i actualment forma part del col·legi de Sant Miquel (als carrers de Muntaner, Còrsega i Rosselló). A partir de 1920, la plaça de la Gardunya es cobrí amb una estructura metàl·lica, relacionada amb el mercat de la Boqueria, que ocupava tot l'espai. Durant la intervenció s'han localitzat algunes de les bases dels pilars d'aquesta estructura. ☙ **Albert Velasco**

BIBLIOGRAFIA

Miquel Garriga i Roca, *Quarterons*, 57, Barcelona,1858.

1. Garriga i Roca, arquitecte municipal, va fer l'aixecament topogràfic de Barcelona (el que actualment es coneix com Ciutat Vella). En els més de 100 plànols en què dividí la ciutat, dibuixà la planta dels edificis singulars, molts d'ells ja desapareguts.

Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Sant Antoni Maria Claret, 167-171 / Carrer de Sant Quintí, 55-95 / Carrer del Mas Casanovas, 70-90 / Carrer de Cartagena, 334-372

Districte
Horta-Guinardó

Nom singular
Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Dates
7 febrer - 23 maig de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
014/11

Motiu
Construcció d'un prisma soterrat i sanejament de la xarxa de desguassos

Promotor/Propietari
Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Empresa adjudicatària
Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica
Karin Harzbecher Spezzia

Aixecament de planimetria i fotografia
Karin Harzbecher Spezzia

Digitalització de plànols
Akhesa Gràfics, SL

Cronologia: Segle XX.
Paraules clau: Túnels del recinte històric. Xarxa de clavegueram. Exterior pavelló Sant Jordi. Nivells arqueològics. Ceràmica iberoromana.

Aquesta intervenció va constar de dues fases d'actuacions arqueològiques.

Per una banda, es va realitzar el control i seguiment arqueològic dels treballs d'excavació d'un seguit de rases per tal d'instal·lar un prisma a l'interior dels túnels del recinte històric. El resultat d'aquesta tasca van ser la documentació del col·lector principal i de la resta dels conductes de la xarxa de desguàs dels edificis del recinte.

També es van poder observar les diferents tècniques de construcció d'aquesta xarxa, que són un reflex de les diferents fases de construcció del recinte.

Les obres s'iniciaren l'any 1902 sota la direcció de l'arquitecte Domènech i Montaner. El 1911 es va inaugurar un grup inicial de construccions format per nou edificis i els trams respectius de túnels que els comunicaven pel subsòl. Els edificis eren: sis pavellons d'infermeria (Puríssima, Mare de Déu del Carme, Mercè, Mare de Déu de Montserrat, Sant Salvador i Sant Leopold), dos pavellons de reconeixement (Santa Apol·lònia i Sant Jordi) i el pavelló d'administració. A la mort de Domènech i Montaner, el seu fill va reprendre els treballs de construcció del pavelló de Sant Manuel i del convent el 1922. El canvi mencionat en la tècnica constructiva del sistema de clavegueram s'aprecia just en el enclavament nord dels túnels, on el clavegueram principal es fa més estret i s'utilitzen altres materials constructius.

La segona part del treballs va consistir en el seguiment i control arqueològic de l'excavació d'una rasa a l'exterior del pavelló de Sant Jordi, per tal d'instal·lar una nova xarxa de desguàs al recinte històric. El resultat d'aquesta feina va ser la documentació de varis nivells arqueològics, un superior amb material ceràmic vidriat i modern (segles XIX-XX) i un nivell inferior amb material ceràmic fet a torn i amb una pasta acurada i oxidada típica de l'època iberoromana. Aquests nivells arqueològics estan directament relacionats amb les estructures d'emmagatzematge descobertes

Vista general de l'excavació d'una rasa per a la instal·lació d'un nou sistema de desguàs al recinte històric.

aquest mateix any en les immediacions per l'arqueòloga Isabel Pereira Hernández (Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL) i que són descrites en un article del present *Anuari.* ☙ **Karin Harzbecher Spezzia**

BIBLIOGRAFIA

Oriol Achón Casas, «Pavelló de Sant Jordi. Hospital de la Santa Creu i Sant Pau», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 69.

Isabel Pereira Hernández, «Hospital de la Santa Creu i Sant Pau», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 99.

Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Sant Antoni M. Claret, 167-171 / Carrer de Sant Quintí, 55-95 / Carrer del Mas Casanovas 70-90 / Carrer de Cartagena, 334-372

Districte
Horta-Guinardó

Nom singular
Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Dates
13 octubre de 2009 - 20 maig de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
087/10

Motiu
Construcció de sales subterrànies d'instal·lacions annexes als diferents pavellons del recinte històric

Promotor/Propietari
Fundació Privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCP

Direcció tècnica
Isabel Pereira Hernández

Equip
Tècnic: Daniel Vázquez
Oficials i auxiliars: Patricia Aznar, Tanveer Ahmed, Irene Gibrat, Cristian Schleicher

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Mario Granollers, Isabel Pereira

Fotografia
Isabel Pereira

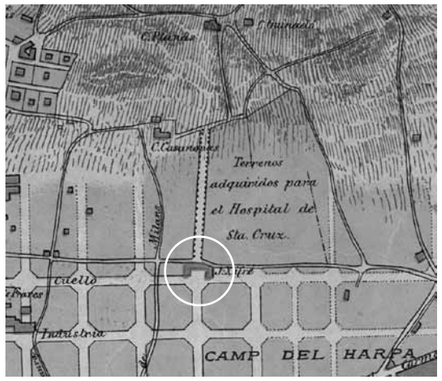

Detall d'un plànol de Barcelona l'any 1890, amb la Torre Xifré (amb el perfil destacat) a tocar dels terrenys adquirits per a la construcció de l'Hospital, *AHCB*, 07338.

Cronologia: Època ibèrica. Època tardorepublicana. Segle XIX.
Paraules clau: Hospital de la Santa Creu i Sant Pau. Sitges ibèriques. Construccions del segle XIX.

Les obres de remodelació del conjunt històric de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau han permès documentar una sèrie de restes arqueològiques de diferents cronologies.

Les primeres són un conjunt d'estructures que queden amortitzades amb la construcció del recinte hospitalari, amb una cronologia del segle XIX. El segon conjunt d'estructures correspon a cinc fosses interpretades com a sitges amb diferent grau de conservació, amortitzades amb abundant material ceràmic ibèric i alguns materials romans dels quals només se n'ha pogut estudiar una part. S'han identificant dos moments d'abandó o amortització, un a finals del segle III aC i l'altre a finals del segle II aC.

Estructures del segle XIX

Les estructures documentades en l'àrea d'intervenció semblen formar part d'una mateixa construcció que podria tenir una extensió mínima de 2.800 m² ja que s'estenen en una àrea que va des del pavelló de Sant Rafael fins el pavelló d'administració i l'església.

La majoria d'aquestes estructures es concentren en la meitat est sud-est de la intervenció, on es documenta una estructura quadrada o calaix d'un baixant en ceràmica vidriada entre els pavellons de Sant Manuel i Sant Rafael. També s'ha documentat una bassa circular revestida amb rajols vidriats i part d'una altra similar, totes dues situades a prop del carrer Sant Antoni Maria Claret, en la cantonada sud-est del recinte.

A tocar d'aquestes basses i entre els pavellons de Sant Leopold i Sant Salvador, es van localitzar una sèrie d'estructures que formen un conjunt de canalitzacions amb acabat vidriat relacionades amb un petit dipòsit i dos grans murs a mode de fonamentació que creuen el rebaix en diagonal.

L'altra de les estructures d'aquesta cronologia es troba a tocar de l'edifici d'Administració i amortitzada per la construcció d'aquest. Es tracta d'un mur o calaix que conté dues canalitzacions amb acabat vidriat i pendent nord-est sud-oest.

Totes aquestes estructures estan relacionades amb la conducció d'aigua: canalitzacions, dipòsits i basses, les quals podrien formar part d'algun complex industrial dels establerts en la zona al segle XIX (rajoleries, prats d'indianes, etc.). Tot i això, pensem que la hipòtesi més versemblant és que formessin part d'un dels jardins romàntics que tenien alguns masos de la zona, ja que on es va documentar la bassa, a tocar de l'església, es va recuperar un fragment d'estàtua amb acabat vidriat.

Un d'aquests masos és la Torre Xifré situada en el que abans havia estat la finca Milans que era la més gran de tota aquesta zona. La Torre Xifré va ser comprada a mitjan segle XIX per José Xifré Casas, i estava situada en els terrenys que avui dia ocupa l'Hospital de Sant Pau. El primer edifici construït de l'Hospital va ser el de l'entrada principal, acabat l'any 1909. Va ser aleshores quan segurament va ser destruïda la Torre Xifré, una part de la qual estava en el que ara és el pati d'entrada de la porta principal o pavelló d'administració. Un plànol del 1847 situa una de les fàbriques de vapor existents a Barcelona en la zona que ocupa avui dia l'hospital tot i que no hem trobat informació més exacta i els plànols posteriors a aquesta data situen el Mas Xifré en la cantonada sud-oest del recinte hospitalari, sense tornar a aparèixer documentació d'aquesta fàbrica. Així doncs, semblaria lògic pensar que aquesta sèrie d'estructures estiguessin relacionades amb els terrenys que es trobarien al voltant de la Torre Xifré.

Per últim i sense adscripció cronològica, tot i que probablement és contemporani a l'hospital, en una de les parets del rebaix realitzat en el lateral sud-oest de l'església es va documentar, tallat al biaix, un soterrani o passadís excavat en el terreny natural que per qüestions de seguretat només es va poder documentar parcialment. Des de l'exterior es va poder documentar, mínimament, un dels accessos interiors tapiats.

Les sitges ibèriques

El segon conjunt d'estructures documentades correspon a cinc fosses interpretades com a sitges amb diferent grau de conservació. Totes cinc retallen el terreny natural i es troben escapçades per les anivellacions i construccions del segle XIX i del segle XX.

La primera d'elles es situa entre els pavellons de Sant Leopold i el de Sant Rafael. Es tracta d'una fossa de secció globular i fons pla, escapçada per la part superior i amb una capacitat conservada de 34.426 litres. Aquesta sitja es troba amortitzada amb abundant material ceràmic ibèric (sobretot grans fragments de càlats amb diverses decoracions que es troben en procés de restauració) i alguns materials romans que, a l'espera del seu estudi, podríem situar en el segle II-I aC.

Les quatre sitges restants es troben a tocar de l'edifici d'administració; tres d'elles tenen dimensions similars i la restant és força més gran. Es tracta d'una fossa de secció globular i fons còncau, més escapçada que l'anterior ja que no sembla insinuar un mínim tancament vers la boca de la sitja. Tot i això, conserva una capacitat de 32.325 litres. El material ceràmic ens indica una obliteració de l'estructura en el darrer quart del segle III aC, amb materials com Campaniana A i ceràmica del taller de Roses. Cal destacar la gran quantitat de ceràmica comuna ibèrica i la de cuina feta a mà, sobretot les olles de perfil en "S" sense nanses i fons pla, amb decoracions variades (pentinades, incises, etc..).

Les altres tres fosses corresponen a fons de sitges, tots ells molt escapçats. Dues de les sitges presenten el fons còncau i l'última té el fons pla. Per les dimensions conservades, i a diferència de les anteriors, no sembla que tinguessin una gran capacitat d'emmagatzematge.

Degut al seu grau de conservació la quantitat de ceràmica documentada també és inferior, amb presència de materials com algun fragment de Campaniana B, àmfora itàlica i fragments de *dolia* entre d'altres, situant-se el moment d'abandó de les tres estructures en l'últim quart del segle II aC.

La documentació d'aquestes sitges evidencia la presència de poblament iber en aquesta zona de Barcelona, ja conegut per jaciments com el del Turó de la Rovira, on es documentaren l'any 1931 un conjunt de 44 sitges, però en aquest cas ens situem en el pla a peu dels turons de la ciutat. La presència en les quatre sitges estudiades de material d'ús quotidià (com restes de fauna-alimentació, restes de material constructiu o algun fragment de tovot, que ens indicaria la proximitat de construccions, o bé fusaioles i fragments de molí), evidencia la presencia d'hàbitat en la zona. ❧ **Isabel Pereira Hernández**

BIBLIOGRAFIA

AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 02964, *Plano de la plaza de Barcelona y sus contornos hasta la distancia de 4.000 varas, levantado con teodolito, plancheta y brújulas prismáticas por el jefe y oficiales de la Comisión Topográfica de la misma en el año de 1847.*

AHCB, 03023, Ildefons Cerdà, *Plànol topogràfic del pla de Barcelona*, 1860.

AHCB, 02945, autor desconegut, *Plano general de Barcelona y de los pueblos que deben agregarse a la misma.*

AHCB, 02947, Ildefons Cerdà, *Proyecto de Ensanche de la Ciudad de Barcelona y su puerto aprobado por el Gobierno de S. M. la Reyna*, 1860.

AHCB, 07338, *Plano de Barcelona y de sus alrededores en 1890 aprobado por el Excmo. Ayto. en sesión del dia 13 de enero de 1891. Ordenanzas municipales: apéndice n. º 1 (a).*

AHCB, 02998, Pere Falqués, Pere Serrallonga i Salvador Sala, *Plano de Barcelona* (1903), Ajuntament de Barcelona.

Josep Burch Rius, Jordi Sagrera Aradilla, «Els sitjars» dins *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julia de Ramis, 3*, Girona, Ajuntament de Sant Julià de Ramis, Diputació de Girona, Universitat de Girona, 2009.

Oriol Olesti, *El territori del Maresme en època republicana (segles III-II aC): estudi d'arqueomorfologia i historia*, II, (tesi doctoral), Barcelona, UAB, 1992.

Manuel Riu Riu et alii, *L'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau 1401-2001* , Barcelona, Lunwerg, 2001.

Daniel Vázquez Álvarez, «Pavellons de Sant Leopold i Sant Salvador. Hospital de la Santa Creu i Sant Pau», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 160.

Felio A. Villarrubias Solanes, *Noticia histórico-arquitectónica de los edificios del antiguo Hospital de la Santa Cruz y Casa de Convalecencia de San Pablo de la ciudad de Barcelona (1401-1928)*, Barcelona, Diputació Provincial de Barcelona, Biblioteca Central, 1969.

Intercanviador de l'Arc de Triomf

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Avinguda de Vilanova / Plaça d'André Malraux

Districte
Eixample

Nom singular
Intercanviador de l'Arc de Triomf

Dates
18 - 19 abril de 2011
16 juny - 4 juliol de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
031/11 - 043/11

Motiu
Construcció d'un nou vestíbul al subsòl de la plaça dins del projecte de l'intercanviador de l'Arc de Triomf (L1 de FMB i RENFE)

Promotor/Propietari
GISA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Isabel Pereira Hernández, Mikel Soberón Rodríguez

Equip
Sergio Romero

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Mario Granollers, Isabel Pereira, Mikel Soberón

Fotografia
Isabel Pereira, Mikel Soberón

Cronologia: Segle XIX.
Paraules clau: Segle XIX. Pla Cerdà. Època altmedieval.

Aquesta intervenció ha permès documentar una sèrie d'estructures tot i l'afectació ocasionada pel pas del túnel dels ferrocarrils i els diferents serveis contemporanis relacionats amb la construcció de l'avinguda Vilanova. Els túnels del ferrocarril i del metro s'havien excavat en mina, la qual cosa va permetre la conservació de les restes en superfície.

Cal tenir en compte que durant la construcció de l'altre vestíbul de la estació de metro, es documentà una àmplia seqüència estratigràfica de la qual en destaquen un tram del Rec Comtal, el camí d'en Ribes, així com algunes edificacions medievals i una necròpolis altmedieval. Per tant, la proximitat de l'indret de la intervenció feia preveure la troballa de restes arqueològiques.

Un primer grup d'estructures documentades correspon a un conjunt de murs de la segona meitat del segle XIX. Es tracta de tres murs que formen un àmbit quadrangular que es construí per sobre de les anivellacions del segle XIX, realitzades arran dels treballs d'urbanització projectats en el Pla Cerdà. També d'aquesta cronologia és un tram de canalització fora d'ús, segurament contemporània a la construcció el 1897 de l'actual edifici d'Endesa.

Un segon grup d'estructures, en aquest cas negatives, està constituït pels retalls realitzats en el terreny natural, rases de planta irregular i retalls en forma de cubeta. Aquests es situen en la zona menys afectada per la construcció del túnel del ferrocarril i els actuals serveis, sense seguir cap patró d'alineació determinat. Atès el seu estat d'arrasament, es fa difícil fer una interpretació acurada però, si es tenen en compte els materials recuperats, es pot situar la seva amortització en època altmedieval, fet que porta a confirmar el caràcter agrícola d'aquesta zona. ☙ **Isabel Pereira, Mikel Soberón**

BIBLIOGRAFIA

Jordi Aguelo, Toni Juárez, Carme Subiranas, «Arc de Triomf», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 52-55.

Albert Cubeles Bonet, *La muralla medieval de Barcelona i els seus portals*, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, Barcelona, 2007.

Montserrat Galera, Francesc Roca, Salvador Tarragó, *Atles de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Esteban Gilabert Bruniquer, *Ceremonial dels Magnífichs Consellers i regiment de la Ciutat de Barcelona, 5 vols.*, Barcelona, Imp. d'Henrich, 1912-1916.

Murs de la segona meitat del segle XIX. Foto: Isabel Pereira.

Vista general de la meitat sud-est del solar, amb els retalls en el substrat natural. Foto: Isabel Pereira.

Carrer de La Maquinista

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de La Maquinista / Passeig de Salvat Papasseit, 1

Districte
Ciutat Vella

Dates
Novembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
076/11

Motiu
Rasa de sanejament

Promotor/Propietari
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium, Patrimoni cultural SL

Direcció tècnica
Núria Cabañas Anguita

Aixecament de planimetria i fotografia
Núria Cabañas

Digitalització de plànols
Núria Cabañas, Òscar de Castro

Detall del paviment de llambordes de la fàbrica *La Maquinista Terrestre y Marítima*

Cronologia: Època contemporània.
Paraules clau: Murs. Claveguera. Paviment. *La Maquinista Terrestre y Marítima.*

La zona es situa al barri de la Barceloneta, indret que a partir del segon terç del segle XIX experimentà canvis urbanístics significatius arran del procés d'industrialització amb la instal·lació d'indústries dedicades a la metal·lúrgia.

L'obertura d'una rasa de 50 m de longitud ha permès identificar dos murs de fonamentació, quatre trams de la xarxa de clavegueram i les restes d'un paviment de llambordes d'un antic vial. Totes aquestes estructures formaven part de l'antiga fàbrica de *La Maquinista Terrestre y Marítima*, emplaçada en aquest espai des de l'any 1856 fins l'any 1963 i dedicada a la construcció d'estructures metàl·liques per a ponts, material ferroviari i material de navegació. ☙ **Núria Cabañas Anguita**

LAV accessos a l'estació de la Sagrera

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Espai delimitat pel carrer d'Espronceda / Carrer del Clot / Carrer de la Sagrera / Ronda de Sant Martí / Carrer de Josep Soldevila / Passeig de la Verneda / Via Trajana / Rambla de Prim

Districte
Sant Andreu i Sant Martí

Nom singular
LAV accessos a l'estació de la Sagrera

Dates
Desembre de 2010. Intervenció en curs

Tipus
Preventiva

Codi
099/10

Motiu
Construcció dels accessos a la nova estació de la Sagrera

Promotor/Propietari
ADIF / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Daniel Alcubierre, Emiliano Hinojo

Equip
Arqueòlegs: Jordi Ardiaca, Paola García, Toni Juárez, Anna Martí, Imma Mesas, Xuan Trenor.
Auxiliars d'arqueologia: Artur Agustí, Tanveer Ahmed, Edén Alcaide, Patricia Aznar, Jose Barea, Carlos Blanco, Ferran Blanco, Mohammed Boukhrissi, El Arbi Bousdane, Lluís Casademont, Albert Castañé, Diego Chamorro, Mohamed Cheddadi, Santiago Civico, Ignacio Cortázar, Xavi Dalmau, Eli de la Osa, Alejandro Díaz, Cristian Enrique, Francesc Escarré, Saymon Farias, David Isuar, Alfonso García, Natalia García, Irene Gibrat, Yassin Hamido, Víctor Heredia, Andrés Hoyos, Abdenour Jagdal, Ricard Jiménez, José F. López, Job Lorenzo, Gerard Magaldi, Francisco Marroquino, Jesús Martínez, Manuel Martos, Domènec Montoliu, Javier Morales, Álvaro Oliver, Estefanía Parramont, Ivan Picado, Òscar Pla, Jordi Plans, Ion Pop, Carlos Prats, Miquel Pursals, Rubén Ramírez, Iván Roca, José Luis Roca, Núria Rodó, Javier Rodríguez, Sergio Romero, Toni Romero, Juan Sánchez, Rubén Sánchez, Cristian Schleicher, Celia Segovia, Jordi Serra, Eduard Sorando, Xavier Sorando, Juan C. Subirán, Didier Tigreros, Mónica Viamonte

Restauració
Àbac, Conservació-Restauració, SL

Aixecament de planimetria
Grup Global, Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Digitalització de plànols
Mario Granollers

Fotografia
Daniel Alcubierre, Jordi Ardiaca, Paola García, Emiliano Hinojo, Toni Juárez, Anna Martí, Imma Mesas, Xuan Trenor

Conjunt d'edificacions al nord del jaciment. Corredor d'accés, bateria d'habitacions i part del pati. Foto: Daniel Alcubierre.

Cronologia: Segle II aC-segle IV.
Paraules clau: Ibèric. Tardorepublicà. Vil·la romana. Alt Imperi. Baix Imperi. *Opus sectile. Opus signinum. Opus tessellatum. Balnea.*

La present intervenció s'emmarca dins els treballs de seguiment arqueològic de les obres dels accessos a la futura estació de la Sagrera. La localització d'una vil·la romana va ser fruit de les tasques de control que s'havien iniciat al desembre de 2010 i que continuen desenvolupant-se en el moment de tancar aquest article (maig 2012). El juliol de 2011, el jaciment de la vil·la del Pont del Treball va ser el primer en localitzar-se en el context d'aquestes obres. Tot i tenir notícies antigues de l'existència de restes d'època romana al voltant de les vies de ferrocarril, cap d'elles era clarament identificable amb la zona on s'ha localitzat aquest vil·la.

Dins l'extensió total de l'obra, la parcel·la on es va desenvolupar la intervenció és delimitada pels carrers del Pont del Treball Digne al sud, Santander i Cantàbria a l'est i pel traçat de l'antiga ronda de Sant Martí a l'oest; pel nord les obres s'estenen fins a la rambla de Prim.

Un cop es va evidenciar la presència de restes arqueològiques en la zona on s'estaven efectuant moviments de terres, es va procedir a establir l'abast de les mateixes. Amb aquesta finalitat es va retirar amb mitjans mecànics l'estratigrafia moderna i contemporània existent, corresponent a antics camps de conreu, i es va delimitar de manera manual l'extensió de les restes arqueològiques. Tot seguit, es van iniciar els treballs d'excavació.

La vil·la romana del Pont del Treball

L'excavació del jaciment va permetre documentar un tram de la *pars urbana* d'una vil·la romana, així com elements corresponents a una fase d'ocupació prèvia d'època ibèrica o tardorepublicana (segles II-I aC). Les primeres construccions corresponents a la vil·la es daten al segle I dC, ampliant-se i transformant-se al segle IV, i hi ha evidències d'un reaprofitament posterior de caràcter industrial. Aquesta és una dinàmica evolutiva ben contrastada a d'altres assentaments de les mateixes característiques.

L'àrea excavada ocupava una superfície de 1.150 m². Aquesta, però, no és l'extensió total de la vil·la, de la qual només s'ha localitzat i excavat una part. De la mateixa manera, les restes excavades no serien les úniques de la vil·la que es van conservar ja que les estructures localitzades presenten solució de continuïtat vers el sud, l'est i l'oest, estenent-se sota els talussos que delimitaven l'obra. Els treballs futurs previstos a la zona contemplen l'excavació d'aquests terrenys limítrofes i les restes que hi puguin aparèixer. Únicament cap al nord es va poder constatar que no s'havien conservat restes arqueològiques, i es van continuar els rebaixos controlats previstos.

La vil·la es localitza al nord-est de *Barcino*, molt a prop del tram de la Via Augusta que comunicava la colònia amb *Baetulo*, i s'inseriria dins la trama de la centuriació de l'*ager* de *Barcino*.

Tot i que hi havia evidències de l'ocupació en època romana de les zones de Sant Andreu i Sant Martí, no hi havia coneixement previ de l'existència d'una vil·la en aquest punt.

Els resultats de la intervenció que presentem a continuació són preliminars, ja que les dades i materials proporcionats per l'excavació són en fase d'estudi en el moment de redactar aquest article. L'evolució del jaciment es presenta a continuació dividida en cinc fases.

Fase I

Els elements més antics localitzats al jaciment, datats als segles II-I aC, no corresponien a restes de la vil·la, sinó a una ocupació anterior constituïda principalment per estructures excavades al substrat geològic. Presentaven una gran variabilitat de mides i funcions, documentant-se des de petites cubetes, fons d'estructures de combustió i encaixos, fins a un gran retall de funció indeterminada. Cal assenyalar la presència d'un conjunt de nou sitges disperses per tota l'extensió del jaciment. Una d'elles presentava unes dimensions notables (3 m de diàmetre i 3,20 metres de fondària). També és destacable l'aparició d'un conjunt de dotze retalls circulars, de mides molt regulars, interpretats com a restes d'encaixos de *dolia*. Es disposaven formant tres línies paral·leles a la part central del jaciment, directament sota una de les fonamentacions de la fase més antiga de la vil·la.

A banda d'aquets elements, es van localitzar tres trams de fonamentació en pedra seca, amb orientació est-oest. El més meridional travessava completament l'espai del jaciment, amb una llargada de 15 m, i se li lliurava un possible nivell d'ús o paviment de graves compactades. La segona fonamentació es trobava afectada per una rasa d'espoli romana i per les construccions posteriors i no se'n pot conèixer tota la seva extensió. L'últim tram, d'una llargada de 8 m, presentava l'arrencament de dos petits murs perpendiculars vers el nord. Les característiques d'aquestes construccions no han permès establir una hipòtesi respecte a la seva funcionalitat.

Fase II

Les primeres estructures corresponents a l'edificació de la vil·la es localitzaven a la meitat nord del jaciment. La datació d'aquestes estructures es situaria entre els segles I i II dC. Corresponien a un conjunt de quatre habitacions disposades en bateria, amb orientació nord-oest/sud-est. Dues de les habitacions conservaven restes d'un paviment o preparacions de morter de calç, mentre que una altra corresponia a un hipocaust del qual es conservava el paviment amb les empremtes de la *suspensura* i un petit forn per alimentar-lo.

Al sud d'aquestes habitacions, un llarg mur delimitava un espai longitudinal que s'hauria d'interpretar com un corredor per distribuir l'accés a les habitacions.

Al costat nord d'aquest conjunt, una sèrie de fonamentacions i murs delimitaven un àmbit de 115m² que es correspondria amb un pati obert. En alguns d'aquests murs es conservaven restes de pintura mural policroma i, a les fonamentacions, revestiments de cendra.

Fase III

Al segle IV aquesta edificació primerenca es va transformar i ampliar, en dues etapes.

En un primer moment, a l'edifici preexistent, la distribució de la bateria d'habitacions es va alterar lleugerament, amortitzant-se l'hipocaust i creant espais de mides més regulars -entorn als 16m²-, reaprofitant alguns dels murs originals i bastint-ne de nous. Un d'aquests àmbits estaria pavimentat en origen amb *opus sectile*, del qual es va poder documentar l'empremta de les peces que el formaven i

Foto superior: **Detall de l'estany localitzat al pati nord.** Foto: Daniel Alcubierre.

Foto inferior: **Vista del conjunt termal a l'extrem sud del jaciment.** Foto: Daniel Alcubierre.

un estany, possiblement de planta quadrada, amb una secció central elevada, del què es va poder documentar la seva meitat oest. Aquest estany mantindria l'alineació amb la zona de pas descrita anteriorment i la disposició d'aquests elements podria marcar l'eix central a partir del qual es desenvolupà la construcció de la vil·la. Més al nord d'aquest punt, i probablement a causa de l'ocupació agrícola posterior, no es van localitzar estructures de cap tipus, la qual cosa ens impedeix saber les dimensions totals d'aquest pati.

D'altra banda, al sud-oest d'aquest conjunt es va bastir un nou edifici. Les fonamentacions, tot i que es van trobar alterades per construccions posteriors, permeten restituir part de la seva planta. Aquesta nova edificació estaria formada per diverses habitacions comunicades per corredors, pavimentats amb *opus signinum*.

L'espai obert entre els edificis nord i sud s'articularia com a pati central. Per l'est estava delimitat per la continuació del corredor que circumval·lava l'edifici sud. Part d'aquest passadís quedava fora els límits de la intervenció. Només es va localitzar un tram de la seva pavimentació feta també amb *opus signinum*, i el mur que el tancava pel nord. En aquest últim es conservaven restes de pintura mural policroma, amb un sòcol lineal en vermell i negre, i l'arrencament de la decoració central, amb cassetons on s'alternaven motius geomètrics i marbrejats. Al tram mig d'aquest corredor, una depressió del paviment i un embornal al mur permetien ubicar un canal de desguàs.

Aquest corredor connectava amb una altra pavimentació d'*opus signinum* i amb una fonamentació que presentaven una alineació diferent a la de la resta de construccions. Disposada en paral·lel a aquesta fonamentació i relacionada amb el paviment es va localitzar una alineació de vuit basaments exempts, d'aproximadament 1 m de llarg. Aquest conjunt d'estructures, així com la gran quantitat de fragments de *tegula* localitzats a l'estrat d'enderroc que les cobria, fan pensar en l'existència en aquest punt d'un espai porticat. La pavimentació d'aquesta zona presentava un pendent cap a la part central del pati, relacionada possiblement amb el pas o l'evacuació d'aigua.

Fase IV

En el segon moment de reformes, datable també al segle IV, al pati nord es va elevar la cota de circulació, fet que va implicar una sèrie de transformacions a les estructures que fragments de marbre que falcaven les plaques superiors, espoliades d'antic. Aquesta decoració es podria estendre a les parets, atès que s'hi van localitzar fragments de marbre adossats. La singularitat de la decoració d'aquest espai respecte a la resta d'habitacions permet interpretar-lo com una sala de representació o triclini de caràcter luxós. La resta de cambres presentaven a les parets restes d'arrebossat amb morter de calç, sense més ornamentació.

El corredor d'accés va mantenir la seva funcionalitat anterior però se'n va alterar el traçat creant un vestíbul. De manera quasi simètrica al vestíbul, es va construir un altre àmbit rectangular que ocupava part de l'espai del pati. Per la seva ubicació singular s'ha d'interpretar com a una cambra destacada. A l'habitació situada entre aquests dos àmbits, s'observaven obertures de porta, fet que ens fa pensar que entre ambdues sales discorreria una zona de pas, potser comunicant l'exterior de la vil·la, les habitacions i el pati.

L'antic pati es va ampliar, es van amortitzar els murs que el delimitaven i s'hi va construir l'envoltaven. D'una banda, a l'àmbit que el comunicava amb la resta d'habitacions es va afegir un esglaó per accedir al nou nivell de pas. D'altra banda, a l'estany es van haver de sobreaixecar els murets que delimitaven l'espai central.

En aquest mateix moment es va bastir una construcció de la qual únicament es conservaven les fonamentacions de dos trams de mur que es disposaven formant un angle recte, paral·lel a una cantonada del pati, i dividint l'espai entre els murs perimetrals i l'estany central. El resultat d'aquesta disposició es correspondria amb el model de pati amb peristil.

Al mateix temps, a l'edifici sud les habitacions centrals es van amortitzar per instal·lar un conjunt balneari. D'aquest es van localitzar les seves estances principals: el *frigidarium* i la seva piscina, amb els esglaons d'accés i les canalitzacions de desguàs; el *caldarium* i l'hipocaust d'una altra piscina, amb restes de les *pilae* de la *suspensura*; i el *tepidari*, amb la empremta d'una canalització de plom. Dues petites habitacions annexes es van identificar com el *praefurnium* i la latrina.

També seria en aquest moment en què la vil·la es dota d'elements de luxe al pavimentar amb mosaic l'habitació situada al nord dels banys. Aquest element presentava una decoració policroma de motius geomètrics, amb roleus i diversos tipus de sanefes.

Detall del paviment de mosaic. Foto: Anna Martí.

Fase V

L'últim moment d'ocupació documentat es corresponia amb la construcció de diversos elements de caràcter industrial que amortitzaven part dels espais oberts que originàriament havien tingut funcions domèstiques. Així, al pati nord es van localitzar part del fons d'un dipòsit o bassa quadrangular d'*opus signinum* i un *dolium* amb l'arrencament d'una canalització d'*imbrex*, així com tres sitges o encaixos de *dolia*.

Igualment, al pati central es va construir un petit forn que tenia part de l'estructura i de la zona de treball annexa excavada en la pavimentació preexistent. Aquest forn conservava part de les cambres de cocció i combustió, amb la graella i l'estructura de suport complertes.

Hi ha indicis que en aquest moment final es van subdividir alguns dels espais domèstics, modificant també la seva funcionalitat amb la disposició d'envans a zones que havien funcionat com a corredors.

Un cop abandonada la vil·la, els terrenys es van dedicar de manera continuada a un ús agrícola, fins a la seva ocupació per les estructures ferroviàries i el poblat de la Perona. ☙ **Daniel Alcubierre Gómez**

LAV estructura de l'estació de la Sagrera

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Bac de Roda / Carrer del Clot / Carrer de la Sagrera / Carrer de Josep Soldevila / Ronda de Sant Martí / Carrer del Pont del Treball Digne

Districte
Sant Andreu i Sant Martí

Nom singular
LAV estructura de l'estació de la Sagrera

Dates
Desembre 2010
Intervenció en curs

Tipus
Preventiva

Codi
098/10

Motiu
Construcció de l'estructura de la nova estació de la Sagrera dins l'obra de la Línia d'Alta Velocitat (LAV) Madrid-Saragossa-Barcelona-Frontera francesa. Tram Sagrera-Nus de la Trinitat

Promotor/Propietari
ADIF / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Francesc Antequera, Mikel Soberón, Paula García

Equip
Tècnics: Daniel Alcubierre, Jordi Ardiaca, Toni Fernández, Daniel Giner, Emiliano Hinojo, Ana Martí, Isabel Pereira, Alba Tenza. Antropòlogues: Paz Balaguer, Camila Oliart (Estrats). Auxiliars: Xavier Morales, Patricia Aznar, Sergi Romero, Tamveer Ahmed, Ricard Jiménez, Antoni Romero, Elisabeth de la Osa, Eduard Sorando, Javier Sorando, Juan Valero, Ivan Roca, Juan Carlos Subirán, Juan Sánchez, Diego Chamorro, Abdenur Jagdal, Rubén Ramírez, David Isuar

Aixecament de planimetria
Francesc Antequera, Mario Granollers, Rafael Piera, Mikel Soberón

Digitalització de plànols
Francesc Antequera, Rafael Piera, Mikel Soberón

Fotografia
Francesc Antequera, Daniel Alcubierre, Toni Fernández, Paula García, Emiliano Hinojo, Isabel Pereira, Mikel Soberón, Grupo Global Mediterránea Geomática

Cronologia: Neolític (2.800 ane). Ibèric (IV-III ane). Romà. Modern (segle XVIII). Contemporani (Segle XIX).
Paraules clau: Prehistòria: hipogeu funerari, enterrament col·lectiu, fossa d'inhumació, sitja. Ibèric: sitges, pous. Romà: rases de vinya, sitja. Modern: murs d'aterrassament. Contemporani: camí, edificació.

En aquest article volem presentar de manera resumida els resultats preliminars de les diferents actuacions realitzades en el decurs del seguiment arqueològic de les obres de la futura estació de la Línia d'Alta Velocitat a la Sagrera. Els treballs van començar el mes de desembre de 2010 i encara estan en curs.

El seguiment arqueològic ha permès localitzar un gran nombre de restes que presenten unes cronologies que van de la prehistòria, al segle XIX. A causa de les característiques de la intervenció que demana dedicació absoluta, encara no s'ha pogut dur a terme el corresponent estudi dels materials recuperats i, per tant, de moment no es poden afinar les cronologies que es presenten. És per aquest motiu, per la gran quantitat de restes aparegudes i per la voluntat de no presentar un text excessivament dens, que pensem que la millor manera d'exposar la feina realitzada durant l'any 2011 és de forma més o menys resumida, sense entrar a comentar aspectes que amb l'estudi corresponent dels materials recuperats i de les dades obtingudes es podran explicar d'una forma més extensa i detallada.

Fins al moment, l'àrea on s'ha dut a terme el seguiment arqueològic comprèn una superfície de més de 51.000 m² i, com ja s'ha comentat, les restes arqueològiques localitzades i excavades en diferents punts de l'obra presenten un ventall cronològic que arrenca en temps prehistòrics i arriba fins al segle XIX.

Vista d'una sitja ibèrica amb cornamentes de cérvol. Foto: Francesc Antequera.

Vista dels enterraments localitzats a l'hipogeu funerari. Foto: Grupo Global Mediterránea Geomática.

Prehistòria

D'estructures prehistòriques s'han documentat quatre sitges, un enterrament en fossa i un enterrament col·lectiu localitzat en un hipogeu excavat en el terreny geològic. Aquestes restes no es presenten concentrades en una determinada zona, sinó que les trobem en diferents punts dels terrenys on s'estan realitzant les obres de l'estació. Atorgar una cronologia concreta a la majoria d'aquests elements resulta complicat, ja que el material recuperat en la seva excavació és extremadament escadusser i gens representatiu d'un període concret. En canvi, pel que fa a l'hipogeu funerari podem establir una cronologia aproximada entre el Neolític Final i el Bronze Inicial basada en l'escàs material ceràmic recuperat i en la tipologia de l'estructura i dels enterraments[1].

- **Hipogeu funerari**. Durant el seguiment dels rebaixos de terres a la zona sud dels terrenys on es realitzen les obres de l'estació, es localitzà un hipogeu d'enterrament col·lectiu excavat directament en el terreny geològic. Aquesta estructura es va detectar en una zona que s'estava rebaixant de forma atalussada. És per aquesta raó que va quedar seccionada parcialment en el seu costat nord. Des del primer moment, i després de fer la neteja del perfil, es va poder apreciar un gran retall reblert d'argila on, al fons, es podia veure un estrat d'uns 40 cm de potència compost únicament per ossos humans. El següent pas va ser realitzar la delimitació en planta del retall i començar a excavar el sediment que cobria l'estesa d'ossos. A una cota més alta que a la que es documentava el gruix dels enterraments i situada a l'oest de l'estructura, es va excavar una primera inhumació que es presentava en posició de decúbit supí amb les cames lateralitzades cap a la dreta i hiperflexionades. Es tractava d'un individu adult de sexe masculí que hauria estat enterrat dins d'una mortalla funerària, tot constituint el darrer ús funerari de l'estructura. Un cop extret aquest primer individu es va continuar amb l'excavació del rebliment del retall amb la intenció de deixar a la vista els ossos que s'observaven en el perfil. Aquesta feina va finalitzar a finals del 2011.

Arribats a aquest punt dels treballs, podem dir que ens trobem davant d'un hipogeu excavat en el terreny geològic. La part superior ja es va trobar escapçada a causa dels rebaixos de terreny duts a terme per a la construcció de les vies del tren a mitjan segle XIX. L'estructura presenta una planta de morfologia oval amb cambra lateral d'uns 15 m² i amb un accés en rampa al seu costat est. No es pot assegurar amb exactitud quina alçada tindria la cambra atès que, fins a principis del 2012, no es va iniciar l'extracció dels enterraments i per tant l'excavació no havia assolit el fons de la cambra, però es pot intuir que podria ser aproximadament d'1 m. Cal remarcar que a cadascun dels costats de la rampa d'accés es localitzen dos retalls de planta més o menys ovalada a mode d'encaixos, segurament per sostenir una possible estructura que marcaria la zona d'entrada a la cambra.

Si la descoberta d'un hipogeu prehistòric no és habitual a Barcelona i per tant s'ha de donar un alt valor a l'estructura, aquesta encara pren més entitat quan en el seu interior es localitza un nombre elevat d'enterraments. A banda de la inhumació citada amb anterioritat, la cambra de l'hipogeu presentava tota la seva superfície ocupada per 76 inhumacions més, totes en connexió anatòmica. Hi són representades totes les edats i sexes. De moment, en els ossos no s'han observat traumatismes *perimortem* i per tant resulta impossible, a hores d'ara, establir les causes de les morts. A partir de gener de 2012, amb l'inici de l'extracció dels esquelets es podrà anar entenent el procés de deposició, determinar les causes de les morts, veure si hi ha intervals de temps entre els enterraments, etc. El que sembla clar és que el nombre d'individus inhumats pot anar en augment a mesura que es vagin extraient restes òssies.

És previst realitzar totes aquelles analítiques que es consideren necessàries per a la bona documentació del conjunt.

1. La datació per radiocarboni de les mostres de dos individus exhumats durant els primers mesos del 2012 donen una cronologia del Neolític final.

A banda d'aquest hipogeu funerari, es van localitzar i excavar altres estructures prehistòriques que, com s'ha dit, de moment no es poden datar amb tanta precisió.

- Inhumació en fossa. A uns 200 m al nord de l'hipogeu es va excavar un enterrament en fossa. L'estructura presentava una planta més o menys el·líptica, amb el fons lleugerament còncau i una orientació oest-est. De l'individu enterrat només es conservaven el crani, les vèrtebres cervicals, un fèmur i una tíbia i, en el moment de l'excavació, es va determinar que corresponia a una dona adulta. Del rebliment de la fossa es van recuperar un fragment informe de ceràmica a mà i un fragment de sílex. Aquests objectes són els que fan pensar que podem estar davant d'un enterrament prehistòric, sense poder precisar de forma més concreta la seva datació fins que no es puguin analitzar les restes.

- Sitges. Molt a prop d'on es localitzà l'enterrament descrit en el paràgraf precedent es van excavar dos fons de sitja. Com en el cas anterior, el material ceràmic recuperat dels seus rebliments era extremadament escadusser i també era fet a mà. La tipologia i mesures d'aquestes dues sitges eren força divergents respecte a una sitja romana i una vintena d'ibèriques situades pràcticament a tocar. D'una de les sitges es va recuperar la tapadora que en segellava la boca.

Al nord del solar on es realitzen les obres, també es van poder excavar dues sitges que creiem que podrien ser prehistòriques. Una d'elles es trobava força malmesa ja que es va localitzar en el moment que les màquines realitzaven els rebaixos de terreny. La segona, situada just a tocar de la primera, es va poder excavar sencera i presentava molt poca fondària, amb el fons i la secció còncava. Igual que les altres, gairebé no va donar material, però el que es va poder recuperar corresponia a ceràmica feta a mà. De moment, considerem que són prehistòriques a manca de realitzar el futur estudi del material ceràmic.

Ibèric Ple

En la zona central on s'està duent a terme el seguiment arqueològic, es van excavar una vintena de sitges i dos pous d'època ibèrica. Tot i no haver-se realitzat encara el corresponent estudi del material exhumat, caldria datar aquestes restes entorn als segles IV-III aC per la presència de ceràmica àtica de figures roges i ceràmica àtica de vernís negre (Lamb. 22) juntament amb presència d'àmfora púnico-ebussitana, àmfora ibèrica, ceràmica pintada ibèrica i ceràmica comuna a torn i a mà ibèrica.

- Sitges. Presenten diferents tipologies, tot i que la predominat és la que té una secció més o menys globular amb el fons còncau. També n'hi ha de secció globular i el fons pla i una altra amb les parets rectes i el fons també pla. Les fondàries d'aquestes estructures també són variables, ja que es van excavar sitges de més de 3 m de profunditat i d'altres amb fondàries que no assolien el metre i mig. A banda de material ceràmic, l'excavació de les sitges va permetre recuperar força fauna de la qual caldria destacar individus sencers de cànids i aus, cornamentes de cérvol amb traces de talls i cranis d'èquids i bòvids.

- Pous. Els pous ibèrics excavats presenten força diferències tipològiques entre ells. El primer té una planta circular amb un diàmetre aproximat d'1 m i s'hi documenten encaixos a la paret que, segurament, farien la funció de graons per poder accedir al seu interior. Cal remarcar que aquest pou es localitzà al fons d'una de les sitges més grans que es van excavar. Pel que fa a la seva fondària, de moment es desconeix, ja que per qüestions de seguretat, no es podrà continuar l'excavació fins que no s'hagin realitzat rebaixos del terreny en aquest punt. El segon pou presenta una planta rectangular amb unes dimensions d'1,80 x 1,25 m. També desconeixem la seva fondària pels mateixos motius que es donen en el pou anterior. Aquesta estructura sembla presentar dos tipus de construcció. El primer tram del retall estaria revestit per pedres a cadascuna de les parets, mentre que en el segon tram, el revestiment de pedres desapareix i el retall del pou profunditza net sense cap estructura adossada a les parets, però amb encaixos a mode de graons per poder-hi accedir. El primer tram fet de pedres es va documentar molt espoliat. Aquest segon pou es troba una mica desplaçat respecte a la resta d'estructures ibèriques.

- Retalls indeterminats. A banda de les sitges i dels pous, també es van excavar diversos retalls de funció indeterminada dels quals se n'haurien de destacar dos per les seves grans dimensions: un de 7,30 x 3 m i, l'altre, de 6,05 x 4,50 m.

Època romana

A la mateixa zona central del solar on es realitzen les obres de l'estació i juntament amb les estructures ibèriques, es va documentar un gran nombre de rases de vinya i una gran sitja d'època romana.

- Rases de vinya. Estaven excavades en el terreny geològic i presentaven una planta allargada amb els extrems arrodonits. Les rases es disposaven molts cops de forma ordenada i marcant alineacions. En d'altres casos, es trobaven més disperses i sense seguir cap ordre concret. El material recuperat dels seus rebliments és molt escàs i en la majoria de casos correspon a petits fragments de ceràmica comuna romana.

- Sitja. De grans dimensions de secció tubular amb el fons pla, amb un diàmetre d'1,50 m i una fondària, també d'1,50 m. Igual que a les rases de vinya, l'excavació d'aquesta sitja gairebé no va donar material ceràmic i el que s'ha recuperat correspon a ceràmica romana comuna.

Època moderna

D'època moderna s'ha documentat una única estructura, que a manca de l'estudi definitiu dels materials recuperats, creiem que s'hauria de datar probablement a finals del segle XVIII.

- Mur d'aterrassament, contenció i delimitació. En la zona nord del solar on es realitzen les obres, arrencava, orientat nord-sud, un mur fet de pedres lligades amb morter de calç que sembla que tenia una doble funció. Per una part, marcaria un lleu desnivell, de manera que en el seu costat oriental el nivell de circulació era a una cota més baixa que en el costat occidental. Així mateix, la cara d'aquest mur en aquest últim costat, no seria vista, sinó que es construí recolzant directament en el terreny geològic amb la tècnica de l'encofrat perdut. Es va documentar una llargada de 180 m, una amplada variable d'entre 0,70 i 1 m i una alçada conservada que anava de 0,50 a 1,50 m. Igual que les mesures, el seu aspecte no és uniforme ni regular, ja que es van documentar diferents reformes, paraments i aparells. Cronològicament, sembla que hauríem de datar la seva construcció a finals del segle XVIII, tot i que de moment no es pot assegurar, ja que no es va excavar en tota la seva extensió i el material recuperat encara no ha estat estudiat.

Època contemporània

D'aquest període s'han excavat gran quantitat d'estructures localitzades en diferents punts del solar de l'obra, tot i que la major densitat es localitzava a la zona sud.

- Pas sota vies. A tocar del pont del Treball Digne, es va localitzar una construcció amb clavegueres laterals feta de carreus i maons lligats amb morter de calç. De moment desconeixem la seva funcionalitat, però creiem que podria tractar-se d'un pas inferior per travessar la línia fèrria que anava de

Vista de l'antic camí de Sant Martí de Provençals. Foto: Francesc Antequera.

Barcelona a Granollers, construïda entre 1851 i 1854 i que discorria per aquest punt.

- Edifici amb pilars centrals. Localitzat a l'est del solar on es realitza el seguiment, va documentar-se un edifici de planta rectangular amb una llargada de 25,50 m i una amplada de 9 m. En els seus costats nord i sud no es detectaren murs de tancament, sinó que es mantenia l'espai obert únicament amb la presència d'un pilar de planta quadrada situat en mig de l'espai delimitat pels dos murs que tanquen l'edifici per l'est i l'oest. Aquesta construcció presentava una fonamentació de 0,50 m i els murs es conservaven en una alçada d'1 m i tenien una amplada de 0,50 m. Els murs eren fets de maçoneria, amb pedres més o menys escairades lligades amb morter de calç. Les poques restes de paviments documentats a l'interior d'aquest edifici eren de terra piconada i els estrats retallats per les fonamentacions es van datar en el segle XIX. De moment desconeixem la funcionalitat d'aquesta construcció, però creiem que potser estaria relacionada, per la seva orientació i proximitat, amb la línia fèrria.

- Camí de Sant Martí de Provençals i sector industrial. Durant les feines de seguiment dels rebaixos de terreny en el sector sud del solar, es va localitzar un camí, delimitat per dos murs, amb una amplada de 6,20 m, una llargada documentada fins el moment de 70 m i un pendent de sud-oest a nord-est. Aquest camí presentava en el seu extrem nord-est un paviment de pedres i una vorera, mentre que en el seu extrem sud-oest, i a causa de l'arrasament del terreny, tant el paviment com la vorera ja s'havien perdut. En un dels laterals, ja fora del camí, es van documentar una sèrie d'estructures, algunes d'elles amb encaixos per inserir-hi comportes, corresponents a una infraestructura de regadiu. Igual que el camí, aquest sistema de regadiu marca un pendent en direcció nord-est. És possible que l'origen d'aquest camí arrenqui al segle XVIII; tot i això, sembla clar que al segle XIX es realitzaren una sèrie de reformes associades a la construcció d'una àrea industrial i a les estructures de regadiu ja citades. Realitzant una incipient cerca documental, s'ha pogut identificar aquest camí com el de Sant Martí de Provençals que, partint del carrer de la Sagrera, molt a prop de la Torre del Fang, es dirigia cap a l'església de Sant Martí travessant les vies del tren mitjançant un pas a nivell. A mesura que les obres avancin cap a l'est es podrà continuar documentant aquesta via.

Al sud-est del camí s'obria una gran àrea de caràcter industrial on es van localitzar un forn -probablement destinat a la cuita de maons i material constructiu- un pou i tres estructures de planta rectangular, possiblement emprades per al tractament d'argila. El forn presentava una planta rectangular, era excavat en el terreny geològic i tenia unes dimensions de 5,70 x 5,40 m de costat i una fondària màxima de 4,50 m. Presentava dues boques d'entrada i una zona de treball en el seu costat est. Les parets eren folrades de maons i no es va documentar cap graella tot i que sí va semblar que s'apreciava el seu arrencament. Tampoc es va documentar cap accés directe cap l'interior de l'estructura. Tenint en compte que les boques localitzades eren massa petites per a considerar-les un accés per a les persones, hem de pensar que aquest es realitzaria per una cota superior a la que s'ha localitzat el forn i que, per tant, ja s'hauria perdut. Les boques del forn s'obrien cap al sud-est. En aquest punt es va dur a terme una ràpida intervenció per poder documentar-les exhaustivament, però no serà fins que els treballs de rebaixos de terra condicionats a l'evolució de l'obra avancin en aquesta direcció, que es podrà treballar de forma segura en aquest punt i documentar tant les boques com possibles estructures relacionades amb aquest gran forn.

A banda del forn també es va excavar un pou de planta circular i tres estructures de planta rectangular fetes de maons que creiem que tenen relació amb el procés del tractament de l'argila.

Per concloure aquest article, volem recordar que, fins el moment, encara no s'ha realitzat el corresponent estudi i inventariat dels materials recuperats. Quan aquest es dugui a terme, és probable que algunes cronologies que s'han atorgat a algunes de les restes excavades puguin variar. Així mateix, quan es realitzi el buidatge documental en arxius i biblioteques es podran completar o ampliar les dades obtingudes en la intervenció, sobretot pel que respecta als elements d'època contemporània. ☙ **Francesc Antequera Devesa**

BIBLIOGRAFIA

David Asensio Vilaró, Xavier Cela Espín, Carme Miró Alaix, Maria Teresa Miró Alaix, Emili Revilla Cubero, «El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o de Port, Barcelona», *Quarhis*, 5, (2009), pàg.15-85.

Philippe Chambon, *Les morts dans les sépultures collectives néolithiques en France. Du cadavre aux restes ultimes*, Paris, CNRS Editions, XXXV supplément à *Gallia Préhistoire*, (2003).

LAV sector de la Sagrera

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer d'Espronceda / Ronda de Sant Martí / Carrer de Josep Soldevila / Passeig de la Verneda

Districte
Sant Andreu i Sant Martí

Nom singular
LAV sector de la Sagrera

Dates
3 gener - 31 de març
1 abril - 31 agost
12 - 30 setembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
085/08

Motiu
Construcció de la plataforma LAV Madrid - Saragossa - Barcelona - Frontera francesa. Tram: Sagrera - Nus de la Trinitat. Sector: Sagrera

Promotor/Propietari
ADIF / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Antequem, SL

Direcció tècnica
Estíbaliz Monguiló Cortés

Antropòleg
Jordi Ruiz Ventura

Equip
Roger Molines, Eva Orri, Vanesa Camarasa, Rony J. Castillo, Vladimir Rangel

Aixecament de planimetria
Dídac Pàmies Gual

Fotografia
Estíbaliz Monguiló Cortés

Cronologia: Prehistòria. Neolític antic postcardial. Segle XVII. Guerra dels Segadors.
Paraules clau: Forats de pal. Llar. Cubetes d'emmagatzematge. Fosses.

Durant l'any 2011 ha seguit l'execució de les obres de la Línia d'Alta Velocitat entre l'estació de la Sagrera i el Triangle Ferroviari que es van iniciar l'any 2008. Els moviments de terra portats a terme han deixat al descobert diverses troballes arqueològiques com són els fonaments de la fàbrica de Can Portabella, un tram de 239 m del Rec Comtal amb un pont que el travessava, ja tractats en *Anuaris* anteriors, i un conjunt de fosses comunes del segle XVII.

A l'any 2010 es va començar a intervenir en un jaciment prehistòric localitzat durant un rebaix de terres, però, per motius de planificació de l'obra, es va interrompre la seva excavació fins al 2011. El jaciment es situa a la part nord de l'obra i traspassa el límit de la mateixa, endinsant-se al tram de Sant Andreu, el control arqueològic del qual es troba sota la direcció de l'arqueòleg Sergio Arroyo (Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL). Aquest fet porta com a conseqüència una intervenció conjunta i una posada en comú dels resultats i conclusions.

A la part de la obra corresponent a la rambla de l'Onze de Setembre, cruïlla amb el carrer de Josep Soldevila, es va observar en un petit talús una acumulació de pedres d'origen antròpic que semblava cobrir un estrat marró fosc amb presència de material arqueològic. A partir d'aquí es va delimitar la zona i es va començar a excavar, traient en primer lloc els estrats de formació geològica que cobrien l'estructura. Una vegada rebaixats, es va observar que estava formada per la deposició intencionada d'una sèrie de pedres que ocupaven una superfície de 3,50 m de llargada, 2,80 m d'amplada i 0,50 m d'alçada, entre les quals hi havia una gran concentració de material arqueològic, majorment ceràmic, i descansava sobre un estrat de formació natural. Un cop desmuntada aquesta estructura, es va veure com cobria un estrat amb molt component orgànic i amb presència molt abundant de material arqueològic. Fins al moment se'n desconeix la finalitat i no s'ha trobat cap paral·lelisme que pugui indicar la seva funcionalitat.

A l'estrat on descansa l'estructura de pedres és on es troben excavades la resta de les estructures prehistòriques, 104 en total. De totes elles, en destaca una llar de planta circular d'1 m de diàmetre i 0,32 m de fondària. La secció és còncava i presenta les parets totalment cremades. Està farcida per dos estrats amb

Fosses d'inhumació, segle XVII.

Imatge general de les restes neolítiques.

elevada presència de carbons i per una capa de pedres, la gran majoria de les quals estan termoalterades. No s'ha trobat cap material arqueològic al seu interior. En relació amb aquesta estructura, hi ha dues cubetes a les quals s'havien llençat les restes de la neteja d'aquesta llar, ja que el seu interior estava ple de terra barrejada amb carbons, cendres i alguna pedra cremada.

A més d'aquestes dues cubetes, s'han documentat tres possibles estructures d'emmagatzematge. Són de planta circular amb diàmetres entre 0,80 m i 1,20 m i fondàries entre 0,20 m i 0,52 m. A totes elles apareixen, amb major o menor densitat, restes de material arqueològic, entre les que destaca una vora amb nansa i decoració de bigotis.

Però la gran majoria de les estructures localitzades (98), són forats de reduïdes dimensions (els seus diàmetres oscil·len entre els 0,06 m i els 0,40 m). La seva planta pot ser circular, ovalada o irregular, amb secció còncava o recta i de fons pla. La funcionalitat que s'ha atribuït a gran part d'aquests retalls és de forats de pal (alguns tenen una entitat massa petita com per considerar-los com a tals). Al mirar en planta la distribució d'aquestes estructures s'observen dos grups de forats de pal que formen dues línies paral·leles que transcorren de nord-oest a sud-est. La densitat augmenta cap al sud-est fins arribar al mur pantalla. No es pot saber si després d'aquest punt el jaciment continua (tot i que, arran de les troballes posteriors, sembla que es confirma), ja que la cota d'afectació de l'obra quedava per damunt de les restes documentades en aquest sector[1]. Tenint en compte la distribució i la densitat d'aquest forats de pal, sembla que formin part de la base d'una plataforma per l'aixecament d'algun tipus d'estructura. Això podria significar que la presència de forats més petits correspondria a estaques per reforçar l'estructura. Desconei-xem si aquesta plataforma era per a la sustentació d'un habitatge o d'un altre tipus de construcció.

Així doncs, interpretem aquest jaciment com un assentament a l'aire lliure d'un grup amb una petita organització agrícola i ramadera, en un indret amb unes característiques molt favorables pel desenvolupament d'aquestes tasques. Cronològicament s'emmarca al Neolític antic postcardial, tal com mostren les ceràmiques recollides a diferents estructures.

Tot i pertànyer al mateix període, s'han documentat tres fases d'ocupació.

La primera fase correspondria a l'estructura elevada representada pels forats de pal i estaques. Aquest tipus de construcció té la seva raó de ser ja que el jaciment es troba al límit entre una zona col·luvial i una zona d'inundació de les terrasses del Besòs i elevant aquesta estructura s'evita el negament de la mateixa davant de possibles crescudes de l'aigua.

La segona coincideix amb la llar i les cubetes que tallen algunes de les petites estructures negatives. És probable que durant aquesta fase les aigües s'haguessin retirat i es va procedir a una ocupació directa al terra.

La tercera pertany a la disposició de pedres que descansa per sobre del nivell on es retallen la resta de les estructures.

Durant aquest mateix any es va localitzar un jaciment al final de la rambla de Prim, on van aparèixer una sèrie de fosses d'enterrament múltiple, de les quals se'n van excavar cinc amb un total de 30 individus, tots homes de entre 16 i 35 anys. Aquesta representació molt concreta de població, l'aparició d'unes bales de plom i d'una moneda de Lluis XIV fan suposar, com a resultats preliminars, que es tracti de part una milícia situada cronològicament a mitjan-final del segle XVII. Aquest jaciment encara està en curs d'estudi i, durant el 2012, s'excavaran altres fosses que s'han pogut localitzar en el decurs dels treballs. ❧ **Estíbaliz Monguiló Cortés, Marc Bosch de Doria**

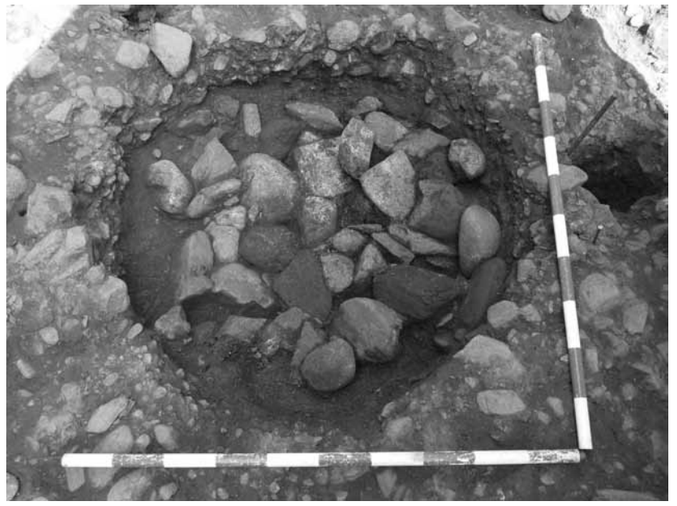

Llar del Neolític antic postcardial.

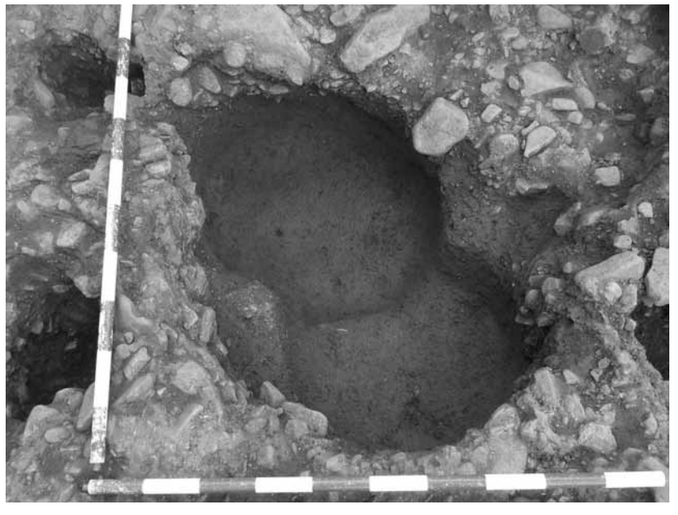

Cubeta d'emmagatzematge neolítica.

1. En el moment de redactar aquest article (abril de 2012), en un tram proper a aquest del sector de Sant Andreu, s'ha documentat el que podria ser la continuació del jaciment.

BIBLIOGRAFIA

Anna Blasco, Manuel Edo, María Josefa Villalva, «Cardial, epicardial y postcardial en Can Sadurní (Begues, Baix Llobregat). El largo fin del Neolítico Antiguo en Cataluña», *Actas del III Congreso del Neolítico en la Península Ibérica*, Santander, 2003, pàg. 867-878.

Autors Diversos, «Estudi del jaciment Neolític de la caserna de Sant Pau (Barcelona)», *Quarhis*, II, 4, (2008), pàg. 13-82.

Autors Diversos, «Nuevas aportaciones del yacimiento lacustre de La Draga (Banyoles, Girona) al Neolítico Antiguo peninsular. Las campañas del 2000 al 2003», *Actas del III Congreso del Neolítico en la Península Ibérica*, Santander, 2003, pàg. 497-508.

Marc Bosch, Estíbaliz Monguiló, «LAV Sagrera», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 102.

Marc Bosch, Estíbaliz Monguiló,, «LAV Sagrera», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 144-145.

Josep Bosch, Alícia Estrada, «Noves aportacions al Neolític Antic Postcardial (fàcies Molinot): les mines prehistòriques de Gavà», *Miscel·lània Penesedenca*, 18 (1994), pàg. 88-100.

Javier González, Karin Harzbecher, «Carrer de la Reina Amàlia, 31-33 / Carrer de la Lleialtat, 1-9 / Carrer de les Carretes, 46 i 58», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 106-115.

LAV sector de Sant Andreu

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Espai delimitat pel carrer de Josep Soldevila / Carrer del Segre / Passatge de l'Estació / plaça de l'Estació / Passeig de Santa Coloma / Carrer de Ferran Junoy / Carrer de Sant Adrià / Passeig de la Verneda

Districte
Sant Andreu

Nom singular
LAV sector de Sant Andreu

Dates
Gener - desembre de 2011
Intervenció en curs

Tipus
Preventiva

Codi
106/08

Motiu
Construcció de la Plataforma de la Línia d'Alta Velocitat Madrid-Saragossa-Barcelona-Frontera francesa. Tram: Sagrera-Nus de la Trinitat. Sector: Sant Andreu (Triangle Ferroviari-Nus de la Trinitat)

Promotor/Propietari
UTE la Sagrera - Trinitat Sector Sant Andreu, ADIF

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Sergio Arroyo Borraz

Equip
Coordinació arqueologia: Antoni Rigo.
Tècnics: Mikel Soberón, Isabel Pereira, Anna Martí, Daniel Vázquez, Emiliano Hinojo, Daniel Giner, Jordi Ardiaca, Alba Tenza, Antoni Juárez.
Antropòlogues: Pachi Balaguer, Camila Oliart.
Auxiliars d'arqueologia: Tanveer Ahmed, Patricia Aznar, Job Lorenzo, Irene Gibrat, Ricard Jiménez, Javier Morales, Cristian Schleicher, Sergio Romero, Rubén Ramírez, Albert Castanyer, David Isuar, Abdenor Jagdal, Elisabeth de la Osa, Roger Castanyer, Miguel Pursals, Javier Andrés Hoyos, Víctor Heredia, Oscar Pla, Natalia García, Javier Sorando, Carlos Cubero

Neteja, tractament i consolidació d'objectes arqueològics
Àbac, Conservació-Restauració SL

Aixecament de planimetria
Rafael Piera, Sergio Arroyo, Isabel Pereira, Anna Martí

Digitalització de plànols
Rafael Piera, Sergio Arroyo

Fotografia
Sergio Arroyo, Mikel Soberón, Isabel Pereira, Anna Martí

Vista general de les estructures de la primera fase. Jaciment prehistòric del carrer de Josep Soldevila cantonada rambla de l'Onze de Setembre. Foto: Sergio Arroyo.

Cronologia: Neolític antic postcardial. Neolític. Alt Imperi romà. Baix Imperi romà. Altmedieval. Època Moderna.
Paraules clau: Forat de pal. Enterrament. Sitja. Vil·la romana. *Pars rustica-fructuaria*. Rases de vinya. *Fresquera*.

Al llarg de l'any 2011 han prosseguit els intensos treballs de seguiment i control arqueològic, iniciats l'any 2008, de tots els rebaixos efectuats entre el Triangle Ferroviari i el Nus de la Trinitat per l'obra de construcció de la Línia d'Alta Velocitat al Districte de Sant Andreu. Aquest seguiment ha permès localitzar noves restes arqueològiques de les que no es tenia cap evidència fins al moment i, al mateix temps, s'han continuat alguns dels treballs d'excavació que s'havien iniciat l'any 2010 en d'altres punts de l'obra. S'ha de dir que, en tot moment, aquestes feines han estat condicionades pel projecte constructiu i per la planificació dels treballs de l'obra.

Els treballs d'excavació arqueològica corresponents a l'any 2011 s'han portat a terme en dos punts: d'una banda, al jaciment prehistòric del carrer de Josep Soldevila cantonada amb la rambla de l'Onze de Setembre, on s'han reprès els treballs iniciats l'any 2010 i de l'altra, sota l'antic pont de Sant Adrià, on es van identificar i excavar restes pertanyents a quatre moments d'ocupació cronològica d'aquest espai.

Com ja es va comentar en l'article publicat a l'*Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, moltes de les valoracions que es fan a continuació són provisionals, a falta d'efectuar l'anàlisi de tota la informació extreta de les diverses intervencions realitzades des de l'any 2008.

Jaciment prehistòric del carrer de Josep Soldevila cantonada amb la rambla de l'Onze de Setembre

Com es comentava anteriorment, l'any 2011 es van reprendre els treballs d'excavació manual en extensió en aquest jaciment prehistòric, que tenia la peculiaritat de situar-se al punt de separació entre el tram de la Sagrera de la Línia d'Alta Velocitat -dirigit per Estíbaliz Monguiló- i el tram de Sant Andreu. Això va fer que es portés a terme una intervenció arqueològica simultània en els dos trams. A continuació, doncs, s'exposen els resultats provisionals de les restes localitzades l'any 2011 al present tram, tot i que els treballs d'excavació encara no han finalitzat, ja que es van haver d'aturar novament per motius relacionats amb la planificació de l'obra.

Abans de descriure els elements documentats, és necessari contextualitzar geològicament aquest indret. A nivell general, el jaciment s'inclou dins l'anomenat Pla de Baix de Barcelona, d'origen quaternari, on predominen els materials al·luvials aportats per torrents procedents de la serra de Collserola i els dipòsits deltaics del riu Besòs. Concretament, estaria situat a la part superior d'una terrassa formada per deposicions al·luvials, relacionada amb un curs fluvial potent. Tot i així, s'ha de tenir present que es podria tractar simplement d'un desnivell del terreny. El jaciment es localitza sobre una sèrie de nivells amb alternança de llims, sorra fina, grava i argila que, de manera més o menys esglaonada, fan un pendent significatiu en direcció nord. A la part baixa d'aquest pendent s'han localitzat una sèrie de nivells d'argila molt humida, amb un fort component orgànic, que podrien correspondre a nivells lacustres o d'aigua entollada.

Fins aquest moment, la superfície intervinguda arqueològicament té una extensió d'uns 215 m², limitada per l'espai d'afectació de l'obra i efectuada a l'interior d'un túnel viari.

Estructura de pedres acumulades. Jaciment prehistòric del carrer de Josep Soldevila cantonada rambla de l'Onze de Setembre. Foto: Sergio Arroyo.

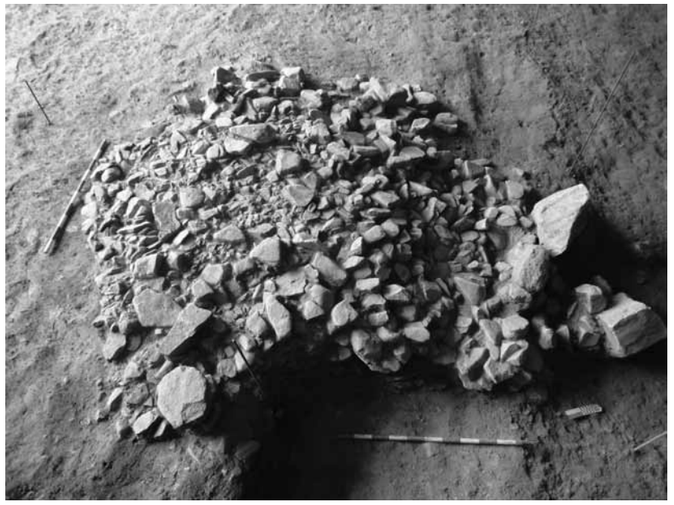

El mètode d'excavació i registre ha combinat el mètode proposat per Harris-Carandini amb el sistema de coordenades cartesianes, coordenant tot el material arqueològic en les tres dimensions.

Les restes prehistòriques documentades a l'excavació es poden situar en dues fases d'ocupació cronològica de l'espai. Totes dues pertanyen, segurament, al Neolític antic postcardial (finals V mil·lenni - inicis IV mil·lenni BC):

- La primera fase és la més important quant al nombre de restes localitzades (més de 60). Es tracta d'estructures de sosteniment, d'emmagatzematge, de combustió, d'enterrament i d'altres indeterminades, que denoten una intensa i complexa ocupació humana de l'espai. La quasi total inexistència de superposicions d'aquestes estructures ens indica l'alt grau de contemporaneïtat de les restes. Totes aquestes restes es concentren en una superfície d'uns 70 m², en la part superior d'una possible terrassa fluvial, a una cota entre 13 i 12,5 msnm (9 m per sota de l'actual nivell de circulació del carrer).

Respecte a les estructures de sosteniment, es tracta d'aproximadament 40 forats de pal, de planta circular o ovalada, de mida mitjana (15-25 cm) o petita (10 cm), que servirien per aguantar els pals de cabanes construïdes amb materials peribles i que també podien servir per sostenir algun element relacionat amb les estructures d'emmagatzematge o combustió. Com a estructures d'emmagatzematge, s'identifiquen, de forma cautelosa, 3 o 4 retalls circulars, d'uns 50 cm de diàmetre i 30 cm d'alçada, que podrien servir com a encaixos per a recipients ceràmics per emmagatzemar algun aliment. També s'ha localitzat una possible estructura de combustió: una cubeta de planta circular de 60 cm de diàmetre i 50 cm d'alçada, amb part de la paret rubefactada per l'acció del foc i farcida per nivells de carbons, cendres i quars alterats tèrmicament. Per últim, una mica separat en direcció nord d'aquesta alta concentració d'estructures, s'ha identificat l'enterrament d'un individu infantil, d'1 any d'edat aproximadament, a l'interior d'una fossa de planta ovalada. Degut a que un petit curs d'aigua havia arrasat la part superior de la fossa i gran part de l'enterrament, el seu estat de conservació era força precari i només es conservaven part del crani i la mandíbula, alguna vèrtebra i alguna costella. Estava orientat de nord a sud, possiblement en posició de decúbit lateral

dret,[1] sense presència d'aixovar associat. Es pot constatar, doncs, l'existència d'un enterrament infantil en un espai d'hàbitat, fet usual en època neolítica. Per últim, s'han localitzat una vintena d'estructures de funció desconeguda: retalls indeterminats i cubetes de mides circulars i ovalades, de petites dimensions (menys de 50 cm de diàmetre).

Tal i com s'ha comentat anteriorment, totes aquestes estructures es situaven a la part superior d'un pendent significatiu en direcció nord. A la part baixa d'aquest desnivell, a una cota de 10,70 fins als 10,20 msnm, s'han localitzat diversos nivells d'argila marró fosc molt humida, amb un alt component orgànic i força concentració de material ceràmic i faunístic. Aquests nivells estan relacionats estratigràficament amb les restes d'aquesta primera fase i podrien indicar, a falta del corresponent estudi geològic, l'existència d'una llacuna o d'aigua entollada d'un curs d'aigua proper. La presència d'abundant material arqueològic podria indicar que aquesta zona era utilitzada com un abocador de residus domèstics o derivats d'activitats productives. Tot i això, la informació que ens pot oferir aquesta àrea és reduïda i parcial, ja que aquesta estratigrafia només s'ha pogut excavar arqueològicament en un sondeig manual de 2 per 1 m. Resta l'excavació en extensió d'una àrea d'uns 60 m^2.

Tots els elements descrits anteriorment, pertanyents al primer moment d'ocupació humana d'aquest indret, indicarien l'existència d'una àrea d'hàbitat a l'aire lliure de gran complexitat espacial, on es localitzarien també activitats relacionades amb el processat i l'emmagatzematge d'aliments, l'abocament de residus i, fins i tot, l'enterrament d'un individu infantil.

Un cop colmatades totes aquestes restes, aquesta primera fase d'ocupació queda obliterada per un nivell de matriu argilosa amb un petit component de grava petita, de formació al·luvial, d'uns 10 cm de potència, amb presència de material ceràmic rodat. Sobre aquest nivell es documenta la segona fase d'ocupació d'aquest jaciment, representada únicament per una estructura, força peculiar, situada a l'inici del pendent del terreny natural en direcció nord, a una cota superior de 12,57 msnm. Està formada per l'acumulació de pedres de mides mitjanes i petites, de diferents litologies: abunden les pedres metamòrfiques, tot i que també apareixen l'esquist, els còdols, el granit i la pissarra. Presenta una planta més o menys ovalada, de 3,2 m x 2,5 m i una alçada mitjana de 20 cm, tot i que no s'ha pogut documentar sencera perquè el seu extrem nord-est estava afectat parcialment per una rasa de sondeig mecànic. Entre les pedres, apareixien esporàdicament fragments de ceràmica a mà, malacologia i restes de talla. En aquests moments es desconeix la funcionalitat d'aquesta estructura i, a falta de paral·lels clars i com a hipòtesi inicial, podria correspondre a una simple acumulació de pedres per després utilitzar-les en activitats domèstiques o productives.

El material arqueològic recuperat de la intervenció no és gaire abundant. Respecte al material ceràmic, força fragmentat, destaca la presència de vores més o menys verticals, pertanyents a grans recipients o bols hemisfèrics, amb nanses de cinta i mugrons com a elements de prensió. Pel que fa a la decoració, destaquen els cordons llisos de secció triangular (crestes) i algun fragment amb nervadures arquiformes ("bigotis"), que clarament es poden associar al Grup Molinot, del Neolític antic postcardial. Aquesta cronologia s'ha pogut confirmar amb una data radiocarbònica[2] d'una resta de fauna, recuperada del rebliment d'un dels forats de pal de la primera fase: 5590 ±40 BP (ref. Beta 314213)[3], amb un calibratge a dos sigmes de 4500-4350 BC.

La resta del material recuperat es refereix a alguna resta de fauna, encara indeterminada, i força malacologia marina. Respecte a la indústria lítica, destaca la relativa abundància de làmines i geomètrics de sílex i altres restes de talla de sílex i jaspi de Montjuïc. Per últim, cal comentar que s'ha recuperat una pedra polida amb una perforació circular.

El període del Neolític antic postcardial està representat al Pla de Barcelona en diverses intervencions realitzades al barri del Raval, on sembla que es situaria un nucli poblacional de gran dimensió espacial i temporal durant la prehistòria. D'aquestes intervencions destaca el jaciment de la caserna de la Guàrdia Civil de Sant Pau del Camp, amb la localització d'una necròpolis amb 24 sepultures, i la intervenció realitzada als carrers de la Reina Amalia 31-33, Lleialtat 1-9 i Carretes 58-46, amb estructures d'hàbitat, emmagatzematge i enterrament. La cronologia proporcionada pel C14 i els contextos ceràmics d'aquests dos jaciments són força similars als del jaciment actual.

Respecte a la tipologia d'assentament, es podria comparar amb el jaciment de la Balma de l'Auferí (Margalef, Priorat), també de la fase Postcardial i, salvant les distàncies, amb el jaciment de la Draga (Banyoles, Pla de l'Estany), del Neolític antic cardial.

Restes sota l'antic pont de Sant Adrià

L'existència de restes arqueològiques tant a la banda sud com a la banda nord per sota del nou pont de Sant Adrià, i del que quedava de l'antic, va determinar els treballs de rebaix de l'obra en aquest punt. En efecte, per una banda, al sud, s'havien localitzat diversos nivells de formació natural amb presència d'escòries de ferro, ceràmica reduïda grollera i fragments de teula romana a una cota entorn els 16,50 msnm. Per l'altra, al nord, es localitzava la continuació (en direcció sud) de la vil·la romana i del jaciment neolític documentats davant de l'estació de Sant Andreu Comtal, a una cota entorn els 14 mnsm. El rebaix sota aquests dos ponts fou força complex, ja que es tractava d'una excavació en túnel respectant en tot moment les restes arqueològiques que apareixien a diferents cotes, combinant contínuament treballs mecànics i manuals. L'àrea intervinguda arqueològicament mesurava uns 50 m de longitud i 13 m d'amplada.

Així doncs, un cop finalitzada la intervenció en aquest punt, s'han pogut establir fins a quatre fases cronològiques d'ocupació de l'espai:

Fase 1 - Neolític

Pertanyent a aquest període, s'han documentat dues possibles sitges en un estat de conservació força precari, fet que dificulta la seva identificació. Les dues estaven excavades en el nivell d'argiles vermelloses, d'origen quaternari, amb nòduls de carbonat (torturà). De la primera només se n'ha pogut excavar la meitat est, ja que l'altra meitat estava totalment seccionada per un mur pantalla de l'obra.[4] Es tractava d'un retall semicircular, de quasi 1 m de diàmetre i 0,74 m de profunditat conservada, de secció còncava. Presentava un únic nivell de rebliment, d'argila marró amb algun carbó esporàdic i escassos fragments de ceràmica feta mà. De la segona, només es conserva la part inferior, a tocar del fons, la part superior quedaria arrasada posteriorment, segurament per alguna acció erosiva d'origen geològic. Presentava planta irregular, d'1,20 per 0,90 m, i una profunditat conservada de només 0,08 m. El seu rebliment, d'argila neta, presentava molt poc material, únicament algun fragment informe de ceràmica feta a mà. A l'interior d'aquesta possible sitja s'han localitzat les restes molt malmeses de l'enterrament d'un individu adult, del qual només es conservaven les extremitats superiors i inferiors. La disposició dels ossos feia pensar que havia estat enterrat en posició de decúbit lateral amb les cames hiperflexionades.[5] No s'ha localitzat cap resta d'aixovar associat. Recordem que les sitges eren estructures destinades a l'emmagatzematge d'excedents agrícoles i que, un cop complien aquesta funció, podien ser reutilitzades per abocar residus domèstics o com a llocs d'enterrament, com en aquest cas. Aquest fenomen es documenta en d'altres jaciments del Neolític català, com és el cas de l'estructura E13 del Pujolet de la Moja o la fossa E3 de l'Hort d'en Grimau.

El material ceràmic recuperat a l'interior d'aquestes dues estructures no permet precisar massa la seva cronologia. Es tracta, de manera general, de fragments informes, amb predomini de coccions reduïdes, pastes grolleres (desgreixant mineral en forma de partícules de quars i mica) i la superfície allisada. Així doncs, enquadrar aquestes restes al període Neolític és degut al fet que s'han de relacionar necessàriament amb les altres estructures prehistòriques excavades el 2010 en aquest mateix jaciment. Recordem que llavors es presentava l'excavació de 13 sitges, una datada de manera provisional al Neolític Final-Calcolític i les altres 12 al Neolític Mig, una de les quals també havia estat reutilitzada com a lloc d'enterrament. Això permet situar cronològicament de manera general al Neolític les estructures prehistòriques excavades al 2011 d'aquest jaciment a l'aire lliure, situat en un lloc estratègic i organitzat en petites explotacions de tipus agrícola. Com a paral·lels es poden citar els nombrosos jaciments neolítics excavats al Vallès: Can Roqueta (Sabadell, Vallès Occidental), els Mallols (Cerdanyola del Vallès, Vallès Occidental) i la Bòbila Padró (Ripollet del Vallès, Vallès Occidental).

1. Informació facilitada per l'antropòloga de camp Camila Oliart, a qui agraïm la seva col·laboració.

2. Voldríem agrair molt sincerament al Dr. Miquel Molist i a l'Anna Gómez, del Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona, haver-nos donat la possibilitat de realitzar la data radiocarbònica d'aquest jaciment, així com l'interès mostrat per totes les excavacions de prehistòria localitzades durant el present seguiment. En aquest sentit, va ser possible realitzar una altra datació radiocarbònica d'una inhumació del jaciment neolític i romà davant l'estació de Sant Andreu Comtal. El resultat fou 4980 ±40 BP (Beta 314212), amb un calibratge a dos sigmes de 3930-3660, que vindria a confirmar la datació de Neolític mig realitzada a partir del material ceràmic. Per a una descripció d'aquest jaciment, Sergio Arroyo, «LAV sector de Sant Andreu», *Anuari 2010*, pàg. 46-47.

3. Beta Analytic Radicarbon Dating Laboratory, 4985 S.W. 74 Court, Miami, Florida 33155.

4. La majoria de les pantalles de l'obra es construïren des de la superfície existent abans de començar els rebaixos de terres, sovint, uns quants metres per damunt del punt on després s'han anat localitzant les restes arqueològiques.

5. Informació facilitada per l'antropòloga de camp Paz Balaguer, a qui agraïm la seva col·laboració.

Fase 2 - Època romana

D'aquesta fase s'han identificat un gran nombre d'elements, continuació de les restes romanes pertanyents a la *pars rustica-fructuaria* de la vil·la romana de l'estació de Sant Andreu Comtal, excavades al nord de les actuals durant el 2010. Com ja es va veure en aquell moment, s'enquadren en dues subfases:

Subfase 2.1 - Època altimperial

Totes les restes d'aquesta subfase, que suposa l'inici d'aquest establiment rural, es refereixen a petits retalls efectuats al terreny geològic (torturà), identificats com a rases per a la plantació de la vinya. Es tracta de traces de planta oblonga i secció rectangular, amb mesures similars (1,20 m de longitud, 0,40 m d'amplada i 0,20 m de profunditat conservada), orientades majoritàriament d'est a oest, però també de sud a nord, i més o menys alineades. Per tal de renovar la vinya preexistent, a cadascun dels extrems de cada rasa s'haurien plantat dos peus de vinya, tot i que en alguns casos es detecten traces perpendiculars. Al 2011 s'han excavat unes 60 rases, que s'han d'afegir a les més de 100 excavades al 2010. Tot i que el material recuperat dels seus rebliments és escàs, la presència d'algun fragment de TS sudgàl·lica fa que les situem cronològicament a partir del segle I dC.

Subfase 2.2 - Època baiximperial

A més de diversos retalls de morfologia diversa i funció indeterminada, tres possibles forats de pal i un possible encaix de *dolium*, aquesta fase està representada per altres restes de major entitat. D'una banda, s'ha identificat un enterrament doble i simultani de dos individus infantils[6] a l'interior d'una caixa de teules, de la que no es va conservar la part superior. Els individus estaven orientats en direcció sud-est nord-oest i no presentaven aixovar associat. El fet de localitzar enterraments dispersos en el territori pròxim a una vil·la romana sense que es tracti pròpiament d'una necròpolis és usual, tal i com succeeix en d'altres vil·les del territori català i com ja es va veure en aquest mateix jaciment al 2010.

D'altra banda, s'ha excavat la continuació en direcció sud-est de dues rases de drenatge hidràulic documentades en la intervenció de 2010. Es tracta de dues rases de menys d'1 m d'amplada i entre 0,40 i 0,30 m de profunditat, en direcció nord-oest/sud-est, paral·leles i a tocar l'una de l'altra, que tindrien com a

Inhumació infantil doble d'època baiximperial. Sector pont de Sant Adrià. Foto: Sergio Arroyo.

funció principal el drenatge d'aigua davant qualsevol inundació.

Aquest tipus de restes enquadrades a la fase romana indiquen que ens trobem al territori que envolta el nucli central de la vil·la. En aquesta àmplia àrea es desenvolupen, en un primer moment, activitats relacionades amb la producció agrícola, més concretament el conreu de la vinya, que en aquests anys (segle I aC - segle I dC) viu un moment d'esplendor a la costa central catalana. Posteriorment, aquest indret pot rebre altres usos, a part de l'agricultura: finalitats funeràries, estructures auxiliars (rases de drenatge), etc.

Per últim, cal destacar que s'ha pogut constatar arqueològicament el límit sud del jaciment, tant de la fase prehistòrica com romana: es veu com hi ha un punt a partir del qual, el terreny geològic fa un pendent pronunciat en direcció sud. Aquest fenomen podria indicar el pas d'un curs d'aigua més o menys important (el torrent Estadella?) ja que, a més, es comencen a detectar nivells de llims, grava i argila força nets, de clara formació al·luvial. Tot plegat fa que el coneixement sobre aquest jaciment avanci amb cada intervenció que s'hi realitza. Els treballs de rebaix de l'obra continuaran en un futur en direcció est.

Fase 3 - Època altmedieval

Un cop queda abandonada la vil·la, sobre les seves restes es comencen a dipositar una sèrie de nivells de llims i grava de formació natural.

6. Informació facilitada per l'antropòloga de camp Paz Balaguer, a qui agraïm la seva col·laboració.

Dos metres i mig per sobre de les restes romanes, dos d'aquests estrats presentaven una alta concentració d'escòria de ferro, acompanyats de ceràmica grollera reduïda i fragments de teula romana. Aquesta estratigrafia es va excavar manualment en dos sondeigs de 2 x 2 m, on es va confirmar la informació anterior. Això va fer que es plantegés el rebaix mecànic en extensió d'aquests nivells, amb pala de neteja i controlat en tot moment per l'arqueòleg director.

Durant aquest rebaix, es van localitzar les restes molt malmeses d'un gran retall i un mur al seu interior, força afectats per una pantalla de formigó de l'obra. El mur, amb orientació nord-oest sud-est, conservava només la primera filada de pedres. Les mides conservades eren 1,66 m de longitud, 0,60 m d'amplada i 0,25 m d'alçada. Estava construït amb pedres petites i mitjanes sense treballar, unides amb argila. Associats a aquest mur es van poder localitzar diversos forats de pal amb pedres al seu interior, a mode de falques, així com diversos nivells de cendres i carbons amb presència d'escòries de ferro. El material ceràmic recuperat, tot i no ser abundant, dóna pistes sobre la cronologia de les restes: es tractava de cassoles baixes amb les vores motllurades, gibrells, gerres de pic, etc., fetes amb pastes grolleres i cocció reduïda. Això ens situa, de manera àmplia (i provisional) en època altmedieval, entre els segles VIII i XI. Destaca en aquest sentit l'absència de ceràmica romana i de ceràmica vidriada.

Tot i que la interpretació d'aquest conjunt és força complicada a causa de la conservació i parcialitat de les restes, creiem que s'hauria de relacionar amb l'àrea de treball amb petits forns excavada al 2010, ja que el material arqueològic era força semblant i es troben a escassos 100 m. En tots dos casos es podria tractar d'estructures auxiliars relacionades amb el treball del ferro. En aquest sentit, és interessant la informació que donen Joan Clapés i Corbera i l'historiador Joan Pallarès-Personat sobre l'existència d'una farga al poble de Sant Andreu de Palomar, tot i que ambdós la situen a partir del segle XII, més concretament, a partir de 1138, quan Pere de Sentmenat fa la cessió d'una farga a Sant Andreu.[7]

Fase 4 - Època moderna

Tallant els nivells altmedievals a una cota superior de 16,84 msnm, es va localitzar un edifici de planta circular amb un passadís subterrani associat i en força bon estat de conservació, només afectat l'extrem est per un mur pantalla de l'obra. L'edifici circular estava compost per quatre elements principals: la banqueta de fonamentació, un conjunt de pilars, el tambor i la cúpula. El primer element era la base on recolzava tot l'edifici, raó per la qual presentava una forta compactació. De planta circular, la banqueta estava construïda amb pedra irregular i material constructiu units amb morter de calç segons la tècnica de l'encofrat perdut. Mesurava 0,75 m d'amplada i 0,90 m d'alçada, amb un diàmetre de 2,25 m. Sobre la banqueta de fonamentació s'assentaven fins a tretze pilars rectangulars (possiblement n'hi hauria algun més, però va ser totalment destruït pel mur pantalla) que conformaven el cos central de l'edifici. Estaven disposats de manera alterna, un més cap l'interior i l'altre més cap a l'exterior, adaptant-se a la planta circular de l'edifici. Aquesta alternança creava fins a set fornícules (conservades) a l'interior. Cada pilar mesurava, de manera general, 0,70 m de longitud per 0,40 m d'amplada, amb una alçada d'1 m. La seva construcció era a base de filades regulars de maons disposats horitzontalment i units amb morter de calç. Entre aquests pilars i el tambor apareixien una sèrie de grans blocs de pedra rectangulars, ben tallats, d'1 m x 0,5 m x 0,20 m, que reforçaven el tambor per suportar el pes de la cúpula. El tambor estava format per dos murs esglaonats de planta circular, amb un acabat força irregular a l'exterior, construïts a base de pedra irregular i material constructiu units amb morter de calç. El mur inferior, tenia una amplada de 0,35 m i una alçada de 0,30 m, el superior 0,75 m x 0,35 m. Per últim, la cúpula era de mitja esfera, construïda amb fileres de maons units amb morter de calç. La part superior va ser escapçada pels treballs de rebaix mecànic. Tenia un diàmetre exterior màxim de 2,80 m, una amplada de 0,20 m i una alçada conservada de 0,82 m.

L'interior de la construcció presentava altres elements que també s'haurien de comentar breument: un paviment de morter i terra piconada, que coincidia amb la base de la banqueta de fonamentació i sobre el que es va localitzar una trencadissa de grans recipients ceràmics amb vidrat interior verd o melat, que potser indicarien la funcionalitat de l'edifici; una banqueta perimetral interior, creant una mena de seient corregut; les fornícules esmentades anteriorment -que mesuraven 1 m x 0,50 m x 0,40 m- entre les quals apareixien

7. Voldríem agrair molt sincerament a l'arqueòleg Jordi Petit per haver-nos facilitat aquesta i d'altres informacions de l'antic poble de Sant Andreu de Palomar.

***Fresquera* i passadís d'entrada d'època moderna, segle XVI.** Foto: Sergio Arroyo.

Interior de la *fresquera*. Foto: Sergio Arroyo.

unes cavitats rectangulars de 0,40 x 0,20 m, que tenien sortida a l'exterior, de les què es desconeix la seva funcionalitat; i, per últim, es van identificar 2 frontisses fetes de ferro pertanyents a la porta d'entrada, situada al nord de l'edifici, que no es conservava, segurament perquè era de fusta. També es conservava la llinda de la porta formada per 3 grans blocs de pedra rectangular, ben tallats, disposats horitzontalment sobre els dos murs del passadís a través del què s'accedia a l'interior de la construcció.

De manera general, l'interior estava completament enlluït amb una capa de 2 cm de gruix de morter de calç, tot i que en alguns punts s'havia perdut. A l'exterior, només la meitat superior de la cúpula presentava aquest enlluït. Les mesures generals de l'edifici eren 2,85 m de diàmetre interior màxim i una alçada conservada de 3 m.

La segona part d'aquest conjunt arquitectònic era un passadís, connectat a l'edifici circular a través de la porta d'entrada. Tenia planta en forma d'ela i havia estat construït a través d'un túnel subterrani. La primera part del passadís, de 4,06 m de longitud conservada i 2,04 d'altura màxima, anava en direcció sud-oest/nord-est, i estava formada per dos murs paral·lels que formaven un passadís interior de 0,75 m d'amplada. Els murs estaven construïts amb pedra irregular i material constructiu units amb morter de calç. El seu interior estava enlluït amb una capa de 2 cm de gruix de morter de calç. Aquest passadís presentava una coberta formada per un conjunt de 10 lloses de pedra rectangular, ben tallades. El seu extrem oest estava tallat per un mur pantalla de l'obra, motiu pel qual es desconeix com i fins on continuaria en direcció oest (a l'altre costat de la pantalla el terreny es va rebaixar durant el segle XX per a la realització del pilar de l'antic pont de Sant Adrià).

La segona part del passadís, d'1,60 m de longitud, 1,22 m d'amplada màxima i 1,90 m d'alçada, seguia la direcció sud-est nord-oest, connectant la primera part amb l'edifici circular. La tècnica constructiva era la mateixa que a la part anterior: dos murs paral·lels i una coberta formada per 5 grans blocs de pedra rectangular. D'altra banda, a tot el passadís s'ha localitzat la presència d'un paviment d'argila compactada que feia pendent en direcció est fins a connectar, a la mateixa cota, amb el paviment de l'edifici circular.

Cronològicament, la construcció i posterior abandonament del conjunt, s'hauria de situar al segle XVI, per la presència de ceràmica de reflexes metàl·lics a la trinxera de construcció de l'edifici circular i en un dels nivells de colgament del passadís. Aquest procés de colmatació del conjunt es produeix de manera natural i progressiva, ja que tots dos estaven totalment reblerts per nivells de sorra fina i llims de formació al·luvial.

Pel que fa a la seva funció, en un primer moment es va creure que es tractava d'un pou de gel amb un passadís d'entrada. Posteriorment, mentre es desmuntava l'edifici, es va veure que aquesta no podia ser al seva funció, ja que als pous de gel el nivell de circulació es localitza a una cota molt més baixa que la del passadís d'entrada per tal d'anar dipositant els blocs de gel a través d'un sistema de politges. Així doncs, a falta de trobar paral·lels clars, es pot pensar que es tractaria d'una *fresquera* per tal de conservar productes que actualment no es poden determinar. En aquest sentit, és significativa la presència de grans contenidors trencats sobre el paviment de l'edifici un cop és abandonat, que servirien per emmagatzemar aquests productes.

Com a conclusió, podem dir que aquest conjunt arquitectònic és un exemple insòlit d'arquitectura popular d'època moderna a Barcelona i els seus voltants. Aquest edifici se'ns mostra com una obra planificada, d'aspecte sobri però equilibrat. ❧ **Sergio Arroyo Borraz**

BIBLIOGRAFIA

Maria Adserias, Raül Bartrolí, «L'ocupació prehistòrica de la Balma de l'Auferí (Margalef, Priorat)», *Jornades d'Arqueologia 1999: comarques de Tarragona (1993- 1999): Prehistòria, Protohistòria i Època Medieval*. Tortosa, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, 2007, pàg. 73-86.

Sergio Arroyo, «LAV Sector de Sant Andreu», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 45-52.

Àngel Bosch, Júlia Chinchilla, Josep Tarrús *et alii*, *El poblat neolític de la Draga. Excavacions de 1990 a 1998*, Girona, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Monografies del CASC, 2000.

Loïc Buffat, «L'explotació vinícola i les seves vinyes: l'exemple de la *Gallia Narbonensis*», dins Marta Prevosti Monclús, Antoni Martín Oliveras (coord.), *El vi tarraconense i laietà ahir i avui*. Tarragona, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 2009, pàg. 29-42.

Diversos Autors, «Estudi del jaciment neolític de la Caserna de Sant Pau (Barcelona)», *Quarhis*, II, 4 (2008), pàg. 14-87.

Joan Clapés i Corbera, *Fulles Històriques de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Casal Catòlic de Sant Andreu, 1976.

Juan Francisco Gibaja *et alii*, «Prácticas funerarias durante el Neolítico. Los enterramientos infantiles en el noreste de la Península Ibérica», *Complutum*, 21 (2) (2010), pàg. 47-68.

Javier González, Karin Harzbecher, «Carrer de la Reina Amàlia, 31-33, carrer de la Lleialtat, 1-9, carrer de les Carretes, 46 i 58», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 106-115.

Javier González, Karin Harzbecher, Miquel Molist, «Un nou assentament del V mil·lenni a la costa de Barcelona», *Quarhis*, II, 7 (2011), pàg. 86-100.

Maria Masoliver, Jordi Serra, «La història antiga de Sant Andreu a través de les restes materials», *Finestrelles*, 7 (1995), pàg. 75-119.

Juan Ignacio Morales Hidalgo, Francesc Xavier Oms Arias, *Cambrils al Neolític. Implantació i desenvolupament de les economies productores al Camp de Tarragona*, Cambrils, Ajuntament de Cambrils, 2008.

Josep Maria Palet Martínez, *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberorromana i l'altmedieval segles II-I aC - X-XI dC*, Barcelona, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1997.

Mercat de la Boqueria

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de Sant Josep (parades núm. 712-713-714)

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Mercat de la Boqueria

Dates
18 - 25 setembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
060/11

Motiu
Construcció d'una cambra frigorífica soterrada

Promotor/Propietari
Vidal Pons, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Àtics, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica
Vanesa Triay Olives

Fotografia
Vanesa Triay Olives

Cronologia: Segles XVI-XIX.
Paraules clau: Estructura relacionada amb la captació d'aigua. Convent de Sant Josep.

Majoritàriament les restes documentades en la present intervenció arqueològica s'han de relacionar amb les reformes que ha patit el mercat de la Boqueria en general i les parades en particular al llarg de segle XX.

A banda d'aquestes construccions contemporànies, aquesta excavació també ens ha permès la documentació de diverses restes anteriors a la construcció del mercat.

Així doncs, la documentació d'un estrat amb presència de material ceràmic del tipus reflex metàl·lic amb cronologia del segles XVI-XVII hauria amortitzat una zona prèviament construïda tal i com ho evidencia la presència d'una estructura.

D'aquesta ocupació prèvia només s'ha pogut documentar una estructura que estaria vinculada a una infraestructura relacionada amb la conducció d'aigua. Tot i que es va trobar aquest element isolat, en el seu moment possiblement hauria formant part d'un entramat més ampli. Les poques dades que ofereix l'arqueologia no permeten realitzar una interpretació més precisa i, la manca de materials ceràmics relacionats, tampoc permet adscriure-la a un període cronològic concret.

Ambdues restes, tant l'estrat com l'estructura, les hem de posar en relació amb la presència en aquesta zona del convent de Sant Josep. Aquest va estar en funcionament des de finals del segle XV fins a la segona meitat de segle XIX i, per tant, aquestes restes haurien format part del conjunt conventual en alguna de les seves fases.

Encara que les dades obtingudes en el rebaix de les parades núm. 712-713-714 són escasses, la informació aconseguida ha permès documentar diversos elements relacionats amb l'antic convent. El problema rau en el fet d'haver pogut actuar només sobre la parada que ha motivat la present intervenció, de manera que la visió que s'ha obtingut de les restes arqueològiques és molt parcial. Per a futures intervencions en el mercat de la Boqueria, s'haurà de tenir en compte que l'estructura s'estén per sota de les parades veïnes i que, per tant, les dimensions i la interpretació obtingudes són susceptibles de ser modificades. ❧ **Vanesa Triay Olives**

Estructura relacionada amb la recollida d'aigua amb cronologia dels segles XVI-XVII.

Mercat del Born

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer Comercial, 2 / Carrer de la Ribera, 3 / Carrer de la Fusina, 4

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Mercat del Born

Dates
5 maig - 31 juliol de 2011
1 - 8 setembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
072/10

Motiu
Projecte d'infraestructures bàsiques i restauració del Centre Cultural del Born. Construcció del sistema de sanejament i d'un pas de serveis del Centre Cultural del Born

Promotor/Propietari
BIMSA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Antoni Fernández

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Antoni Fernández, Mario Granollers, Rafael Piera

Restauració
Gamarra & Garcia, conservació i restauració, SL

Fotografia
Antoni Fernández

Cronologia: Segles XIV - XIX.
Paraules clau: Mercat del Born. Barri de la Ribera. Estructures baixmedievals i modernes.

La transformació de l'antic mercat del Born en un Centre Cultural ha fet necessària la construcció d'una xarxa de sanejament en tot el perímetre de l'edifici, així com d'una galeria de serveis en paral·lel a la xarxa. Aquestes infraestructures han implicat l'obertura de set rases de longituds variables, d'uns 3 m d'amplada i d'una profunditat que oscil·la entre els 0,80 m fins a 2 m. Concretament s'han fet tres rases al carrer Comercial, dues rases al carrer de la Ribera i dues rases al carrer de la Fusina.

El rebaix de terres efectuat a la meitat est del carrer Comercial i al carrer de la Ribera, va permetre documentar la presència d'estructures arqueològiques de la darrera fase d'ús del barri de la Ribera -destruït l'any 1716 per la construcció de la ciutadella militar- amb un excel·lent estat de conservació i amb una alçada conservada. Aquest fet va implicar un canvi en els objectius, ja que, tot i haver assolit les cotes d'afectació de l'obra, es va decidir arribar fins als paviments de les cases i carrers per ampliar el coneixement de la trama urbana i de la distribució interna de les cases del barri de la Ribera, sumant més de 500 m² al coneixement que ja tenim de l'àrea arqueològica del Born.

La rasa I es situa en l'extrem oest del carrer Comercial. Es va realitzar íntegrament amb màquina retroexcavadora, arribant en només un cas fins a paviments; en la resta es va aturar en el punt d'afectació de l'obra. Les restes arqueològiques més altes apareixien a -1,40 m del paviment actual del carrer. S'han documentat de forma parcial quatre àmbits (dos d'ells d'una mateixa casa), que pertanyien a edificacions situades a l'interior de l'illa de cases formada pels carrers Na Rodés, Oliver, Jaume Negre i Pla d'en Llull. En un d'aquests espais es va documentar una escala d'un sol tram amb els graons de pedra espoliats, així com la porta que el connectava amb l'àmbit veí.

L'àmbit situat més al nord és el millor documentat, ja que es van identificar tres dels murs que el delimitaven, així com i el paviment de rajola que cobria la seva superfície en la darrera fase d'ús.

Pel que fa a la rasa II, situada a la part central del carrer Comercial, es va documentar el coronament d'un únic mur a -1,70 m del paviment actual del carrer. Aquest mur va ser identificat com el límit oest d'un dels àmbits conservats en aquesta àrea arqueològica i ja va ser identificat en la intervenció de l'any 2001 a l'interior del Born i excavat en la de l'any 2005. Aquest àmbit també forma part de l'illa de cases integrada pels carrers na Rodés, Oliver, Jaume Negre i Pla d'en Llull.

La rasa III es situa des de la meitat del carrer Comercial fins l'encreuament amb el carrer de la Ribera. En un primer moment, el rebaix es va fer amb màquina retroexcavadora, identificant-se perfectament la continuació de diferents àmbits de les illes de cases ja documentades en la intervenció arqueològica de l'any 2001 a l'interior del Born. Algunes de les estructures es van poder documentar a només -0,30 m del paviment del carrer. Per tal de tenir un millor coneixement dels àmbits i de les cases, es va decidir excavar de forma manual en els seus interiors fins arribar als paviments. Aquest fet va multiplicar la informació i la documentació d'estructures arqueològiques i també es va poder constatar el grau de destrucció i incendis provocats pels bombardejos de la Guerra de Successió.

En la part oest de la rasa es van identificar, de forma parcial, cinc àmbits diferents que complementaven la informació de l'illa de cases formada pels carrers Joch de la Pilota, Roldó, del Bonaire i Xucles. També es va documentar un petit tram del carrer Roldó, on es va apreciar el parament del mur de façana sud fet amb materials reaprofitats, com ara un parell de capitells gòtics o el paviment de pedra que cobria la seva superfície. Així mateix, es van identificar dos nivells de colmatació del desviament del rec Comtal, efectuat l'any 1716. En aquest primer desviament del rec es va aprofitar la calçada del carrer Roldó per fer circular les aigües del rec i de la claveguera coneguda popularment com a 'merdançar'[1].

1. En la intervenció a l'interior del Born de l'any 2005, es va poder documentar el punt original on es va produir el desviament i la unió entre les aigües del rec i del 'merdançar'. Antoni Fernández, Emiliano Hinojo, *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic Mercat del Born i al carrer Comercial núm.5 de Barcelona*, Barcelona, Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, 2007, pàg. 228-236.

Plànol del barri de la Ribera, previ a la seva destrucció, amb la localització de les rases feta per Antoni Fernández i Mario Granollers sobre la base topogràfica de Sanpere i Miquel.

Detall del carrer Bonaire i dels àmbits orientals de la rasa III.

El carrer del Bonaire estava pavimentat amb pedra i no s'hi van identificar clavegueres o fosses sèptiques.

Entre les estructures internes dels diferents àmbits es van documentar els paviments de la darrera fase d'ús (rajola i pedra), llars de foc, escales d'un sol tram, tapiats de portes i finestres així com armaris encastats en alguns murs, un d'ells de més de 2 m d'alt per 1,5 m d'amplada que conservava la marca de les lleixes de fusta.

En la part est de la rasa es van identificar, de forma parcial, cinc zones que complementaven la informació de l'illa de cases formada pels carrers del Bonaire, Roldó, de la Ribera front al mar i d'Abella. Quatre d'aquestes zones formaven part d'una mateixa edificació en la darrera fase d'ús.

En un dels àmbits es va poder documentar un conjunt format per un pou rodó i un dipòsit rectangular de grans dimensions. També es van documentar part del paviment de pedra, que cobria l'àmbit en la seva darrera fase d'ús, i el ramal d'una claveguera que connectava amb la xarxa de sanejament general de l'edificació.

L'àmbit situat més a l'est presentava un nivell de destrucció força evident a causa d'un incendi i de l'esfondrament de la casa. Es van poder documentar estructures que estaven en ús en el moment de l'incendi com ara: una escala, murs que delimitaven espais dins del propi àmbit, el paviment de pedra que cobria la superfície, una claveguera feta íntegrament amb rajola que recorre de punta a punta l'espai, o un envà reformat per col·locar un baixant ceràmic. De fases anteriors es van identificar un parell de murs que dividien l'àmbit en dos en moments històrics diferents, el brancal d'una antiga porta o el tapiat de pedra d'un arc gòtic original de l'edificació. S'ha pogut observar que la zona més oriental formava part en un primer moment, i conjuntament amb tres dels àmbits documentats en la rasa IV, d'una gran construcció gòtica que delimitava els espais amb arcs i portalades i que es va anar compartimentant amb el pas del temps, fins fer cases més petites tal i com es pot comprovar a l'interior de l'àrea arqueològica del Born.

La rasa IV es localitza entre la meitat de l'edifici del Born (a la part del carrer de la Ribera) i el carrer Comercial. Es van identificar diferents àmbits de fins a tres illes de cases diferents ja documentades en la intervenció arqueològica de l'any 2001. A la part nord es van delimitar quatre zones de l'illa de cases formada pels carrers del Bonaire, Roldó, de la Ribera front al mar i de na Bella. D'aquest darrer carrer, es va poder documentar un petit tram on es va identificar una petita vorera i el paviment de terra de la darrera fase d'ús. Totes aquestes

Detall d'un dels àmbits on s'aprecien dos arcs tapiats i una banqueta de treball.

troballes augmenten la informació sobre aquesta illa de cases documentada en la rasa III.

Dos dels àmbits, els situats en la part nord-est, es van documentar de forma parcial ja que es trobaven en el límit de la intervenció i per motius de seguretat es va decidir no baixar fins als paviments.

Un dels sectors millor conservat de tota l'illa de cases presenta, també, les estructures més maques. S'aprecien dos arcs gòtics originals de l'edificació, un que connectava amb la part nord de la casa i un altre que connectava amb la part est. Posteriorment, s'independitza l'àmbit de la resta de l'edificació i es tapien els arcs, transformant-se l'espai en una zona de treball on es construeixen bancs i prestatgeries. En la part sud també es va poder identificar un brancal original de l'edificació gòtica que connectava amb l'espai situat més a ponent de la casa. Com en la resta de casos, aquest accés es va tapiar, mantenint com a única connexió una petita finestra. L'àmbit situat més al sud estava totalment destruït pel bombardeig; es van documentar bales de canó i uns paquets de cendres de més d'1 m de potència. Només es va poder identificar la porta que connectava l'àmbit amb el carrer de na Bella, on es conservava la frontissa de ferro de la porta.

La segona illa conservada és la formada pels carrers del Bonaire, de na Bella, de la Ribera front al mar i d'en Micó. S'hi van documentar tres àmbits. El situat més al nord estava parcialment afectat pels bombardejos, només conservava part d'un conjunt format per dos pous de planta quadrada i una escala d'un sol tram que connectava amb l'àmbit veí. Es va poder observar com, en origen, els dos espais estaven separats per un gran arc gòtic. La zona central conservava part del darrer paviment de rajola i un conjunt format per una pica, un baixant, una claveguera i una latrina que connectava amb una fossa sèptica situada a l'exterior (part nord del carrer Maia). En l'espai situat més al sud es va veure la presència d'una escala d'un sol tram que unia les habitacions de la primera planta de l'edificació directament amb el carrer Maia. Originàriament estava connectat pel nord i per l'oest amb arcs gòtics. Posteriorment aquests arcs es van tapiar, deixant com a únic accés una petita porta oberta en el tapiat nord.

De l'illa de cases formada pels carrers del Bonaire, d'en Micó, de la Ribera front al mar i d'en Xucles només es va documentar un àmbit; la seva superfície, en la darrera fase d'ús, estava coberta amb un paviment de rajoles disposades a trencajunt. En l'extrem sud-oest es van documentar una sèrie d'estructures arrasades, com un envà, una porta i una possible llar de foc, totes elles de la darrera fase d'ús.

La rasa V es localitza entre la meitat de l'edifici del Born (a la part del carrer de la Ribera) i la plaça Comercial. Es van identificar cinc àmbits de l'illa de cases formada pels carrers del Bonaire, d'en Xucles, de la Ribera front al mar i d'en Palet, ja documentada en la intervenció arqueològica de l'any 2001. Dos dels àmbits formaven part d'una mateixa edificació en la darrera fase d'ús. Es va poder documentar un petit tram de la meitat sud del carrer d'en Xucles, sense que s'identifiquessin clavegueres o fosses sèptiques, únicament el paviment de pedra de la darrera fase d'ús.

Un dels àmbits estava totalment destruït pel bombardeig, documentat-se un nivell de cendres per tota la superfície. Tot i així, conservava part del darrer paviment de rajoles i un envà que el delimitava per la seva part oest. Les dues zones situades més al sud formaven part d'una mateixa edificació i es va documentar un conjunt format per un dipòsit rectangular i un pou amb el brocal de pedra. El dipòsit desaiguava directament sobre del paviment de pedra que cobria la superfície de l'àmbit en la seva darrera fase d'ús. Els dos espais estaven units per una petita porta.

En la fase més antiga es va poder documentar un accés directe des del carrer d'en Palet, sense cap estructura a l'interior de l'àmbit. En una segona fase, la meitat est de la zona quedà coberta per una gran construcció de planta circular que s'ha interpretat com una possible estructura de combustió; la seva construcció implicà la reducció de l'amplada de l'accés des del carrer.

En les rases VI i VII no es van identificar restes arqueològiques ja que es va pujar la cota d'afectació de l'obra i no es va arribar al coronament dels murs ni, per suposat, al nivell dels paviments.

La intervenció arqueològica ha permès la documentació de 200 estructures d'època medieval i moderna. Es tracta de la continuació de les restes conservades en els 8.000 m² que formen l'àrea arqueològica del Born. S'han pogut documentar parcialment 32 àmbits de fins a 6 illes de cases diferents. Alguns d'aquests espais presenten un estat de conservació excel·lent, en alguns casos amb murs de més de 2 m d'alçada. Algunes estructures, especialment en l'extrem nord del carrer de la Ribera, tenen un alt valor, ja que es tracta de murs i arcs originals de les construccions de finals del segle XIII i començaments del segle XIV que posteriorment s'acaben tapiant per dividir espais.

L'excavació ha permès tenir més informació d'una de les parts poc documentades del barri. La presència dels serveis del mercat del Born en el seu angle nord-est va impedir la conservació d'un nombre important d'àmbits i estructures. En la intervenció de l'any 2001 només es van excavar, de forma parcial, alguns dels àmbits de la zona coneguda com 'barri dels pescadors', la zona més propera al mar, amb una trama urbana de carrers estrets i edificacions més petites. Ara s'ha pogut comprovar com, en origen, aquestes edificacions gòtiques eren força importants, amb espais diàfans definits per arcs i brancals delimitant portalades.

També s'ha pogut observar un grau de destrucció força més important que el documentat a l'interior de la zona arqueològica del Born, amb moltes cases incendiades i esfondrades. Posteriorment, es referen alguns edificis com es va poder observar en el mur de façana del carrer Roldó, on s'aprofitaren dos capitells gòtics amb policromia com a material de construcció. Malauradament, no s'ha pogut excavar cap àmbit per sota el nivell dels paviments fins a exhaurir l'estratigrafia i, per tant, no es pot aportar una visió cronoarquitectònica completa de l'evolució dels edificis. ☙ **Antoni Fernández Espinosa**

BIBLIOGRAFIA

Pere Lluís Artigues, Antoni Fernández, *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic Mercat del Born de Barcelona*, Barcelona, Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, 2002.

Ròmul Brotons Segarra, *La ciutat captiva (Barcelona 1714 -1860)*, Barcelona, Albertí Editor, SL, 2008.

Antoni Fernández, Emiliano Hinojo, *Memòria de la intervenció arqueològica a l'antic Mercat del Born i al carrer Comercial núm.5 de Barcelona*, Barcelona, Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, 2007.

Antoni Fernández, *Memòria de la intervenció arqueològica dels sondeigs efectuats als carrers de la Ribera, Fusina i Comercial, amb motiu de l'ancoratge d'unes grues per a les obres de construcció d'un Centre Cultural a l'Antic Mercat del Born de Barcelona*, Barcelona, Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, 2008.

Antoni Fernández, Aitana Rius, *Memòria de la intervenció arqueològica subsidiària del projecte d'infraestructures bàsiques i restauració. Centre Cultural del Born. Fonaments*, Barcelona, Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de Barcelona, 2009.

Albert García Espuche, *La ciutat del Born: economia i vida quotidiana a Barcelona (segles XIV a XVIII)*. Barcelona, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2009.

Salvador Sanpere i Miquel, *Los terrenos de la Ciudadela*, Barcelona, Henrich y Cía. 1911.

Mercat de Sant Antoni

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Comte d'Urgell, 1b / Carrer de Manso, 55-57 / Carrer del Comte Borrell, 56b / Carrer de Tamarit,154b

Districte
Eixample

Nom singular
Mercat de Sant Antoni

Codi
056/11

Dates
22 agost - 5 setembre de 2011

Tipus
Preventiva

Motiu
Construcció dels murs pantalla perimetrals. Aquests treballs s'emmarquen dins del Projecte d'Execució de Remodelació del mercat de Sant Antoni

Promotor/Propietari
Institut Municipal de Mercats de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Jacinto Sánchez Gil de Montes

Equip
Rubén Ramírez, David Isuard, Alba Tenza, Isabel Pereira

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Global Mediterránea, SL

Fotografia
Jacinto Sánchez Gil de Montes

Mur de la contraescarpa del baluard de Sant Antoni, carrer Comte d'Urgell.

Cronologia: Segle XVII.
Paraules clau: Baluard de Sant Antoni. Fossat. Contraescarpa. Mercat de Sant Antoni.

La intervenció arqueològica consistí en la realització d'una sèrie de sondeigs amb màquina en aquells punts on la construcció dels murs pantalla i un pilar estructural, relatius a la reforma del mercat de Sant Antoni, afectaven el baluard del mateix nom i la contraescarpa. Aquests sondeigs foren fets fins assolir la base de les estructures. La finalitat d'aquests treballs fou, d'una banda, l'aixecament planimètric amb un escàner per crear un model en 3D, i de l'altra, la fotogrametria dels trams afectats d'aquestes estructures defensives del segle XVII.

La construcció del baluard de Sant Antoni, que s'emmarca dins de la Guerra dels Segadors (1640-1652), va començar l'any 1644 i va finalitzar l'any 1647. Es tracta d'una estructura poligonal amb fossat, contraescarpa, camí cobert i glacis, construïda davant del portal de Sant Antoni de la muralla medieval.

Aquest element defensiu, que estava constituït per paraments atalussats fets de filades de carreus ben escairats de pedra de Montjuïc, fou detectat en dos dels sondeigs plantejats, un al carrer Comte d'Urgell i l'altre al carrer de Manso. Al primer, es va documentar un tram pertanyent al parament nord de 2,30 m, amb una alçada i una amplada conservades de 6,30 m i 1,75 m respectivament. Al segon, es va descobrir un tram del lateral sud de 2,35 m de longitud, 5,50 m d'alçada i 1,90 m d'amplada. En ambdós casos es va comprovar que els murs estaven situats damunt uns fonaments sense banqueta. Durant aquesta intervenció es va documentar una altra estructura corresponent a la distribució interna del baluard i que fou detectada dins de la rasa dels murs pantalla. Es tracta d'una mena de passadís o galeria espitllera de 0,80 m d'amplada, formada per murs d'1,50 m d'amplada i situada a l'eix del baluard. Aquesta construcció tenia com objectiu facilitar el pas d'una banda a l'altra de la fortificació sense ser vist i protegit del foc enemic.

La contraescarpa fou construïda de la mateixa manera que el baluard, és a dir, un mur atalussat fet a base de filades de carreus de pedra de Montjuïc, d'un mòdul més petit, damunt una banqueta a mode de fonament. Aquesta fou trobada en dos sondeigs, al del carrer del Comte d'Urgell i dins del propi mercat. Al primer es va documentar un tram de 3,40 m del parament nord amb una alçada conservada de 2,55 m i 1,30 m d'amplada. Al segon es va documentar part del mateix parament en un tram de 2,57 m de longitud amb una alçada de 3,66 m i una amplada de

Mur del baluard de Sant Antoni, carrer Comte d'Urgell.

1,13 m. Es va realitzar un tercer sondeig en un punt que afectava el costat meridional de la contraescarpa i que donà negatiu; només es pogué documentar un farciment de terra argilosa, molt compacta, composta principalment de cendres, carbons i una mica de partícules de calç, amb una potència igual a la que hauria de tenir aquesta estructura.

En aquest mateix sondeig es trobà part d'un mur anterior a la construcció de tot aquest conjunt defensiu de la ciutat, la funcionalitat del qual no es va poder determinar.

És previst que, més endavant, es puguin excavar aquestes estructures en extensió, dins el perímetre del mercat. ☙ **Jacinto Sánchez Gil de Montes**

BIBLIOGRAFIA

Montserrat Galera, Francesc Roca, Salvador Tarragó, *Atles de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Emiliano Hinojo García, *Memòria de les intervencions arqueològiques al Mercat de Sant Antoni (c/ Comte d'Urgell, 1b / c/ de Manso, 55-57) i al c/ Manso, 64-78, (048/07 i 054/07)*, Barcelona, 2008 (inèdita).

Emiliano Hinojo García, «Mercat de Sant Antoni», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 82-87.

Andrés Avelino Pi i Arimón, *Barcelona antigua y moderna, ó, Descripción é historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, I, 1854, pàg. 332 i 333.

Mercat de Sant Antoni

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Comte d'Urgell, 1b / Carrer de Manso, 55-57 / Carrer del Comte Borrell, 56b / Carrer de Tamarit, 154b

Districte
Eixample

Nom singular
Mercat de Sant Antoni

Dates
24 gener - 31 març de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
003/11

Motiu
Els treballs s'emmarquen dins del Projecte d'Execució de Remodelació del mercat de Sant Antoni, que contempla la construcció de tres plantes subterrànies

Promotor/Propietari
Institut Municipal de Mercats de Barcelona / Ajuntament e Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Emiliano Hinojo García

Equip
Irene Gibrat, Cristian Schleicher, Ricard Jiménez, Anna Martí, Patricia Aznar

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Mario Granollers

Fotografia
Emiliano Hinojo García

Cronologia: Segles XVI a XIX.
Paraules clau: Muralla medieval. Baluard de Sant Antoni. Fossat. Camí cobert. Contraescarpa. Glacis. Esplanada. Carretera de Madrid. Mercat de Sant Antoni.

Un cop localitzades les restes constructives del baluard de Sant Antoni en anteriors campanyes de sondeig i amb la finalitat de poder planificar l'excavació extensiva del subsòl del mercat en relació a l'obra civil que s'ha de dur a terme, l'objectiu principal de la intervenció era determinar la situació exacta i l'estat de conservació del sistema defensiu més avançat, és a dir, la contraescarpa, camí cobert i el glacis o esplanada. Alhora, també es pretenia comprovar la possible presència d'estratigrafia i/o estructures anteriors a la construcció de la fortificació del segle XVII. A partir dels resultats obtinguts podem concretar les següents fases o moments cronològics del solar:

Muralla medieval i portal de Sant Antoni

En temps de Pere el Cerimoniós, cap a mitjan segle XIV, es va efectuar una nova ampliació del recinte emmurallat de la ciutat, tancant d'aquesta forma el que actualment coneixem com el barri del Raval. En aquest tram de muralla es construïren quatre portals: el de Tallers, Sant Pau, Sant Antoni i el de Santa Madrona a les Drassanes. El portal de Sant Antoni, datat de voltants de l'any 1377, va esdevenir la construcció més rellevant d'aquest sector de la fortificació, convertint-se en la porta triomfal de la ciutat o accés principal de reis, prínceps i ambaixadors.

A partir de la documentació tant escrita com gràfica d'aquest període, sabem que el solar objecte d'estudi es troba ubicat a la zona més propera a la sortida del portal de Sant Antoni. En aquest indret s'articulaven, a banda i banda de l'anomenat camí del Llobregat, camps de conreu, horts i vinyes, així com algunes edificacions o estructures hidràuliques com per exemple pous, aljubs, sèquies i sènies.

En alguns dels sondeigs s'han documentat una sèrie d'estructures i estrats que es poden associar directament amb aquesta activitat agrícola. D'aquest conjunt, destaquem un mur de maçoneria que, situat al pati del carrer del Comte Borrell i amb una orientació en sentit nord-oest sud-est, es relacionava amb una capa o estrat de colgament compost d'argiles, traces de morter de color blanquinós i fragments de material ceràmic datats entre finals del segle XVI i principis del XVII. Tenint en compte tant la tècnica constructiva com l'estratigrafia excavada, l'estructura s'interpreta com un possible tancament o clos que delimitaria una parcel·la de terra.

D'altra banda, a l'interior de la nau sud del mercat, va aparèixer un altre mur de fonamentació que, amb la mateixa orientació que l'anterior, funcionava amb un paviment, del qual només es va localitzar la seva preparació, obrada amb morter de calç. La presència d'aquesta preparació i de gran quantitat de material constructiu en els nivells d'amortització, majoritàriament teules, indicarien que ens trobem davant les restes d'un edifici o àmbit amb coberta del qual desconeixem la seva extensió. En un moment posterior, i amb anterioritat a la construcció del baluard, aquest mur s'amortitzà i es construí al seu costat un pou amb brocal de pedra, així com un nou paviment de morter que se superposava a l'anterior.

Baluard de Sant Antoni

En el marc de la Guerra dels Segadors (1640-1652), segons la notícia recollida a les *Rúbriques* d'Esteve Gilabert Bruniquer, sota el comandament de les autoritats municipals de Barcelona el dia 19 de juny de 1644 es va col·locar la primera pedra de la mitja lluna situada davant del portal de Sant Antoni. L'obra es va culminar amb la construcció d'un pont llevadís entre la contraescarpa i el baluard, on es va instal·lar una placa o làpida de pedra commemorativa amb un escut d'armes i l'any de finalització dels treballs (1647).

En aquesta campanya de sondeigs s'han posat al descobert un tram d'uns 21 m de longitud de la planta de la cara nord del baluard, situat a la nau est del mercat, i un petit tram d'uns 3 m de la cara sud, en aquest cas, al pati del carrer de Manso. Es tracta d'uns murs atalussats, d'entorn a 1,75 i 2 m d'amplada, que

Tram de contraescarpa situat davant del vèrtex del baluard.

es feien servir per donar major consistència i durabilitat al terraplè. Les seves característiques constructives eren les pròpies de l'època, amb un cos intern obrat mitjançant la superposició de capes horitzontals de blocs de pedres irregulars lligats amb morter de bona qualitat de calç i sorra. La cara exterior, en canvi, presentava un revestiment d'aparell isòdom força acurat format per fileres de carreus de grans dimensions i de forma rectangular, procedents de la pedrera de Montjuïc.

Situat entre l'escarpa i la contraescarpa, trobem el fossat o vall. Les dades obtingudes permeten afirmar que aquest conserva uns 5 m de fondària respecte al nivell actual de circulació del mercat, encara que no es pot precisar que sigui una mesura constant en el conjunt de la construcció. A nivell general, els estrats de rebliment estan compostos d'argiles, llims i la runa generada durant el procés de demolició de la fortificació, bàsicament abocaments de blocs de pedra o carreus barrejats amb morter. Per sota d'aquests apareixien estrats de formació natural, formats de sorres i llims, que podrien correspondre al fons o nivell de circulació original del fossat.

Pel que fa a la contraescarpa o límit exterior del fossat, es va destapar en planta un recorregut d'uns 123 m de longitud al llarg de la part central del mercat. Destaca el fet que algun sector d'aquesta paret atalussada ha conservat pràcticament la seva alçada original, uns 5 m, mancant-li només part del coronament.

El tram situat a la cara nord del baluard mostrava una trajectòria rectilínia amb una amplada d'entre 0,95 i 1,15 m. Com en el cas dels murs del baluard, aquest tram consistia en un mur obrat amb pedres irregulars lligades amb morter de color blanc i un parament revestit amb carreus. Aquest mur s'assentava damunt una fonamentació o banqueta amb taló o sortint.

Davant del vèrtex del baluard, la contraescarpa efectuava una curvatura molt pronunciada per tal d'encarar la cara sud de la fortificació. A diferència del tram anterior, el coronament del mur era més estret, d'uns 0,50 m d'amplada, i constructivament presentava dos tipus de parament exterior: els primers 0,50 m des de la part superior es caracteritzaven per una obra força barroera amb un cos intern i parament obrat amb grans blocs de pedres irregulars, a més d'algun element arquitectònic reaprofitat, tot lligat amb morter de calç blanca. Per sota d'aquest, i ben diferenciat mitjançant un cordó o línia horitzontal de maons, trobem un revestiment de carreus similar al del baluard.

A la cara interior d'aquest mur i concretament als dos extrems de l'arc que forma la contraescarpa es va reforçar l'estructura mitjançant uns contraforts o estreps construïts amb els mateixos materials i tècnica constructiva que la resta de l'obra. Els contraforts, que restaven coberts pels nivells que conformaven el camí cobert, enfortien el mur davant la pressió de les terres adossades que, a causa del canvi d'amplada i orientació de l'estructura, podrien provocar-li excessives flexions.

Entre la vora de la contraescarpa i la cresta del glacis es van enregistrar les restes constructives del corredor o camí cobert. La funció principal d'aquest passadís era la de permetre la vigilància més immediata, a més de constituir una línia exterior de defensa per llançar focs rasants que destorbessin els atacs enemics. El límit de la part exterior d'aquesta defensa, denominada "estacada", estava composta per un parapet amb banqueta pels tiradors que formava la part més elevada del glacis. D'aquest sembla que només s'han conservat tres petits trams obrats amb blocs de pedra sense escairar de mitjanes dimensions, lligats amb morter de calç blanca. Les superfícies exteriors encara conservaven alguns fragments del recobriment o arrebossat de morter. Quant al nivell de circulació del camí, situat a la mateixa alçada que la part superior de la banqueta del mur de l'estacada, estava format per diferents capes de preparació de terres ben compactades, d'entre 0,10 i 0,20 m de gruix, bàsicament compostes d'argiles de tonalitat vermellosa, gravetes i llims.

Si tenim en compte els tractats de fortificacions de l'època, normalment l'amplada del camí cobert s'estipulava en uns 10 m però, en el nostre cas, en alguns punts els sobrepassa substancialment, sobretot al voltant de la zona més propera al vèrtex del baluard i, especialment, on es documenten els contraforts de la contraescarpa. Segons la planimetria històrica consultada, això es pot deure al fet que en aquests espais s'ubicaven unes estructures d'obra o parapets que generalment es disposaven enmig dels passos més estrets del camí cobert (travesses). La funció d'aquests era proporcionar una millor defensa, ja que tancaven o obstaculitzaven l'accés de les tropes invasores en el cas que arribessin a aquest sector de la fortificació. Com tenien la mateixa amplada que el camí, l'estacada o límit exterior necessàriament havia d'ampliar la seva distància respecte a la contraescarpa per tal de permetre un pas.

Finalment, en referència a les dades obtingudes dels sondeigs efectuats a la zona on s'emplaçava el glacis o esplanada, les evidències d'aquesta obra exterior es redueixen a una sèrie d'estrats d'anivellació presents a la meitat oest del mercat, que mostraven un suau pendent que s'iniciava al parapet del camí cobert i davallava vers el camp obert. Pel que fa a la composició d'aquests, destaquem la d'una capa molt potent d'argiles vermelles amb nòduls calcaris, molt semblant a la del terraplè documentat a l'interior del baluard i que recorda a la del terreny geològic d'aquest sector de la ciutat, és a dir, les argiles quaternàries o tortorà. Això s'explicaria perquè l'aixecament tant del glacis com del terraplè interior es va realitzar amb les terres generades de l'excavació del fossat o vall.

Contrafort i inici de la curvatura de la contraescarpa.

Enderroc de les muralles i construcció de la carretera general de Madrid

Documentada des de mitjan segle XVIII, la carretera de Madrid era una de les principals vies de comunicació de la ciutat que es dirigia cap al sud i l'oest. La demolició parcial del baluard i el rebliment del fossat a partir de mitjan segle XIX van permetre la construcció d'un nou tram de la carretera que facilitava una sortida més directa de la ciutat des del carrer de Sant Antoni Abat. A banda del tram ja localitzat a la campanya de 2009, en la present se n'han destapat dos més, un a l'interior de la nau sud i un altre al pati del carrer del Comte d'Urgell. A nivell general, la carretera o via, orientada en sentit nord-oest sud-est, estava ben delimitada mitjançant dos murets de maçoneria. El paviment del camí o calçada, d'uns 8,40 m d'amplada, estava format per una capa força potent i compactada de petits blocs de pedra i morter.

En el moment que s'iniciaren les obres de construcció del mercat, a partir de l'any 1872, tant la carretera com les restes del baluard que encara quedaven dempeus foren enderrocades i cobertes definitivament.

Emiliano Hinojo García

BIBLIOGRAFIA

Lluís Cortada Colomer, *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*, vol. I i II, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans,1998.

Carlos Díaz Capmany, *La fortificación abaluartada. Una arquitectura militar y política*, Madrid, Ministerio de Defensa, 2004.

Esteve Gilabert Bruniquer, *Ceremonial dels Magnífichs Consellers i regiment de la ciutat de Barcelona*, Barcelona, Imp. D'Henrich y Cía, 1912-1916, pàg. 66.

Emiliano Hinojo García, *«Mercat de Sant Antoni», Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 82-87.

Andrés Avelino Pi i Arimón, *Barcelona antigua y moderna, ó, Descripción é historia de esta ciudad desde su fundación hasta nuestros días*, Barcelona, Imprenta y Librería Politécnica de Tomás Gorchs, I, 1854.

Carrer de Montjuïc del Bisbe, 4-6 Plaça de Sant Felip Neri

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Montjuïc del Bisbe, 4-6 / Plaça de Sant Felip Neri

Districte
Ciutat Vella

Dates
21 - 25 març de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
026/11

Motiu
Realització de rasa per a subministrament d'aigua

Promotor/Propietari
AGBAR-Aigües de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Antequem, SL

Direcció tècnica
Jordi Petit Gil

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Dídac Pàmies Gual

Fotografia
Jordi Petit Gil

Paraules clau: Església de Sant Felip Neri. Necròpolis. Època medieval.

Durant el control arqueològic d'aquesta rasa a l'alçada de la plaça de Sant Felip Neri, es van posar al descobert diverses restes òssies humanes sense cap connexió anatòmica entre elles a només 50 cm per sota del paviment actual.

Les restes estaven totalment fragmentades i corresponien als enterraments efectuats a una necròpolis documentada des de l'edat mitjana i que va funcionar fins la construcció de l'església, a mitjan segle XVIII.

A principis del segle XX, es va obrir una rasa per posar llum al carrer i després de la Guerra Civil espanyola es va reurbanitzar la plaça, removent llavors totes les restes òssies que quedaven i que ara s'han trobat.

Jordi Petit Gil

Algunes de les restes òssies localitzades a l'interior de la rasa.

Muralla romana. Torre del Bisbe

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Bisbe, 5 / Plaça Nova

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Muralla romana. Torre del Bisbe

Dates
22 febrer - 5 març de 2010
13 - 30 setembre de 2010

Tipus
Preventiva

Codi
018/10

Motiu
Restauració i adequació del monument

Promotor/Propietari
Arquebisbat de Barcelona

Empresa adjudicatària
Chroma Rehabilitacions integrals, SL

Direcció tècnica
Cristina Thió, Alessandro Ravotto

Restauradors
Cristina Martí, Amaya Sancha, Pilar Carbón

Anàlisi de morters
José Luis Prada, Nuria Guasch (CETEC-Patrimoni)

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Julio Nieto

Fotografia
Alessandro Ravotto

Cronologia: Segles III-IV.
Paraules clau: Època baiximperial. Torre 76. Muralla romana. *Barcino*.

En el curs d'uns treballs de consolidació de façana, es va dur a terme la documentació arqueològica de l'alçat de l'anomenada Torre del Bisbe, corresponent a la torre núm. 76 del recinte baiximperial de *Barcino*[1].

Per aquesta tasca, s'ha fet servir el mètode de registre normalment utilitzat a l'arqueologia del subsòl que, mitjançant unes poques adaptacions, va demostrar ésser una eina insubstituïble a l'hora de interpretar també "l'estratigrafia del sobreviscut".

Així doncs, ha estat possible documentar un gran nombre d'elements constitutius de l'estructura, diferenciats en unitats estratigràfiques positives (paraments, rebliments i revestiments) i negatives (obertures i enderrocs), a partir dels quals es pot reconstruir gran part de l'evolució del conjunt arquitectònic. A més, s'han agafat mostres del material ceràmic, lític i dels lligants i revestiments per tal de poder dur a terme eventuals exàmens analítics en un futur.

En aquest article preliminar s'anticipen algunes de les conclusions a propòsit dels aspectes estructurals propis de la construcció romana, deixant a banda, de moment, les transformacions que l'estructura original va sofrir al llarg dels segles, l'estudi de les quals s'haurà de completar amb les adequades comparacions crono-tipològiques dels elements arquitectònics i amb la revisió del material documental d'arxiu.

L'estructura s'inclou en el conjunt monumental de la porta del nord-oest del recinte romà. Una intervenció arqueològica duta a terme en aquest mateix sector al 1973 -juntament amb les informacions derivades de l'observació dels detalls conservats a l'interior de la casa de l'Ardiaca- va permetre interpretar que es tractava d'una porta trífora amb un pas central més ample i dos passos laterals per a vianants, a la qual estava associada -possiblement des d'una època propera a la

Fragments de material constructiu ceràmic utilitzat a les cornises originals de la torre.

seva creació- una estructura cap a l'interior de la ciutat destinada possiblement a l'allotjament del cos de guàrdia.

La torre objecte de la intervenció forma part del recinte baiximperial adossat a la primera muralla, la construcció del qual va començar, segons les investigacions més recents, cap a finals del segle III dC.

La torre té planta semicircular i la seva part inferior, com la resta de l'estructura baiximperial, es conforma com un cos massís format per un parament d'*opus quadratum*, que en aquest indret assoleix aproximadament els 11 m d'alçària, i un rebliment d'*opus caementicium*. Un gran pany del parament, corresponent a una franja vertical en el sector més proper a l'entrada a la ciutat, forma part d'una reconstrucció -possiblement duta a terme amb posterioritat al 1823- per tal d'adequar el volum arquitectònic de la torre una vegada que es va enderrocar l'arc d'unió entre les dues torres, construït a començament del segle XVII.

Per sobre d'aquest cos i de la seva cornisa motllurada i conservada en mínima part, la torre presenta quatre pisos superposats, en els quals s'observen un seguit de reparacions, afegits, substitucions i obertures de llum posteriors a la fase originària. El revestiment

1. Tot i que la intervenció es va realitzar durant l'any 2010, s'ha considerat oportú incloure-la en aquest *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni 2011* atès que l'article no va poder estar a punt per a l'edició de l'any anterior a causa dels estudis que s'estaven realitzant.

Restes d'una finestra al segon pis per sobre del massís en *opus quadratum*.

més estès, tot i que amb evidents senyals de degradació, és constituït per un "encintat" de morter imitant una disposició de carreus regulars, aplicat en compliment d'un dictamen del 1889 que tenia per finalitat homogeneïtzar l'aparell de la torre, afectada per l'activitat edilícia al llarg dels segles. Aquesta intervenció decimonònica, que fou part d'una important restauració, preveia també la creació de noves cornises de divisió entre els pisos, la posició de les quals no coincideix exactament amb la de les cornises en ús fins al moment.

L'esfondrament natural de l'encintat i les operacions de repicat i consolidació dutes a terme al llarg de la intervenció objecte d'aquest article van permetre tenir una idea força precisa de l'aspecte de la torre en època romana i van revelar detalls estructurals de notable importància.

La pertinença dels diversos elements arquitectònics a l'obra romana es va establir basant-se en les relacions estratigràfiques documentades, en la comparació amb els exemples coneguts al llarg del recinte i en l'anàlisi autòptic dels morters[2].

2. La comparació entre els morters s'ha dut a terme mitjançant una anàlisi visual. Pel que fa als exàmens de laboratori, de moment ha estat tractada només una mostra pertanyent als revestiments més superficials que no corresponen a la fase romana. José Luis Prada, Nuria Guasch, *Estudio de unas capas de revoco o enlucido y sus posibles reparaciones en una torre de la muralla romana de Barcelona*, Barcelona, CETEC-Patrimoni, 2010 (inèdit).

En aquest últim cas cal esmentar que, entre el gran nombre de morters identificats, el lligant romà és força distingible mostrejat no només entre les juntes de l'aparell, sinó també darrere d'uns carreus que es van extreure deliberadament entre els elements constructius de les cornises més antigues. La seva identificació amb l'obra romana està recolzada per la comparació amb el morter extret d'altres llocs del conjunt episcopal, on la torre o el tram de muralla adjacent van ser afectats en el passat per retalls i obertures que van posar al descobert el nucli interior d'*opus caementicium*.

Com ja havien posat de manifest les excavacions al llarg del recinte emmurallat, es tracta d'un morter blanc, molt dur i ric en calç; la granulometria dels inerts, entre els quals destaquen els de color ocre i de vàries tonalitats de gris, està compresa, mitjanament, entre els 0,2 i 1 mm.

Així doncs, l'obra romana preveia per sobre del cos massís tres pisos buits -fet que constitueix, fins ara, l'únic cas en el conjunt del recinte romà conegut- amb finestres amb arc de mig punt anàlogues a les documentades a la majoria de les torres conservades.

El parament està format per filades de petits carreus no del tot regulars. Les seves dimensions mitjanes poden variar lleugerament segons els panys de la façana. S'han docu-

Restes d'una finestra al tercer pis per sobre del massís en *opus quadratum*.

reemplaçar a causa del seu precari estat de conservació. Un parell de peces ceràmiques mostrejades van resultar ésser fragments d'uns elements arquitectònics amb uns encaixos perfilats, anàlegs a aquells utilitzats en les construccions termals, que troben paral·lels força convincents amb altres exemples a la Península Ibèrica.[3]

Pel que fa a les finestres, totes tapiades i parcialment desmuntades en èpoques posteriors, no se n'ha documentat cap al nivell del primer pis, possiblement degut a la substitució d'un gran pany de parament durant l'esmentada restauració del segle XIX, que va afectar gran part de la banda nord-oest, i per la presència d'una obertura cap a la banda nord-est que coincideix justament amb el sector on es troba una finestra original al pis superior. No es pot excloure, tanmateix, que l'encintat del segle XIX, tot i que molt degradat, encara estigui cobrint eventuals i minses restes arquitectòniques de les finestres.

Al segon pis es van documentar les restes de tres finestres, separades entre elles aproximadament 1m, rematades per un arc de mig punt format per dovelles amb secció trapezoïdal. La part occidental de la façana de la torre està englobada en les dependències del Palau del Bisbe i no va ser afectada per la present intervenció. Es desconeix, per tant, si existeixen restes de més finestres en aquest pis. Cal esmentar que l'espai disponible, calculat en la base del perímetre de l'estructura i tenint en compte la distància que separa les obertures documentades, és compatible amb la presència de, al menys, una finestra més, que hauria garantit el contacte visual amb la totalitat de l'espai al voltant de la torre en la seva fase originària.

Al tercer pis queden només cinc dovelles de l'arc d'una finestra, que hauria de correspondre, entre la sèrie de tres que es van documentar al pis inferior, a l'obertura central, encara que una mica desplaçada cap al oest. La presència de panys on el revestiment del segle XIX encara es conserva podria ocultar més restes, tot i que l'obertura en èpoques posteriors de tres llums en aquest pis va deixar poc espai a eventuals elements arquitectònics originals.

Més amunt d'aquest pis, per sobre de l'última cornisa ceràmica, la densitat dels afegits i reparacions d'època posterior i la presència del revestiment que encara cobreix sectors extensos, impedeix treure conclusions fiables sobre la terminació de l'obra romana. És possible, tanmateix, que preveiés una última mentat sectors on l'alçària mitjana dels carreus, amidada sobre una vintena d'elements, és de 10 cm; altres on l'alçària mitjana és de 13 cm i altres encara, de 14 cm. En tot cas, l'alçària de cada carreu a tot el parament està compresa majoritàriament entre els 10 i els 15 cm, fet que dóna al conjunt un aspecte força homogeni.

Cada pis està rematat per una cornisa formada per dues filades de material constructiu ceràmic encaixat en el parament mateix i disposat en tres filades: en el cas de la cornisa, entre el segon i el tercer pis i en dues filades a la resta de les cornises. Les cornises van ser repicades en el passat per tal d'eliminar-ne el sortint, possiblement quan, a finals del segle XIX, es van planta delimitada per un parapet d'una alçària menor respecte al mur actual que envolta el terrat, tal i com s'observa en un conegut gravat d'Alexandre Laborde de començaments del segle XIX.

En definitiva, la intervenció va permetre documentar uns aspectes estructurals de l'obra baix-imperial que fins ara eren només hipotètics, com ara: la presència d'un tercer pis cobert, la disposició de les finestres a les torres de planta semicircular i la pertinença de les cornises ceràmiques a la fase original, a manca, però, de la necessària comprovació arqueològica.[4]

Tot i que no es puguin extrapolar directament aquestes observacions a la resta de les portes del recinte, aquestes dades constitueixen tanmateix uns valuosos indicis en base als quals orientar les futures recerques.

Finalment, independentment dels resultats positius d'aquesta intervenció, cal insistir sobre el fet que l'aplicació de la tècnica d'investigació arqueològica es configura com la més adequada també en el marc de les tasques de documentació de l'alçat. El mètode permet disposar d'un registre estandaritzat, ordenat en una sèrie de fitxes d'unitats estratigràfiques, la utilitat del qual no s'exhaureix amb la interpretació de l'arqueòleg, sinó que ofereix una base objectiva per l'elaboració d'ulteriors estudis que, eventualment, s'encarregaran de ratificar o corregir aspectes puntuals.

Alessandro Ravotto

3. Identificades com els tipus 5 i 6 per Lino DIAS, «Arquitectura com tijolo em Tongobriga: estudo dos materiais das termas y dos aparelhos dos muros», dins Christian RICO, Manuel BENDALA GALÁN, Lourdes ROLDÁN GÓMEZ (eds.), *El ladrillo y sus derivados en la época romana*, Madrid, Monografías de arquitectura romana, 4, 1999, pàg. 283-285.

4. Richmond, en una especulació acceptada després també per Alberto Balil, ja havia suposat que l'alçària original de la torre havia de ser semblant a aquella que es conserva en la actualitat. Ian Archibald RICHMOND, «Five Town-walls in Hispania Citerior», *The Journal of Roman Studies*, XXI (1931), pàg. 95; Alberto BALIL, *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*, Madrid, Instituto Español de Arqueologia, CSIC, 1964, pàg. 94. La presència de cornises ceràmiques en la fase romana ja havia estat assumida per Adolf FLORENSA, *Las murallas romanas de la ciudad*, Barcelona, 1958, s/p.

BIBLIOGRAFIA

Alberto BALIL, *Las murallas romanas de Barcelona*, Anejos de Archivo Español de Arqueología II, Madrid, 1961.

Alberto BALIL, *Colonia Iulia Augusta Paterna Faventia Barcino*, Madrid, Instituto Español de Arqueología, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1964.

Lino DIAS, «Arquitectura com tijolo em Tongobriga: estudo dos materiais das termas y dos aparelhos dos muros», dins Christian RICO, Manuel BENDALA GALÁN, Lourdes ROLDÁN GÓMEZ (eds.), *El ladrillo y sus derivados en la época romana*, Madrid, Monografías de arquitectura romana, 1999, pàg. 277-290.

Adolf FLORENSA FERRER, *Las murallas romanas de la ciudad*, Barcelona, 1958.

José Oriol GRANADOS GARCÍA, «Estudios de arqueología romana barcelonesa: la puerta decumana o del noroeste», *Pyrenae*, 12 (1976), pàg. 157-173.

José Oriol GRANADOS GARCÍA, «La torre de flanqueo SO de la puerta decumana de la colonia de *Barcino*», *Noticiario Arqueológico Hispánico*, 9 (1980), pàg. 425-445.

Tiziano MANNONI, Elisabetta CRUSI, «Analisi stratigrafica del costruito», dins *Caratteri costruttivi dell'edilizia storica*, Genova, 1994, pàg. 65-71.

Magda MÀRIA SERRANO, Joan Claudi MINGUELL, *Breu història del Palau Episcopal de Barcelona*, Barcelona, Metamorfosi Arquitectes, 2008, s/p.

José Luis PRADA, Nuria GUASCH, *Estudio de unas capas de revoco o enlucido y sus posibles reparaciones en una torre de la muralla romana de Barcelona*, Barcelona, Centre de Tecnologia per a la conservació del Patrimoni (CETEC)-Patrimoni, 2010 (inèdit).

Ferran PUIG, Isabel RODÀ, «Las murallas de *Barcino*. Nuevas aportaciones al conocimiento de la evolución de sus sistemas de fortificación», dins *Murallas de ciudades romanas en el occidente del Imperio. Lucus Augusti como paradigma, Actes del Congrés Internacional* (Lugo 26-29/11/2005), 2007, pàg. 597-631.

Ferran PUIG, Isabel RODÀ, *Las murallas de Barcino*, MUHBA Col·lecció Textures, 1, 2010, pàg. 43.

Alessandro RAVOTTO, «Datos para la cronología de la muralla bajoimperial de *Barcino*», *Empúries*, 56 (2009) (en preparació).

Ian Archibald RICHMOND, «Five Town-walls in Hispania Citerior», *The Journal of Roman Studies*, XXI, 1931, pàg. 86-100.

Carrer Palafrugell
Nus de la Trinitat

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer Palafrugell / Nus de la Trinitat

Districte
Sant Andreu

Dates
16 novembre de 2011 - 13 gener de 2012

Tipus
Preventiva

Codi
054/11

Motiu
Millora d'instal·lacions de recollida d'aigües pluvials i aigües negres

Promotor/Propietari
CLABSA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
ÀTICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica
Vanesa Triay Olives

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia
Vanesa Triay Olives

Cronologia: Segle XVII-XX.
Paraules clau: Estratigrafia moderna. Mas Ca l'Oller.

Les restes documentades en la present intervenció arqueològica s'han de relacionar majoritàriament amb els terraplenaments i millores que ha patit la zona en els últims anys.

A banda d'aquests elements d'època contemporània, l'excavació també va permetre la documentació de dos nivells amb restes de material ceràmic del segle XVII, els quals s'han de relacionar amb la presència, uns metres més al nord, de la masia anomenada Ca l'Oller la qual data del segle XVII i fou destruïda en el decurs de la Guerra del Francès, al segle XIX. La presència d'alguns fragments de ceràmica del segle XVI significaria que podria haver existit alguna construcció anterior a aquesta cronologia. Tot i la manca d'estructures arqueològiques, la presència d'aquests estrats evidencia que la zona intervinguda es troba dins l'àmbit d'influència del mas i, per tant, no es pot descartar que puguin existir restes relacionades amb la part agrícola, com sitges o altres elements.

Encara que les dades obtingudes en el rebaix de les diverses rases i pous són escasses, la informació aconseguida ha permès documentar alguns elements relacionats amb la masia de Ca l'Oller. Malauradament, només es va poder actuar sobre les rases i pous, de manera que la visió que s'ha obtingut de les restes arqueològiques és molt parcial i no ens ha permès obtenir una percepció més àmplia i de conjunt. Per a futures intervencions en la zona, s'haurà de tenir en compte l'existència d'aquestes restes relacionades amb el mas de Ca l'Oller.

Vanesa Triay Olives

Tall estratigràfic d'un dels rebaixos realitzats durant l'obra.

Parc de la Ciutadella

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Parc de la Ciutadella / Passeig de Joaquim Renart

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Parc de la Ciutadella

Dates
Abril - juliol de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
030/11

Motiu
Construcció d'un nou dipòsit d'aigües freàtiques i les rases per a la connexió d'aquest amb les canonades centrals

Promotor/Propietari
Departament de Medi Ambient de l'Ajuntament de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica
Xavier Geis Elias

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia
Xavier Geis Elias

Topografia
Aida López (Infraplan)

Cronologia: Segona meitat del segle XVIII.
Paraules clau: Ciutadella. Baluard del Príncep. Camí cobert. Mur. Segle XVIII.

La intervenció, duta a terme a l'extrem nord del parc de la Ciutadella, va permetre recuperar part de les estructures de l'antiga Ciutadella borbònica, construïda a partir de 1716 i que estigué dempeus fins el 1869, moment en què s'inicià el procés d'enderroc de pràcticament tot el conjunt. L'ajuntament aprofità que els terrenys quedaven lliures per convocar un concurs amb la finalitat de construir-hi un parc urbà.

La Ciutadella estava concebuda com l'estructura europea de caire militar més gran del moment. Fou planificada per l'enginyer militar flamenc Joris Prosper Van Verboom (1665-1744). Aquest dissenyà al 1721 la construcció de dues contraguàrdies per millorar la defensa dels dos baluards que miraven cap a l'exterior de la ciutat, el del Príncep i el de *Don Felipe*. La primera construcció no es va dur a terme fins a la segona meitat del segle XVIII i la segona ja durant el segle XIX, ambdues sota la direcció de l'enginyer Juan Martín Cermeño.

En aquesta intervenció, s'han documentat dos trams nous de la fonamentació d'un mur, corresponents al mur de limitació del camí cobert que envoltava tota la Ciutadella. La continuació d'aquesta estructura, que formava part del baluard del Príncep, ja havia estat documentada parcialment en una intervenció de l'any 2008.

Xavier Geis Elias

Un dels trams del baluard del Príncep documentat durant la intervenció.

BIBLIOGRAFIA

Montserrat Galera, Francesc Roca, Salvador Tarragó, *Atles de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya,1982.

Miquel Gea Bullich, «Parc de la Ciutadella», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2008*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 26-27.

Miquel Gea Bullich, «Parc de la Ciutadella», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 157.

Parc de la Ciutadella. Capella

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Pas de l'Institut Escola

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Parc de la Ciutadella. Capella

Dates
25 juliol - 5 agost
11 - 19 agost de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
044/11

Motiu
Ordenació de l'entorn de la capella castrense del parc de la Ciutadella

Promotor/Propietari
Departament d'Arquitectura i Projectes Urbans / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Òscar de Castro López

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Òscar de Castro López

Cronologia: Segle XVIII.
Paraules clau: Ciutadella. Capella castrense.

En la intervenció arqueològica portada a terme a l'exterior de la capella castrense del parc de la Ciutadella, han estat localitzades diverses estructures d'interès arqueològic. Per una banda, estructures associades a la pròpia capella castrense abans de la reforma urbanística efectuada a l'entorn i, per l'altra, un possible pou pertanyent al convent de Santa Clara.

Formant part del conjunt d'edificacions bastides a l'interior de la fortificació borbònica, es van documentar diversos trams de murs corresponents al recinte, pavellons i cementiri de la capella castrense i per tant datats entre 1717 i 1729. Destaca una estructura murada, paral·lela al cos de l'església, de gairebé 1 m d'amplada, feta a base de carreus i pedres lligades amb morter de calç. En base a la documentació gràfica i documental disponible, correspondria al mur perimetral que envoltava la capella. Altres dos llenços de mur identificats durant la intervenció formarien part de l'arranjament intern del clos murat de la capella, de la mateixa factura i aparell constructiu.

A la dreta de la capçalera de l'edifici religiós van aparèixer diversos murs adossats, disposats de forma transversal al temple, que corresponien a la rectoria i habitatges dels clergues. Ateses les característiques de l'obra, obertura de diverses rases, no va ser possible delimitar-ne els diversos àmbits. ❧ **Òscar de Castro López**

BIBLIOGRAFIA

Juan Miguel Muñoz Corbalán, «La iglesia de la Ciudadela de Barcelona o Francia y Flandes en la Ciudad Condal del siglo XVIII», *Locvs Amoenvs*, 1 (1995), 173-192.

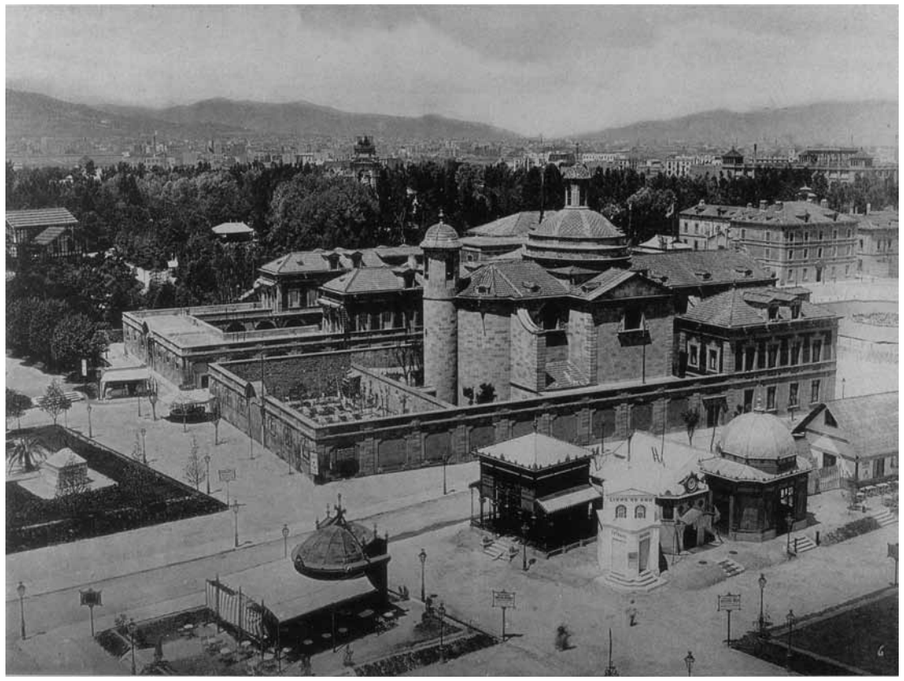

Vista de la capella castrense, cossos annexos i cementiri durant l'Exposició Universal de 1888.
Font: AFB, autor: Pau Audouard.

Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Parc de la Ciutadella

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Parc de la Ciutadella. Parc Zoològic

Dates
14 - 18 novembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
077/11

Motiu
Els treballs s'emmarquen dins de l'estudi previ per a la redacció del projecte de les obres corresponents a la instal·lació dels hipopòtams al zoo de Barcelona

Promotor/Propietari
Barcelona de Serveis Municipals, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Emiliano Hinojo García

Aixecament de planimetria
Emiliano Hinojo García, Francisco Palma

Fotografia
Emiliano Hinojo García

Cronologia: Segles XIX-XX.
Paraules clau: Ciutadella borbònica. Baluard de *Don Fernando*. Exposició Universal de 1888.

L'objectiu de la intervenció era l'obtenció de dades objectives sobre la presència i ubicació exacta de restes arqueològiques, especialment les relacionades amb el baluard de *Don Fernando* de la Ciutadella borbònica. Els sondeigs es van realitzar dins d'un sector del parc Zoològic que, en el moment d'iniciar-se els treballs, es trobava fora de servei. Es tracta d'un fossat de morfologia triangular delimitat, al nord, per les noves instal·lacions dels elefants i l'antiga piscina dels hipopòtams i, al sud, per la passarel·la on circulen els visitants.

Es van efectuar un total de 3 rases mitjançant una màquina retroexcavadora de petites dimensions que va determinar la profunditat màxima que es podia assolir (al voltant dels 2 m). Per tant, en cap cas es va poder arribar al nivell geològic que, en aquest sector de la ciutat, es caracteritza per la presència de sorres de platja.

Els resultats van ser negatius pel que fa a la localització de restes constructives de la ciutadella borbònica. Aquestes restes, quant als sondeigs que s'han realitzat i si encara es conserven, es situarien per sota de les estructures i estratigrafia d'època contemporània, és a dir, a més de 2 m de fondària respecte a l'actual nivell de circulació.

Per tant, les estructures més antigues que s'han enregistrat corresponen a l'Exposició Universal de 1888, que ocupava una superfície de 380.000 m² i s'estenia des de l'Arc del Triomf, el parc de la Ciutadella, el parc Zoològic i part de l'actual estació de França, fins al lloc on avui dia s'ubica l'hospital del Mar. Es tracta de murs de fonamentació i estructures de serveis que podrien correspondre a la nau central del Palau de la Indústria i el Comerç que fins l'any 1927 no fou enderrocat per tal d'ampliar el recinte del parc Zoològic en aquesta direcció. A banda d'enderrocar-lo, també es va realitzar una regularització del terreny. A aquest procés corresponen els diferents estrats de colgament i d'anivellació que es van documentar en la major part dels sondeigs. ❧ **Emiliano Hinojo García**

Instal·lació dels hipopòtams del zoo.

BIBLIOGRAFIA

Emiliano Hinojo García, «Parc de la Ciutadella. Circuit d'educació viària de la Guàrdia Urbana», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, Barcelona, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2011, pàg. 63-64.

Daniel Vázquez, Emiliano Hinojo, «Parc Zoològic», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, Barcelona, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2011, pàg. 105.

Plaça de Pau Vila

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de Pau Vila

Districte
Ciutat Vella

Dates
Febrer de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
010/11

Motiu
Sondeigs previs al projecte constructiu. Millora de l'evacuació de la xarxa del Ferrocarril Metropolità de Barcelona (FMB). Fase 1. Estació de metro de la Barceloneta, línia 4

Promotor/Propietari
GISA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Mikel Soberón Rodríguez

Aixecament de planimetria
Rafael Piera

Fotografia
Mikel Soberón Rodríguez

Cronologia: Segle XIX.
Paraules clau: Muralla de Mar. Portal de Mar. Eixample del pla de Palau. *Junta de Ensanche.*

El fet que ha motivat la intervenció ha estat el projecte de construcció d'un nou vestíbul d'entrada per a l'estació de metro de la Barceloneta, línia 4. La intervenció tingué com objecte avaluar l'entitat i situació topogràfica de les possibles restes arqueològiques, en concret el recinte emmurallat del segle XIX,[1] per tal d'adaptar el projecte constructiu i limitar-ne l'impacte. Amb aquest objectiu es varen realitzar dues rases de 16 i 14 metres respectivament que van permetre localitzar un tram de la muralla de mar i part del pont d'entrada a la ciutat, ambdós del segle XIX. Malgrat la petita part exhumada, es poden plantejar algunes consideracions sobre un dels destacats projectes urbanístics que es duen a terme a la ciutat a començaments de l'època contemporània: l'eixample de pla de Palau.

1. L'actuació arqueològica. Les rases

El tram de muralla localitzat està format per un mur de 2,08 metres d'amplada realitzat amb pedra i morter de calç i sorra. La cara exterior presenta un aparell de carreus rectangulars ben acabats amb unes mides constants de 25/26 per 36/37 cm d'alçada i amplada respectivament. L'acabat dels carreus mostra una clara utilització de la buixarda que dóna una superfície molt rugosa. A més, les diferents peces es troben delimitades per un encintat de morter de 2 mm de gruix molt ben escairat. El cos intern de la muralla es realitza amb una barreja de morter de calç blanc i sorra de bona qualitat amb pedres sense escairar. L'intradós mostra un acabament més barroer al tractar-se d'una part no destinada a ser vista. Es pot observar una barreja de pedres sense treballar, de diferents mides, lligades amb el mateix morter projectant un mur a plom, fet que hauria implicat una gran trinxera constructiva.

Pel que fa a l'aparell constructiu, presenta una clara semblança amb altres fortificacions de la ciutat, com és el cas del parapet del segle XVII construït davant el portal de Mar, on també es va documentar l'acabat buixardat dels carreus (Soberón, 2011). Per contra, aquest tram de muralla s'assembla poc a la documentada al solar de l'antiga estació de rodalies, tot i tractar-se de la mateixa obra. En aquell cas, la cara externa de la muralla presentava un aplacat de grans lloses rectangulars, sense encintat, que cobrien el reble intern. Tampoc s'observen similituds amb obres cronològicament més properes com la contraescarpa de començaments del XVIII situada davant del baluard del Migdia o la pertanyent a la Ciutadella, documentada a l'altra banda de l'estació de França, encara que sí que presenta encintat (Gea, Santanach, Soberón, 2010).

La segona rasa realitzada al cantó sud de l'actual Facultat de Nàutica de Barcelona va permetre documentar les restes d'un dels ponts d'entrada a la ciutat a través del portal de Mar, construït durant la primera meitat del segle XIX amb orientació nord-oest sud-est. A la banda nord d'aquesta rasa es poden detectar les restes d'un possible paviment realitzat amb maons de 26 x 14 cm, lligats amb morter de calç a una cota de 3,20 msnm. El seu acabat barroer faria pensar més aviat en una preparació ferma per a un paviment de pedra o, si més no, més acurat. De fet, és coneguda documentalment la pavimentació tant de l'interior de la plaça com dels passos i sortides vers la Barceloneta.[2] Aquest paviment recolza sobre l'única de les voltes visibles, realitzada amb maons col·locats en sardinell. El tram visible d'aquesta volta arriba als tres metres de longitud i la resta queda coberta per un farciment de morter de calç i sorra, el qual aniria omplint els carcanyols d'aquest arc. Altrament, sí que són visibles part dels elements sustentats d'aquestes voltes. A l'extrem sud-est de la rasa el pont apareix trencat parcialment, a més de canviar la seva orientació en direcció est-oest. En aquest punt s'ha pogut mesurar el gruix de la passera del pont (20 cm) amb una factura possiblement realitzada amb encofrat. Cal tenir en compte que a partir de la planimetria històrica (Galera *et alii*, 1982) es pot veure com l'entrada pel portal i l'entrada pel parapet exterior al fossat no són simètriques, fet d'una altra banda, habitual en les obres de fortificació.

1. Aquest recinte murari va ésser documentat en major extensió a la intervenció de l'antiga estació de RENFE Rodalies (Soberón, 2010). Les consideracions plantejades en el present text també tenen en compte aquelles troballes.

2. El 29 de setembre de 1839 s'estableixen les condicions per a les obres d'empedrat dels ponts d'entrada i sortida, obres que s'han de realitzar entre 10 i 15 dies laborables, *AHCB*, Consellers, Obreria 1C XIV 160-1, f. 29.

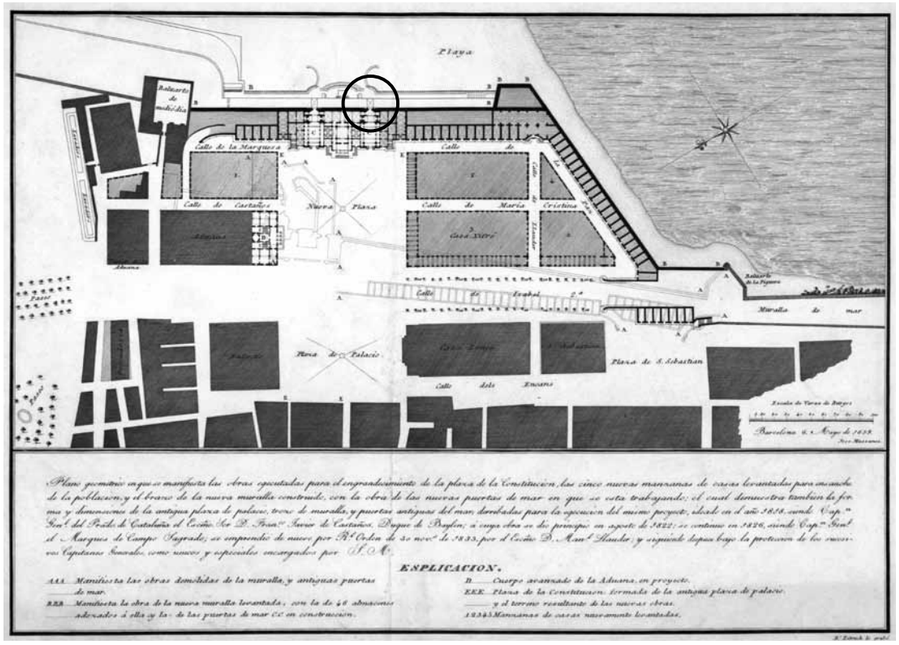

Detall del plànol de l'eixample de pla de Palau (1839). Es pot veure el baluard del Migdia i el nou portal de Mar. Encerclada l'àrea d'intervenció.
Font: *AHCB.*

2. L'eixample del Pla de Palau

La descripció feta fins ara de les restes -a la que, com ja s'ha dit, s'haurien d'afegir els diferents elements trobats a la intervenció de l'antiga estació de rodalies- quedaria mancada de sentit sense l'òptica dels constructors i promotors de l'obra. La persistència en l'aixecament de muralles en ple segle XIX resulta una mica sorprenent, més encara tenint en compte el seu definitiu enderroc a la meitat del mateix segle. Amb les informacions que s'ofereixen a continuació es pretén, de forma succinta, contextualitzar i matisar les suposades motivacions que portaren a la construcció de noves muralles i el paper dels diferents agents implicats. Cal recordar, encara que pugui resultar obvi, que l'àrea del Pla de Palau es correspon a l'únic punt d'entrada i sortida per mar de la ciutat. Aquest destacat paper urbanístic comporta que les actuacions que es projectaren, en concret el seu eixample i tancament amb muralles, no responguin a intencions unívoques -militarisme, condició de plaça forta de la ciutat,...- sinó a una més complexa imbricació de discursos de poder i lluita política.

El primer plantejament d'aquesta obra cal situar-lo a l'any 1818. El 1820 es va projectar fer una plaça dedicada a la Constitució i, al voltant de 1822, es va iniciar l'enderroc de les antigues portes i la seva substitució per unes de provisionals.[3] Finalment, el 1823 la reacció absolutista acaba amb l'anomenat trienni liberal (1820-23) i, de passada, amb les obres iniciades al futur Pla de Palau (Carreras, 1916, pàg. 595-596). La iniciativa es reprèn cap el 1826, però quasi limitada a la venda de solars a la zona dels futurs carrers de la Marquesa i Castaños.[4]

Les obres no revifaran fins els primers anys de la dècada dels 30, amb la formació d'una *Junta de ensanche de la Plaza de Palacio*.[5] A les seves primeres actuacions es poden assenyalar alguns factors claus que defineixen les obres.

En primer lloc, el sistema de finançament. Pel que fa al seu origen, els diners invertits en la construcció de les muralles presenten clares

3. Al nostre parer, algunes imatges conegudes d'aquest moment representen aquestes portes provisionals. Per citar un cas, el dibuix núm. 135 datat al 1842 (Galera *et alii*, 1982) mostra un portal que no es correspon ni amb la traça de l'antic, ni amb les construccions del segle XIX.

4. *AHCB.* Obreria 1C XIV - 159, capeta 2 (17 de febrer de 1826).

5. En aquest primer moment formen part de la *Junta*, presidida per la Capitania General, Josep de Miró; Albert Pujol, baró de Segur; Raimon Muns, secretari vocal i Josep Massanés, coronel del Cos d'Enginyers i director de les obres durant pràcticament tota la seva durada, exceptuant part dels anys 1836 i 1837 en què és substituït per Pere Serra i Bosch, arquitecte acadèmic (del qual es conserva un projecte pel portal) i, a la mort d'aquest, per Josep Buxaran. *AHCB.* Obreria 1C XIV - 159, carpeta 3 i carpeta 6.3, f. 2-7. Juntes com aquestes van ser freqüents a l'època, normalment presidides per la Capitania General i amb representants de l'ajuntament. *Comisión de Ensanche y Regularización de la Plaza de San Jayme* (1837) de *Junta de Obras publicas utilidad y ornato* (1838) (Carreras, 1916).

diferències amb les obres realitzades en segles anteriors. Totes les despeses es cobreixen amb el producte de la venda dels nous solars i terrenys expropiats que generava l'eixample, sense recórrer a diners públics en cap moment. Cal tenir en compte, a més, que si bé bona part de les obres, sobretot els enderrocs, estaven a càrrec del *Real Cuerpo de Ingenieros*, també s'emprà mà d'obra civil contractada. Per tant, cal pensar que el balanç de les vendes de terrenys era realment profitós.[6]

En segon lloc, la primera obra realitzada entre els set anys que van de 1833 a 1840 és, com és lògic, l'enderroc de les fortificacions antigues, de les quals es reaprofita la pedra per les noves edificacions. Un cop eliminats els obstacles, s'inicia la construcció de la muralla. Abans del juliol de 1840[7] les obres dutes a terme inclouen: enderrocs de les muralles, magatzems antics i algunes cases, construcció de noves canalitzacions d'aigua cap a la Barceloneta, construcció de la muralla a més dels corresponents accessos a la mateixa, urbanització del passeig d'Isabel II, l'excavació del terreny i bastiment dels fonaments del futur portal de Mar i la construcció d'un total de 36 nous magatzems.[8] Dins d'aquesta primera fase de les obres és on caldria situar el tram de muralla documentat durant la realització de les rases de sondeig, així com el tram que recolza en el baluard del Migdia localitzat al solar de l'antiga estació de rodalies.

Les obres prosseguiran a la dècada dels anys 40 edificant-se diferents parts del monumental portal de Mar d'acord amb els dissenys de Josep Massanés, encara que, part de les portes, el cos de guàrdia i altres elements s'haurien bastit entre 1837 i 1839. Vers l'any 1848 es pot donar per pràcticament finalitzat el portal de Mar, a poc més de cinc anys perquè es comencin a enderrocar les fortificacions de la ciutat.

El pont documentat durant l'excavació es podria correspondre amb els citats al juliol de 1837,[9] encara que, molt probablement, ja estaven mínimament aixecats uns anys abans. No hi ha cap detall sobre la morfologia concreta del pont. En tot cas, a partir de l'estructura documentada a l'excavació, es pot deduir que tenia dues arcades -possiblement amb arcs rebaixats- en el tram perpendicular a la porta i una arcada final en el punt on el pont gira en diagonal. A partir de les mateixes fonts documentals, es coneix la funció de cada un dels ponts, essent el nostre exemplar el d'entrada a la ciutat,[10] mentre que el situat a l'est funcionaria com a via de sortida.[11]

Per últim, pel que fa a les motivacions que empenyen l'obra, a jutjar per la documentació consultada no es detecta cap dissociació entre la remodelació urbanística de l'eixample i la construcció de la muralla, sinó que tot s'entén com un projecte únic amb una llarga gestació, iniciada l'any 1818. De fet, la documentació fa referència a la *utilidad y ornato público*, al patriotisme, a la sumptuositat de l'obra... Cal no oblidar la revifalla que des de finals del segle XVIII suposà l'obertura del port de Barcelona al comerç amb Amèrica (Tarragó, 1972). Es pot entendre, doncs, la intenció de part de les autoritats per embellir i monumentalitzar la porta d'entrada a la ciutat per via marítima.

També es fa referència constant al gran volum d'ocupació de treballadors i jornalers que les obres -tant les de la muralla i els seus magatzems, com les noves edificacions aixecades per privats- estan generant per a la ciutat i el consegüent benefici que això comporta.

Únicament en un cas trobem una actuació amb criteris explícitament militars. Es tracta de la demolició, dins del conjunt d'obres dutes a terme, d'un seguit de cases al carrer del General Castaños per permetre que aquesta via quedi enfilada pels canons de la Ciutadella.[12]

Les autoritats alienes a la Capitania General -que, cal recordar-ho, presidia la *Junta de Ensanche de Plaza de Palacio*- com és el cas de l'Ajuntament, no eren contràries al projecte, sinó que més aviat estaven interessades en participar o obtenir la direcció del mateix. Adduint una llei de febrer de 1825 que delegava en les autoritats municipals totes les obres públiques, l'Ajuntament de la ciutat demana al desembre de 1836, la dissolució de la *Junta de Ensanche*. Això es podria interpretar com un intent d'aturar o reconduir les obres, però sembla més aviat una temptativa de controlar i fiscalitzar l'important moviment immobiliari que l'eixample està generant.[13] Tot i que no s'hauria d'obviar que és el mateix Ajuntament qui el 1841 premia el conegut opuscle *¡Abajo las Murallas!* i tretze anys després edita una altra obra titulada *Informe sobre el derribo total de las murallas de esta ciudad que miran a tierra* (Cortada, 1998, pàg. 310-313).

Com s'ha intentat posar de relleu, les estructures documentades de manera molt parcial durant la intervenció arqueològica configuren un dels grans projectes urbanístics de la ciutat contemporània, alhora que suposen el punt final d'una forma d'entendre les ciutats com espais tancats per un anell de muralles.

Mikel Soberón Rodríguez

Situació de les dues rases de sondeig. Imatge 1 i 2: diferents vistes del tram de muralla. Imatges 3 i 4: vistes del pont d'accés. Fotos: Rafael Piera, Mikel Soberón. Planimetria: Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL.

6. En aquest sentit cal destacar que algunes expropiacions, com és el cas dels magatzems adossats a l'antiga muralla i els situats a la platja, es compensen amb el lliurament als propietaris dels nous magatzems construïts ara (*AHCB*, 1C XIV 159-3), alguns d'ells documentats durant la intervenció a l'antiga estació de rodalies. A més, es demana que els compradors de solars puguin aixecar més pisos dels habituals, «por beneficio de la belleza y simetria», i sobretot per augmentar les possibilitats econòmiques dels mateixos (*AHCB*, 1C XIV - 160-1, f. 13, 1834). Coneixem el producte de la venda de dos nous magatzems adossats a la muralla l'any 1840, essent el guany de 34.000 rals (*AHCB* 1C XIV-159 carpetes 7 a 10). Aquest magatzems també es podrien llogar per uns preus mensuals d'entre 120 i 240 rals (*AHCB* 1C XIV-159, carpeta 6.2. 1845).

7. *AHCB*. Obreria 1C XIV - 159, carpeta 8.

8. De fet, al desembre de l'any 1834 ja s'havien lliurat 14 magatzems als corresponents propietaris (*AHCB* 1C XIV 159-3, f.7).

9. *AHCB* 1C XIV 160-2 f. 61.

10. *AHCB*, Obreria 1C XIV 160-3 fol. 43 (1845).

11. Potser aquestes atribucions eren variables ja que, al conegut daguerreotip d'Alfred Guesdon, es troba una utilització de les portes contraria a la descrita l'any 1845.

12. El 13 de desembre de 1834, es demana que es prolongui el carrer del General Castaños fins al Rec, enderrocant tres casetes que hi havia. El motiu, com s'ha dit, era que quedés perfectament enfilat pel canó de la Ciutadella. (*AHCB* 1C XIV 160-2 fol.15).

13. *AHCB* Obreria 1C XIV 159 carpeta 3 f. 18 i 19. La resposta de la *Junta* és clara, la llei només afecta les obres que s'estiguin finançades amb l'erari municipal. Com s'ha dit abans, les despeses de la construcció de la muralla es cobrien amb la venda dels terrenys expropiats i els que la nova urbanització generava. Per si no quedés clar, al *Manifiesto de la Junta* s'esmenta de forma explícita aquesta qüestió.

BIBLIOGRAFIA

Lluís Cortada Colomer, *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1998.

Montserrat Galera, Francesc Roca, Salvador Tarragó, *Atles de Barcelona. Segles XVI-XX*, Barcelona, Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya, 1982.

Miquel Gea, Laia Santanach, Mikel Soberon, «Noves dades arqueològiques sobre les fortificacions de Barcelona» *Tribuna d'Arqueologia 2008-2009*, Barcelona, 2010, pàg. 147-172.

Mikel Soberón, «Antiga Estació de Rodalies», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2008*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 51-54.

Mikel Soberón, «Pla de Palau / Plaça de Pau Vila», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 70-73.

Salvador Tarragó, «El Pla de Palau», *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo*, 95 (1973), pàg. 41-45.

Plaça del Pedró

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça del Pedró

Districte
Ciutat Vella

Dates
19 setembre de 2011 - 3 febrer de 2012

Tipus
Preventiva

Codi
061/11

Motiu
Urbanització de la plaça

Promotor/Propietari
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Direcció tècnica
Esther Medina Guerrero

Equip
Vanesa Triay Olives, Laura Arias del Real, Eva Orri Terrado, Meritxell Nasarre Solans

Aixecament de planimetria
Esther Medina Guerrero

Digitalització de plànols
José Ignacio Jiménez Bordón

Fotografia
Vanesa Triay Olives, Laura Arias del Real, Esther Medina Guerrero, Emili Revilla

Cronologia: Segles I-III. Segles IV-VIII. Segles XIII-XV. Segles XVI-XVIII. Segles XIX- XX.
Paraules clau: *Via terrena. Caligae*. Església de Sant Llàtzer. Convent de les Jerònimes.

En la present intervenció s'han pogut evidenciar diverses estructures que pertanyen a cinc fases d'ocupació: època romana altimperial (segles I-III), època tardoantiga (segles IV-VIII), època medieval (segles XIII-XV), època moderna (segles XVI-XVIII) i època contemporània (segles XIX-XX).

Època romana altimperial (segles I - III)

A aquesta forquilla cronològica pertanyen les restes d'un mur vinculat al traçat de la via en direcció a *Tarraco*, un dels principals camins d'accés a la ciutat de *Barcino* pel costat de ponent. El mur, documentat en dos trams discontinus (a la plaça del Pedró hi ha 2,20 m de longitud i al carrer de Sant Antoni Abat 1,40 m, amb una amplada d'uns 50 cm), conserva entre dues i tres filades de pedres lleugerament treballades, de diversa mesura, lligades amb argila.

Probablement es correspongui amb el mur de contenció per la banda de muntanya d'un tram de via, en aquest cas, del tipus *terrena* o *glarea strata*. Les característiques de la seqüència estratigràfica associada a aquest element recolzen la hipòtesi que es tracta d'una via terrena, més si es tenen en compte les evidències obtingudes en la pròpia intervenció que relacionen l'estructura amb un nivell de circulació de terra piconada. Malgrat tot, hi ha altres trams de la mateixa via localitzats en excavacions anteriors[1] que apunten vers l'existència d'un camí cobert amb graves i còdols piconats o *glarea strata*.

Els materials ceràmics recuperats en els estrats associats a aquest element no ofereixen una cronologia concloent. L'atribució cronològica es fonamenta en els paral·lels (dimensions, orientació i tècnica constructiva) que presenta amb una estructura evidenciada en les campanyes d'intervenció arqueològica dutes a terme entre els anys 1989 i 1991 a l'església i a l'hospital de Sant Llàtzer.

En relació estreta amb aquesta via d'accés a la ciutat, s'han documentat 6 unitats funeràries de diversa tipologia: 4 en fossa simple, 1 amb caixa de tègules i 1 amb caixa de materials peribles armada amb claus de ferro. A l'interior de totes les tombes s'han evidenciat altres claus de ferro, segurament vinculats amb algun sistema de transport del cos o amb el cobriment de la inhumació.

En quant a la relació directa entre la inhumació i la via, és necessari remarcar que tres de les tombes estaven orientades en el mateix sentit de la calçada, amb el cap vers l'oest. D'altra banda, hi ha tres enterraments amb una orientació perpendicular a la via: dos casos amb el cap orientat al nord i un amb el cap al sud. A aquest darrer enterrament pertanyen un ungüentari de vidre transparent,[2] un peu de copa de *terra sigil·lata* sudgàl·lica amb un segell il·legible i part de la seva indumentària: les tatxes[3] pertanyents a les *caligae*, el calçat típic del legionari. Tots aquests elements permeten situar l'amortització de la tomba entre els segles II-III dC.

Manquen arguments que recolzin una forquilla cronològica més antiga per als enterraments que segueixen el mateix eix de la via, o una cronologia més recent per a les tombes perpendiculars a l'esmentat camí. En tot cas, es proposa com a hipòtesi a contrastar. Per explicar les diferents orientacions dels individus inhumats, cal tenir també present que no s'ha documentat una gran concentració i densitat de tombes, tot i que sí s'ha evidenciat un exemple de superposició d'enterraments. Malgrat tot, és possible que l'espai lliure estigués condicionat per la presència d'estructures avui dia no conservades. Això podria haver provocat una important disminució de l'espai, fet que devia comportar la disposició d'enterraments en sentit transversal a l'eix viari.

1. Intervencions arqueològiques i de restauració dels anys 90 a l'església de Sant Llàtzer, dirigides per López Mullor i Beltrán de Heredia, a més de l'excavació efectuada entre els anys 2007-2009 al carrer de l'Hospital, 140-142, dirigida per Triay Olives (Busquets, Espejo, Triay, 2009).

2. Pertany al tipus Isings 82. Concretament aquest exemplar té la vora de secció triangular i un llarg coll cilíndric, de 10, 5 cm. El cos és de secció acampanada i presenta un estrangulament. La base és aplanada, amb una lleugera concavitat a la part central.

3. En general, es coneixen com a *caligae*, són elaborades a partir de tres peces principals d'origen vegetal, cuir de bou o de vaca adobat, la part superior, la plantilla i la sola. Les tres capes es tanquen amb tatxes disposades en diferents patrons i dissenyades per a facilitar la marxa confortable (Bishop, Coulston, 1993, 100).

Ungüentari i restes de la *caliga*. Foto: Esther Medina.

Època tardoantiga (segles IV-VIII)

A aquesta forquilla cronològica es pot atribuir una unitat funerària que va patir un procés d'espoli datable en el segle VI. L'estrat que reomplia la tomba ha proporcionat un fragment de ceràmica caracteritzada per una pasta amb important presència de mica, de textura sabonosa i cocció reduïda.[4] No és possible determinar si l'enterrament pertany al grup anteriorment descrit. Sembla una hipòtesi plausible, si es considera l'orientació del cos en el mateix sentit de la via, fet que es podria vincular amb les inhumacions més antigues. L'orientació s'ha inferit a través de la fossa, que no ha patit alteracions a diferència de la disposició del cos, localitzat en desconnexió anatòmica amb l'agrupació d'una part dels ossos i la dispersió d'altres. Tampoc ha estat possible concretar si, abans de l'espoli, la tomba disposava d'algun tipus de senyalització mitjançant un petit túmul de pedres o bé si aquesta capa superior es correspon amb l'enderroc d'alguna estructura relacionada de major entitat física.

D'altra banda, com a hipòtesi a contrastar, es podria situar en aquest moment un mur localitzat en el tram final de la rasa excavada al carrer de Sant Antoni Abat. No ha estat possible precisar la cronologia de l'estructura perquè es conserva a nivell de fonamentació i sense estrats associats. Malgrat tot, aquesta possibilitat ve recolzada per la seva orientació i tècnica constructiva (similar a la del *limites* septentrional de la via, amb pedra seca).

En relació amb la seqüència estratigràfica vinculada amb l'amortització de la necròpolis, el substrat sobre el qual s'excaven la major part de les tombes i les capes inferiors sense vestigis antròpics aporta informació sobre la dinàmica geomorfològica de Barcelona. Totes aquestes capes són constituïdes per argiles, llims, sorres i graves d'origen al·luvial, aspecte que podria estar indicant una forta influència de torrents i rieres en la configuració topogràfica de la zona.[5]

Època medieval (segles XIII-XV)

Hi ha algunes evidències, tot i que escadusseres, anteriors a l'edificació de l'església de Sant Llàtzer i del convent de les Jerònimes. Ens referim a certes estructures negatives i alguns estrats d'anivellament probablement vinculats amb tasques agrícoles.

No gaire més tard es construeix l'església de Sant Llàtzer i, annex a ella, l'hospital de leprosos. Al temple pertany la fonamentació de la façana oest. No obstant, no s'ha documentat material arqueològic associat, atès que tan sols calia rebaixar 30 cm de fondària respecte a la cota actual de circulació.

La major part de les estructures documentades a la present intervenció pertanyen al convent de les Jerònimes, concretament a les dependències del sector meridional del claustre. L'edifici fou fundat a les darreries del segle XV. Algunes estructures documentades permeten inferir dades relatives a la fesomia de la façana sud. Concretament s'han localitzat quatre antics pilars que podrien respondre a l'arrencada de diversos arcs relacionats amb una galeria. La seva existència quedaria confirmada a través de la documentació gràfica de mitjan segle XIX i principis del segle XX, on es pot intuir el pòrtic de la façana tot i que paredat.[6] Pertanyents al perímetre sud de l'edifici primigeni hi ha diversos trams de mur, alguns dels quals es troben relacionats amb alguns elements de sustentació.

4. L'exemplar pertany a un grup de ceràmica importada de procedència indeterminada situat al segle VI (Beltrán de Heredia, 2005). Es tracta d'un conjunt que presenta habitualment coccions reduïdes, amb una presència eventual de coccions mixtes. Les formes més habituals són cassoles baixes i altes, bols petits (entre 14 i 18 cm de diàmetre), semblants i derivades del tipus Lamboglia 10 A i 10 B. El més característic d'aquest grup és un tipus de pasta micàcia fina, ben decantada i compacta amb partícules de calç i quars de mesura mitjana i mica platejada a la superfície, que li dóna un aspecte sabonós i brillant.

5. Segons Riba Arderiu, la present intervenció se situaria entre dos tàlvegs amb dipòsits de con de dejecció antics, fet que condicionaria, d'una banda, l'existència d'aqüífers generosos (importants per a l'establiment de convents, per exemple) i una considerable acumulació de materials fangosos que feien variar el curs dels torrents.

6. Apareix representat el mercat de la plaça del Pedró i al fons el convent de les Jerònimes, segons un dibuix de Lluís Rigalt realitzat entre 1860 i 1870 (Venteo, 2010, 56). Sembla que aquest pòrtic era format per 4 arcs. L'abundant documentació gràfica relacionada amb la setmana tràgica del 1909 també testimonia aquest tipus d'accés, en aquell moment paredat, on s'hi van obrir algunes finestres.

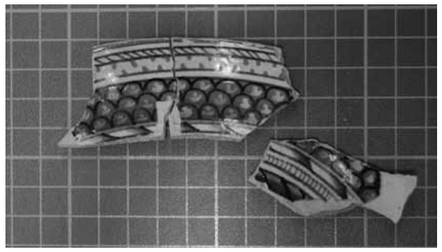

Fragment de plat procedent de Deruta (Itàlia) amb decoració policroma *a embricazioni*. Foto: Emili Revilla

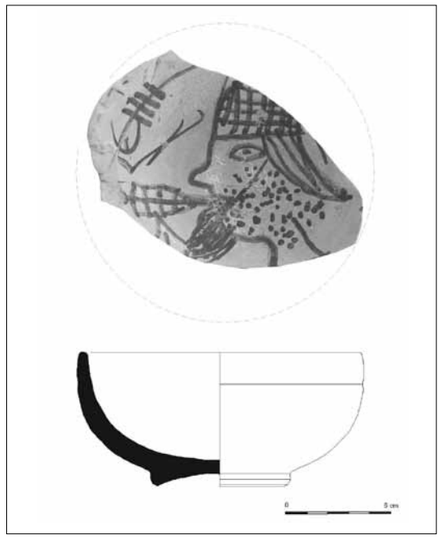

Perfil sencer d'escudella amb figura masculina tocant un instrument, segurament una flauta d'èmbol. Dibuix: Esther Medina.

Poc després de la seva construcció, es produïren algunes transformacions de l'edifici original, amb l'amortització definitiva d'algunes de les estructures que el conformaven. Concretament, deixà de funcionar un dipòsit situat a l'interior de la façana sud, que fou amortitzat com a abocador. Les reformes es produirien poc després de la fundació del convent. Així ho demostra la ceràmica recuperada a l'interior del dipòsit, que permet situar la reestructuració al segle XVI, amb presència de ceràmica blava de Barcelona,[7] ceràmica de reflex metàl·lic de producció catalana i un exemplar amb decoració policroma de Deruta, Itàlia.[8]

Fora d'aquest espai, però vinculat al funcionament del convent, es localitzà una estructura subterrània amb un important desenvolupament vertical (3,50 m de fondària) de difícil atribució funcional, que va ser reomplerta amb abundants materials constructius i ceràmiques del segle XVI, moment en què es produí la reorganització de l'edifici conventual a la que es feia esment més amunt.

Època moderna (segles XVI-XVIII)

El període es caracteritza per les transformacions de l'edifici original del convent que consisteixen, a grans trets, en la subdivisió dels antics espais i en la construcció d'alguns elements de sustentació, fet que permet inferir el possible recreixement de l'alçària de l'edifici.

La major part de les estructures localitzades es poden relacionar amb les nombroses obres que recull la documentació de mitjan i final segle XVIII[9] vinculades amb la construcció de balcons, d'empedrats nous i de la xarxa de clavegueram. Concretament, hi ha abundants llicències d'aquesta època per a la construcció de claveguerons.[10]

A finals del segle XVIII desapareix el pòrtic de la façana sud del convent. El paredat es materialitza a través de la construcció de dues riostes. Existeix una referència documental de finals del segle XVIII en la qual es detallen les característiques d'aquesta obra.[11]

Època contemporània (segles XIX-XX)

Algunes de les estructures localitzades podrien pertànyer a dependències de l'antiga fàbrica cotonera ubicada en l'espai que en el segle XX es convertí en el carrer d'Erasme de Janer.[12] Cap de les construccions conservava nivells d'utilització associats i envaïen l'actual espai que ocupen les vies públiques.

7. Cal destacar la presència d'un perfil sencer d'escudella amb la representació d'una figura masculina disfressada amb una barba postissa tocant un instrument, segurament una flauta d'èmbol.

8. L'exemplar té la decoració policroma amb el motiu a *embricazioni*, tot simulant les escates d'un peix. El revers presenta una decoració característica dels tallers de Deruta anomenada *petal black* o *retro a petali*, que consta de pètals tallats per línies horitzontals en blau i taronja i representava una veritable marca de fàbrica (Carta, 2001, 44).

9. Volem agrair a Juan José Pardo Eimil la informació facilitada.

10. Hi ha referida la normativa per a claveguerons, clavegueres i clavegueram al 1C. XIV-38 del 1779 de *AHCB* i Fons Municipal Medieval i Modern. Secció de Consellers. S'assenyalen alguns exemples d'intervenció urbanística, concretament del 1778, Joseph Alabau, fabricant d'indianes, mocadors i altres gèneres, estableix la seva fàbrica al carrer del Carme. Atès que aquest tram de carrer no disposa de claveguerón, el construeix per als residus de fàbrica, des de casa seva fins l'antic carrer Corralet (antic dipòsit de cadàvers de l'Hospital de la Sant Creu, avui Jardins del Doctor Flemming), comunicant-lo amb el que hi ha al carrer de Cervelló (actual carrer de les Floristes de la Rambla): «Si por el medio de la calle, ancho y con lambordas de 5 palmos para que el referido albañal, con el tiempo pueda continuarse y conducirse aguas de otras casas» (*AHCB. FMM* i *M.* Secció de *Consellers*, 1C. XIV-37, desembre 1778). D'interès pel que fa al convent de les Jerònimes:«... al paleta Vicente Camps, li deuen diners les jerònimes i Sant Llàtzer per les obres del clavegueram» (*AHCB. FMM* i *M.* Secció de Consellers, 1C. XIV-39, abril 1780).

11. Maria Federica de Deu, priora del monestir de religioses de Sant Jerònim sol·licita la reedificació de dos pisos i de l'entresòl. Sembla que s'hi obrí un portaló, una porta petita i una finestra per planta. 1C. XIV. 50. setembre 1788- abril 1789.

12. La pràctica d'obertura de carrers en les trames històriques, també anomenat mètode Haussmann, promotor d'aquesta pràctica al París decimonònic, tenia finalitats higièniques, estètiques, immobiliàries i fins i tot antirevolucionàries, factors que també inspiraren el projecte Cerdà (Martínez, 2000, 242).

El 1783 Erasme de Gònima bastí la seva primera fàbrica, emmarcada pels actuals carrers de la Riera Alta, Carme i Erasme de Janer (nét d'Erasme de Gònima), en la qual hi van arribar a treballar més de mil obrers, la majoria dones i infants. La fàbrica s'especialitzà en l'estampat de teles de lli i de cotó per al mercat americà.

A la zona de la plaça del Pedró s'han documentat nombroses estructures de combustió que podrien estar en relació amb el mercat de parades que acollí aquest espai des de la desaparició del cementiri a principis del segle XIX.[13] S'intueix, en la major part dels casos, un retall de planta amb tendència quadrada, reomplert per una capa de matriu sorrenca amb altes propietats refractàries que configura la seva base. Sobre aquest estrat s'hi excavava una petita cubeta de planta ovalada o circular que, en el moment de l'excavació, s'evidencia farcida amb argiles rubefactades compactades de color vermell intens.

Aquestes estructures devien funcionar abans de la pavimentació de la plaça, atès que es troben retallant el substrat d'origen natural. També s'han evidenciat algunes estructures negatives d'escasses dimensions que es podrien relacionar amb el sistema de sustentació de les parades, aquestes de cronologia posterior. Hi ha una referència del febrer de 1842 on s'esmenta que les parades de la plaça del Pedró per a verdulaires i venedors de fruita són un perill, atès que ocupen el doble de l'espai que els pertoca i, òbviament, la calçada, de manera que impedeixen el pas "a tanto carro que entra y sale". A més, col·loquen tendals i es fan forats a l'empedrat per a fonamentar-los.[14]

Pel que fa a la seva adscripció cronològica, els materials no són gaire abundants, però són de factura contemporània (matèria orgànica en descomposició com restes de suro, carbons i alguns fragments de porcellanes tipus Pickman, etc).

Molt a prop de la façana de l'església de Sant Llàtzer s'evidencià la fonamentació de l'antiga font monumental[15] de la plaça del Pedró, documentada a partir del segle XVII, i que durant la restauració dels anys 90 fou traslladada a l'extrem oest de la plaça. La seva proximitat amb l'edifici religiós no suposava una manca de visibilitat del monument, atès que en aquella època es trobava completament emmascarat per edificacions contemporànies, de les quals s'ha localitzat la fonamentació de dos murs. ❧ **Esther Medina Guerrero**

13. Segons la documentació de l'Ajuntament borbònic, en els Acords del 2n quadrimestre del 1821, respecte al cementiri de l'Hospital de Sant Llàtzer (Venteo, 2010, 56): «El señor Puig propuso el derribo del cementerio del hospital de San Lázaro (...) más capacidad a la Plaza del Padró, adquiriría mayor hermoseo la entrada a la ciudad por la puerta de San Antonio (...) y que la tierra que se saque de aquel sitio se eche en las sepulturas de los conventos de uno y otro sexo que se hallan en aquellas inmediaciones si fuese necesario por haber allí enterrados cadáveres y si no, que se coloque en las murallas para evitar mayores gastos de transporte a fuera de la ciudad» (*AHCB, FMM* i *M.* Secció de Consellers. 1D- I- 102).

14. *AHCB. FMM i M.* Secció de Consellers, 1C. XIV-137, Ctel 3º, Bº 2º.

15. Hi ha abundant documentació fotogràfica sobre l'anterior emplaçament d'aquest monument (Venteo, 2010).

BIBLIOGRAFIA

Julia Beltrán de Heredia Bercero, «Las producciones locales e importaciones de la cerámica común del yacimiento de la Plaza del Rey de Barcelona, entre la época visigoda y el período islámico. Siglos VI-VIII», *Quarhis*, 1 (2005), pàg. 68-89.

Mike C. Bishop, Jonathan C. N. Coulston, Roman Military Equipment from the Punic Wars to the Fall of Rome, London, B. T. Batsford LTD, 1993.

María Pilar Brel Cachón, «La construcción de cementerios y la Salud Pública a lo largo del siglo XIX», *Studia Zamorensia*, 5 (1999), pàg. 155-196.

Francesc Busquets, José María Espejo, Vanesa Triay, «Les vies d'accés a les portes nord-oest i sud-oest de *Barcino* a través dels testimonis arqueològics», *Quarhis*, 5 (2009) pàg. 124-141.

Raffaella Carta, «Cerámica italiana en la Alhambra», Catálogo Nakla 3, Colección de Arqueología y Patrimonio, Grupo de Investigación "Toponimia. Historia y Arqueología del Reino de Granada", Motril, Universidad de Granada, 2003.

Erasme D'imbert, *Erasmo de Gónima, 1746-1821. Apuntes para una biografía y estudio de su época*, Barcelona, Barcino Nostra, 1952.

Albert López Mullor, Julia Beltrán de Heredia Bercero, «Resultats de l'excavació arqueològica a l'església i a l'hospital de Sant Llàtzer», *Lambard, Estudis d'art medieval*, VI (1991-1993), Institut d'Estudis Catalans, 1994, pàg. 51-71.

Sergi Martínez Rigol, *El retorn al centre de la ciutat. La reestructuració del Raval entre la renovació i la gentrificació*, (tesi doctoral), Universitat de Barcelona, Departament de Geografia Humana, 2000 (inèdita).

Isaac Moreno Gallo, *Vías romanas. Ingeniería y técnica constructiva*, Ministerio de Fomento, Madrid, 2006.

Oriol Riba Arderiu, «Assaig sobre la geomorfologia medieval de la ciutat vella de Barcelona», *III Congrés d'Història de Barcelona. Ponències i Comunicacions. La ciutat i el seu territori. Dos mil anys d'Història. Balanç historiogràfic d'una dècada*, Institut Municipal d'Història, Ajuntament de Barcelona, 1993, pàg. 175.

Daniel Venteo Meléndrez, *La capella de Sant Llàtzer. Història d'una redescoberta*, Foment de Ciutat Vella, Ajuntament de Barcelona, 2010.

Carrer de la Portaferrissa, 15

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de la Portaferrissa, 15

Districte
Ciutat Vella

Dates
21 setembre - 19 octubre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
062/11

Motiu
Rehabilitació de la finca

Promotor/Propietari
Promotora BAGMATI 2010, SL

Empresa adjudicatària
Antequem, SL

Direcció tècnica
Rony José Castillo Gómez

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia
Rony José Castillo Gómez

Cronologia: Època moderna.
Paraules clau: Jardí elevat. Ceràmica i estratigrafia d'època moderna.

La rehabilitació de la finca comportava l'excavació al seu subsòl d'un fossat d'ascensor, de 10 encepats, 8 riostes, una rasa de fonamentació i un rebaix de terreny a la zona del pati interior.

La intervenció va consistir en el control arqueològic d'aquests treballs. Únicament es van documentar nivells amb fragments de ceràmica d'època moderna.

D'aquests nivells s'han de ressaltar els documentats durant el rebaix a la zona del pati, ja que van constatar una aportació de terra atribuïble a l'època moderna (segles XVI- XVII), pel material recuperat. L'aportació d'aquests nivells respondria a la necessitat d'assolir una cota superior en aquest espai per tal de crear un petit jardí a la mateixa cota de la planta noble de l'edifici, fet força habitual a l'època.

Cal assenyalar que no es va documentar cap estructura amb entitat arqueològica que s'hi pogués relacionar. ☙ **Rony José Castillo Gómez**

Vista inicial del pati interior de la finca, on es poden observar les terres aportades per a la construcció del jardí elevat.

Plaça de Ramon Berenguer el Gran

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de Ramon Berenguer el Gran

Districte
Ciutat Vella

Dates
Octubre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
006/11

Motiu
Projecte de millora de l'evacuació i de l'accessibilitat de l'estació de Jaume I de la línia 4 dels Ferrocarrils Metropolitans de Barcelona

Promotor/Propietari
GISA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Mikel Soberón Rodríguez

Aixecament de planimetria
Mario Granollers

Fotografia
Mikel Soberón Rodríguez

Vista del sondeig 2 realitzat a la vorera amb la Via Laietana.

Cronologia: Segle V fins al segle XX.
Paraules clau: Urbanisme medieval i modern. *Suburbium* de *Barcino*. Fossat. Riera de Sant Joan. Abocadors.

Es van excavar dos sondeigs amb la finalitat de conèixer l'estratigrafia i la potència del lloc i, així, poder programar l'excavació en l'extensió que s'haurà de realitzar en el moment en què es vulguin iniciar les obres.

Els resultats dels dos sondeigs realitzats a la plaça han estat positius pel que fa a la localització d'estrats i estructures arqueològiques, sense que en cap punt s'hagi esgotat l'estratigrafia. La primer cala s'ha efectuat a l'interior de la plaça i com a resultat s'ha obtingut la documentació d'un seguit de fosses d'abocador de deixalles, nivells de circulació, un possible mur molt malmès i obres d'anivellament que, tot i la minsa quantitat de materials recuperats, es podrien situar majoritàriament a la primer meitat del segle V: àmfores orientals tipus LRA 1 i 3, àmfora africana Keay 25 i TSA D Hayes 61. Per sobre del conjunt d'estratigrafia tardoromana, es detecta un estrat d'amortització força orgànic que podria correspondre a terres d'ús agrícola, amb una datació altmedieval obtinguda a partir d'alguns fragments de ceràmica espatulada, encara que amb contingut de materials romans residuals però amb cronologies més tardanes que els anteriors, com les formes de TSA D Hayes 90 o 104-105.

Pel que fa a les cronologies proposades, s'ha de tenir en compte la parcialitat de la intervenció i, sobretot, els coneguts efectes de residualitat dels materials romans en aquestes cronologies, així com la dificultat que en ocasions presenta la documentació de les fases altmedievals.

Tota l'estratigrafia documentada respon a patrons molt semblants: composicions argiloses, gran quantitat de matèria orgànica i acumulacions de cendres i deixalles. Tot això fa plantejar la hipòtesi que aquests estrats estiguin relacionats amb la progressiva colmatació del fossat d'època altimperial que en alguns punts envoltava la ciutat i el qual presenta uns moments d'amortització força diferenciats.[1] Tampoc cal oblidar que aquí es situava el curs d'aigua que en la documentació d'època posterior es denominarà riera de Sant Joan.

1. Es pot comparar en aquest sentit el tram de fossat excavat al carrer d'Avinyó (Belmonte, 2008) amb el de l'avinguda de la Catedral (Blasco *et alii*, 1992) o el del carrer de la Palla (Hinojo, 2010).

Vista del sondeig 1 realitzat a l'interior de la plaça de Ramon Berenguer el Gran.

En la mateixa cala s'han localitzat dos murs de fonamentació de cronologia imprecisa a causa de la manca d'estratigrafia relacionada que s'han de vincular amb l'arrasament provocat per la urbanització d'aquest sector de la ciutat.

La segona cala, realitzada a la vorera de la plaça, a tocar de la via Laietana, ha donat com a resultat la documentació del pati d'una de les edificacions que ocupaven aquesta àrea. En concret s'han localitzat les restes de diversos paviments de terra piconada i de llambordes datables entre els segles XVII i XVIII, una claveguera i una possible caixa d'escales també d'època moderna. Relacionats amb aquesta edificació, es destacable la presència d'un mur i un pou amb una datació que no s'ha pogut determinar ateses les característiques de la intervenció, però que es podria situar a finals d'època medieval.[2] La superposició de la cala amb la planimetria anterior a la construcció de la via Laietana, situa aquestes estructures dins l'illa núm. 8, amb façana als desapareguts carrers de les Donzelles, de l'Arc de les Tres Voltes, de la Tapineria (desaparegut només en part) i a la plaça de l'Oli. La planimetria utilitzada, els coneguts *Quarterons* de Miquel Garriga i Roca[3] de l'any 1858, presenta, a més, una dada interessant. En el tramat dels diferents habitatges, l'arquitecte va utilitzat colors diferents per marcar la seva antiguitat. En el cas que ens ocupa, l'edifici es representa com una casa de nova construcció, fet que explicaria la no coincidència de les estructures documentades amb cap dels límits del parcel·lari intern de l'illa.

La prudència pel que fa a la qüestió cronològica, a la que fèiem esment abans, és més adient en aquest cas en què únicament s'ha excavat la petita franja estratigrafia que quedava lliure entre les diferents estructures. ☙ **Mikel Soberón Rodríguez**

BIBLIOGRAFIA

Cristina Belmonte Santisteban, «L'ocupació de l'extrem sud-oest del *suburbium* de *Barcino* entre els segles I-IV d.C: les troballes del carrer Avinyó», *Quarhis*, 4 (2008), pàg. 90-105.

Mónica Blasco, Josep Oriol Granados i altres, *L'avinguda de la Catedral de l'ager de la colònia Barcino a la Vilanova dels Arcs*, Servei d'Arqueologia Urbana de la Ciutat, Barcelona, 1992.

Emiliano Hinojo García, «Carrer de la Palla, 19-21», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2008*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 47-50.

2. En tot cas, el moment d'amortització tant de la claveguera esmentada com d'aquest pou, convertit en pou negre, es pot situar entre mitjan i finals del segle XVIII.

3. Consultats al Centre de Documentació del Servei d'Arqueologia de Barcelona - ICUB.

Carrer del Regomir, 7-9

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Regomir, 7-9

Districte
Ciutat Vella

Dates
Gener- maig de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
109/09

Motiu
Rehabilitació integral de la finca

Promotor/Propietari
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Núria Cabañas Anguita

Equip
Galdric Bover, Francesc Carrer, Omar Fernández, Jordi Nogués, Vladimir Rangel

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Núria Cabañas, Òscar de Castro, Esteve Nadal

Fotografia
Núria Cabañas Anguita

Cronologia: Època romana, baixmedieval, moderna i contemporània.
Paraules clau: Muralla romana. Torre romana. Termes. Piscina.

La intervenció arqueològica ha permès identificar una ocupació continua de la zona des d'època romana fins a l'actualitat, donant a conèixer els successius canvis urbanístics de l'indret. Els resultats obtinguts s'emmarquen en diverses fases cronològiques clarament diferenciades: període altimperial, període baiximperial, època baixmedieval, època moderna i època contemporània.

Fase romana. Període altimperial

Les dades arqueològiques permeten diferenciar dos moments constructius per a aquest període; un primer corresponent a la construcció de la muralla d'època augustal (subfase 1) i un segon, corresponent a la construcció d'un conjunt termal situat fora muralles (subfase 2).

Subfase 1

Barcino fou una fundació d'època augustal entre els anys 15 i el 5 aC.[1] La ciutat fou enclavada en un petit turó d'aproximadament 17 m d'alçada, anomenat *Mons Taber* a la documentació posterior, molt proper al mar i situat entre dos rius, el Besòs i el Llobregat i va rebre el nom de *Colonia Iulia Augusta Faventia Paterna Barcino.*

L'àrea que ocupava la ciutat cobria unes 12'5 ha en forma d'octàgon per adaptar-se a l'orografia del terreny. La ciutat estava encerclada per una muralla d'uns 2 m d'amplada i dotada de quatre portes d'accés (*Porta Praetoria, Porta Decumana, Porta Principalis Dextra, Porta Principalis Sinistra*) situades en els extrems dels dos carrers principals i flanquejades per torres.

D'aquest moment, els treballs han permès identificar la torre circular que flanquejava la *Porta Praetoria* per la vessant est del *decumanus maximus.* La torre presenta un parament d'*opus vittatum*, un diàmetre interior de 3,90 m i, actualment, se'n conserva una alçada d'aproximadament 7, 30 m.

Subfase 2

Entorn a mitjan del segle I dC - inicis del segle II dC es dugué a terme la construcció d'un edifici termal de caire públic situat fora del recinte emmurallat de la ciutat de *Barcino.* L'accés al recinte es duia a terme per la banda de ponent, just al costat de la *Porta Praetoria* seguint la mateixa orientació que el *decumanus maximus*, que actualment correspon a la façana principal de la finca al carrer del Regomir 7-9.

D'aquest conjunt s'han identificat un total de quatre estances.

Una correspondria a la zona d'accés a l'interior de l'edifici des del qual s'accediria a la resta de cambres.

Una altra estança correspondria al *frigidarium*, on s'han documentat les restes d'una piscina de capçalera semicircular amb tres esglaons d'accés, revestida d'*opus signinum*, amb un diàmetre interior de 3,55 m i una alçada d'1,40 m.

En una altra estança, situada a la banda nord del solar, s'hi han documentat les restes d'un esglaó de marbre que hauria format part d'una altra piscina de petites dimensions. Els límits tant de la piscina com de la cambra no s'han pogut determinar arran de la construcció de la muralla d'època baiximperial, que anul·là part del conjunt termal.

Finalment, en la quarta estança, corresponent al *caldarium*, i situada a la vessant est del *frigidarium*, s'hi ha documentat part d'un paviment d'*opus signinum* amb quatre lloses de marbre adossat al mur de tancament oest, que correspondria a part d'una piscina de grans dimensions.

Fase romana. Període baiximperial

Entre mitjan segle III dC i inicis del segle IV dC es dugué a terme la construcció de la nova muralla que s'adossà al parament exterior de la muralla augustal. Aquesta reforma constructiva va implicar l'entrada en desús del conjunt termal.

1. Julia Beltrán de Heredia (dir.), *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la plaça del Rei de Barcelona*, Barcelona, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2001.

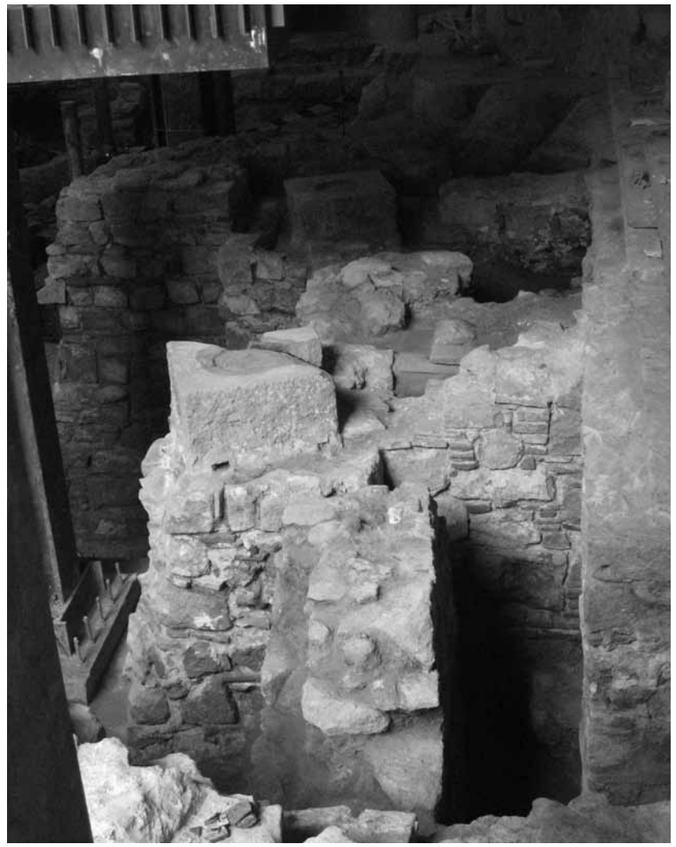

Vista general de les estructures muràries del segle XIX.

Els treballs arqueològics han permès identificar un tram de muralla de 12 m de longitud per 8 m d'alçada, part de la bestorre semicircular que flanquejava la *Porta Praetoria*, així com una torre de planta quadrada, que correspondrien a aquesta reforma constructiva.

La nova fortificació s'eixampla cap a l'exterior ocupant part del conjunt termal d'època altimperial. S'ha pogut documentar que tant la muralla com la bestorre semicircular s'assenten sobre algunes de les estructures termals. Per a la construcció d'aquesta fortificació, s'ha constatat el reaprofitament de material lític procedent d'altres estructures, atès que tant en el parament d'*opus quadratum* com en el d'*opus caementicium* s'hi han identificat pedres amb motllures.

Segons notícies històriques, a finals del segle X o inicis del segle XI hi hagué la necessitat de reforçar el sistema defensiu romà, de manera que s'inicià la fortificació dels portals que s'encastellaren. El portal sud-est rebé el nom de *Castrum Regumirum* o castell de Regomir, i inclogué la construcció d'un arc que unia les dues torres de planta circular a banda i banda de la porta d'entrada a la ciutat.

Fase baixmedieval

El període situat entre el segle XIV - inicis del segle XV correspon al moment dels principals canvis urbanístics de la zona que envolta l'actual carrer Regomir. El castell de Regomir havia perdut el seu caràcter defensiu, a conseqüència de la construcció del primer recinte emmurallat en el segle XIII, produint-se així una ocupació progressiva del vall defensiu, fins aleshores parcel·lat però no construït. Pel que fa a la torre del castell, serà ocupada per diverses famílies al llarg de tot el període medieval que reconeixen haver de pagar un cens a la Pia Almoina, com a successora de la família Sarrià.

D'aquest període d'urbanització, s'ha pogut documentar un seguit d'estructures murals que delimiten un total de vuit àmbits. A més, les dades recollides posen de manifest la pèrdua de la funcionalitat inicial de la muralla baiximperial i el seu reaprofitament com a paret mitgera entre els edificis.

D'aquests àmbits identificats cal destacar-ne un, en el qual s'hi documenten dos moments constructius dins el mateix període baixmedieval. Inicialment es tractaria d'una estança de planta quadrangular amb una arcada que facilitaria l'accés a l'actual finca número 11 del carrer del Regomir. Posteriorment, aquesta estança és dividida en dues habitacions per mitjà de la construcció de nous murs i el tapiat de l'arcada.

El fet d'haver-se documentat diverses arcades tapiades en la paret mitgera que divideix les actuals finques números 9 i 11 fa pensar en la possibilitat que inicialment es tractés d'un mateix habitatge que, amb posteriors reformes o bé per la compra-venda de diversos propietaris, hagués sofert noves parcel·lacions i, com a conseqüència, el tapiat dels arcs.

Fase moderna

Al segle XVI (1530) es documenta la construcció de la primitiva capella de Sant Cristòfol dins de la torre de l'antic castell de Regomir. L'any 1567 es té constància documental de l'enrunament, reconstrucció i engrandiment de la capella, obra que s'acabà l'any 1568. Val a dir que l'espai superior de la torre continuà formant part del castell del Regomir.

El cadastre de l'any 1716 descriu aquesta casa amb un espai de planta baixa i tres pisos amb dues estances per nivell, mentre que la finca situada al número 9 del mateix carrer consta com de planta baixa, amb un celobert i un pastador i dos pisos superiors.

Les dades arqueològiques referents a aquest període són molt escasses, atès que la majoria d'estructures van ser destruïdes en les reformes que s'efectuaran a mitjan segle XIX. Així, s'han pogut identificar les restes d'un mur, part d'un dipòsit de planta quadrangular i restes d'un paviment de rajols, estructures que podem adscriure a aquest període.

Fase contemporània

Durant el segle XIX es van produir grans canvis en l'estructura urbana: la transformació de cementiris parroquials en places públiques, el buidat de grans edificis amb el seu conseqüent canvi d'ús, la demolició de les muralles i d'altres actuacions urbanístiques. Aquests fets es reflecteixen en les transformacions sofertes per l'edifici que ocupen les finques del carrer del Regomir, 7-9.

Després de ser ocupades per diferents famílies, l'any 1845 tant la finca número 7 com la número 9 van passar a ser propietat de l'Hospital de la Santa Creu. Posteriorment, les finques van ser desamortitzades l'any 1855, per ser subhastades l'any 1860, passant a mans de Peregrí Guarch, que va demanar permís per arreglar la façana i la coberta de la casa de Regomir, 7, aixecant un quart pis, segons un plànol de Josep Fontserè. Un any més tard, el mateix Peregrí Guarch va demanar un nou permís, aquesta vegada per enderrocar i reedificar les dues cases. El projecte s'efectuà l'any 1862 i va consistir en la unificació de les dues cases en una de nova planta. Aquesta nova reedificació correspon a la finca que ens ha arribat fins a l'actualitat i que ha comportat una fragmentació tant accentuada de les restes arqueològiques corresponents als períodes anteriors. ☙ **Núria Cabañas Anguita**

Vista general de la capçalera de la piscina del *frigidarium* de l'edifici termal.

BIBLIOGRAFIA

Julia Beltrán de Heredia (dir.), *De Barcino a Barcinona (segles I-VII). Les restes arqueològiques de la Plaça del Rei de Barcelona*, Barcelona, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2001.

Francesc Caballé, Reinald Gonzàlez, *Estudi documental de la finca del carrer del Regomir, 7-9 de Barcelona*, febrer de 1997, Veclus, SL, (inèdit).

Miquel Gea, Jordi Hernàndez, *Memòria conjunta de les antigues intervencions arqueològiques al sector del Pati d'en Llimona i els carrers del Regomir i del Correu Vell*, 2012, (inèdita).

Jordi Hernández-Gasch, *Memòria científica de la intervenció arqueològica al carrer Regomir 7-9 de Barcelona* (Codi 116/06), (març-maig de 2007), (inèdita).

Carme Miró Alaix, «Els *balnea* de les *domus* de *Barcino*», *Quarhis*, 7 (2001), pàg. 68-83.

Ferran Puig, Isabel Rodà, *Les muralles de Barcino. Noves aportacions al coneixement de l'evolució dels seus sistemes de fortificació*, Barcelona, MUHBA, 2010

Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Baixada del Monestir, 5-9

Districte
Les Corts

Nom singular
Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Dates
16 desembre de 2010 - 31 maig de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
051/10

Motiu
Projecte de la segona fase de restauració del cos de la infermeria del monestir de Pedralbes

Promotor/Propietari
Departament d'Arquitectura i Projectes Urbans de l'Ajuntament de Barcelona / Comunitat de religioses clarisses

Empresa adjudicatària
Actium, Patrimoni Cultural, SL

Direcció tècnica
Josep Cruells Castellet

Equip
Guillem Vera, Francesc Carrer, Òscar de Castro, Manel Domènech,

Dibuix de materials
Josep Cruells Castellet, Esteve Nadal Roma

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia
Josep Cruells Castellet

Recerca documental
Carme Aixalà Fàbregas, Anna Castellano Tresserra (monestir de Pedralbes)

Restauració de material arqueològic
Isabel Parra

Cronologia: Època romana. Segles XIV-XIX.
Paraules clau: Monestir de Pedralbes. Portal de la muralla medieval. Abocador domèstic. Infermeria. Canonada d'aigua.

Els treballs arqueològics realitzats a l'extrem sud-oest del monestir de Pedralbes han posat al descobert una completa seqüència estratigràfica i constructiva, que abraça un arc cronològic que va des de l'època protohistòrica fins a l'actualitat.

La intervenció s'ha centrat en un espai, fins ara terraplè d'uns 100 m², situat entre la muralla medieval del monestir i l'annex a l'antiga infermeria.

Primerament, cal destacar la localització de tres sitges que, atenent al material ceràmic recuperat en el seu interior, se situen cronològicament en època protohistòrica o als primers estadis del període ibèric. L'elevat grau de fragmentació del material recuperat i les característiques formals d'aquest no permeten precisar amb més exactitud la seva adscripció cronològica. Les estructures negatives localitzades posen de manifest l'explotació agrícola de l'indret i refermen la seva importància, atès que l'orografia i els recursos naturals que ofereix el lloc són bàsics per l'establiment humà a la zona, i, tanmateix, evidencien l'existència d'una zona d'hàbitat en un entorn proper a la zona d'intervenció arqueològica.

Fase romana

El procés d'excavació arqueològica ha permès recuperar ceràmica d'època romana provinent d'un estrat de sorres i llims de naturalesa al·luvial. A tall d'hipòtesi, aquests materials ceràmics podrien relacionar-se amb l'assentament romà localitzat al nord del monestir en les intervencions arqueològiques dels anys 1989 i 1991.

Fase medieval (*post quem* 1327- *ante quem* 1568)

L'any 1327 es funda el Monestir de Pedralbes. Concretament, la zona on s'ha realitzat la intervenció arqueològica correspon al portal de ponent de la muralla medieval, un dels accessos principals de provisió d'aliments a les procures (magatzems) del monestir. En relació a aquest portal, per la part interior s'ha documentat un mur que s'adossa a la muralla i condueix directament des de l'exterior cap a les anomenades procures, a peu d'hort de la façana sud del l'antiga infermeria del monestir. Aquestes dependències estaven dedicades a l'emmagatzematge de l'excedent produït als camps. Alhora, aquest mur permet la separació de dos espais a diferents cotes: un inferior arran d'hort i, l'altre, a peu del mateix portal.

Les tasques arqueològiques posen de manifest que a finals del segle XV es procedeix al tapiat del portal, fet que comporta l'anul·lació automàtica de l'accés principal als magatzems del monestir des de l'exterior. Aquest moment podria coincidir amb les obres que es registren a partir del 20 de juliol de 1495, on es recull la «despesa de tapar els portals i les finestres» i «reforçar la clausura de forma física: alçar les tàpies, tapar els portals, posar panys, reixes». A tall d'hipòtesi, aquestes obres serien conseqüència de les capitulacions signades al monestir l'any 1472, conegudes com a Capitulacions de Pedralbes, i que van suposar el reconeixement de Joan II com a rei per part de les institucions catalanes. Aquest fet suposà per Catalunya el final de la Guerra Civil però, pel monestir representà l'inici d'un canvi significatiu en la seva trajectòria històrica. La comunitat que, fins aleshores, representava el poder de la noblesa i de les classes benestants de la societat catalana, a partir de 1495, passarà a estar sota la tutela dels Trastàmares. Aquest canvi polític es traduí en una gran reforma en diferents àmbits: en l'aspecte religiós, per exemple, substituint les abadesses representants dels llinatges catalans per altres provinents de famílies nobles castellanes; i en el propi monestir, amb una sèrie de reformes estructurals de gran rellevància.

El monestir inicià, doncs, un procés de degradació, tant física com espiritual, del que no es recuperarà fins ben entrat el segle XVI.

Fase moderna (*post quem* 1568 - segona meitat segle XVIII)

Aquesta fase ve definida per la construcció de l'edifici conegut com "Annex a l'antiga Infermeria". Aquesta construcció s'adossa a la façana sud-oest del monestir i amplia l'espai de l'antiga infermeria i els seus soterranis.

Pisa més representativa recuperada a l'abocador.

Segons la documentació, les obres de construcció d'aquest edifici s'inicien a partir de 1568 i s'allarguen fins ben entrat el segle XVII. Així, sor Eulàlia Anzizu recull a les seves *Fulles Històriques del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes*[1] que l'any 1568 el rei Felip II va fer donació de 600 ducats al monestir amb l'objectiu de reparar l'antiga infermeria medieval. És també d'aquest any la signatura del contracte d'obres entre la comunitat i el mestre de cases Bertran de Déu.

Per tant, la data de 1568 proporciona un *terminus post quem* per l'inici del projecte de reordenació i ampliació de la infermeria del monestir. Aquest projecte, que molt probablement s'allargà fins ben entrat segle XVII, condicionà i hipotecà totalment l'entorn immediat. Cal pensar que la construcció de l'edificació comportava una gran quantitat de mà d'obra, destinar zones per treballar els materials constructius, bastides, moviments de terres, enderrocs, etc. Així mateix, cal destacar que, alhora, es duu a terme la construcció d'una canalització que serveix aigua potable al pis superior de la infermeria mitjançant el sistema de vasos comunicants.

A inicis del segle XVII es procedeix a la construcció d'una sèrie d'edificacions annexes al projecte principal: una capella per a la infermeria ubicada a la banda est de l'edifici, i un petit annex auxiliar del refetor ubicat a la banda oest.

Els treballs arqueològics han permès documentar l'organització d'aquest annex en dues plantes: l'inferior, consistent en un espai obert sostingut per arcs de mig punt al que s'hi accediria des de l'hort, i la planta superior, a la que s'hi accediria únicament pel propi refetor de la infermeria.

Alhora, adossat a aquest últim i també en el mateix edifici principal de la nova infermeria, es construí una cisterna amb un pou que subministrava aigua a la mateixa cuina de la infermeria.

Ja en la segona meitat del segle XVII, es produeix una nova reutilització de l'espai descrit anteriorment. Així, es procedeix a la construcció de noves estructures i a l'adequació dels àmbits i llocs de pas. És en aquest moment, doncs, que es duu a terme la construcció del camí empedrat, conegut com a *camí de l'amargura*. Aquest transcorria adossat a la muralla i comunicava les dependències a nivell de claustre amb l'hort (salvant un desnivell de 3 m d'alçada).

També es procedeix a la construcció d'un nou àmbit que s'adossa al cos d'arcades esmentat anteriorment i que comporta el tancament definitiu de la terrassa superior. Tots aquests àmbits esdevenen *dispensas de la infermeria*, tal i com reflecteix un plànol[2] datat entorn a

1. Índex de Sor Eulàlia Anzizu. *Notes Cronològiques relatives al Monestir (990-1899-1923). AMP* (Arxiu del Monestir de Pedralbes).

2. *AMP*, lligalls, Plànols, 185.

mitjan segle XVIII i on apareix representada aquesta zona.

Fase contemporània (segona meitat del segle XIX)

Entorn a la segona meitat del segle XIX s'han documentat una sèrie de reparacions efectuades en la conducció d'aigua al seu pas per la infermeria. Recordem que aquesta canalització formava part d'un complex sistema hidràulic que subministrava aigua potable a dependències importants del monestir, entre d'altres la infermeria. La canonada en qüestió passava de forma soterrada arran de la fonamentació exterior de l'edifici de la infermeria del segle XVII, provinent de la zona dels llevadors i refetor principal.

L'excavació arqueològica ha permès documentar de forma clara tres actuacions sobre la canonada en qüestió que es realitzen en tres punts diferents del seu recorregut al pas per sota la infermeria. Cal destacar que les referències documentals a les reparacions efectuades en aquesta canalització són una constant des de la seva construcció. A tall d'exemple, cal fer esment del *Document de les aigües,* on en l'apartat final[3] trobem una nota datada de 1765 en referència a l'embús de la canonada d'aigua. Tal com indica el text, l'abadessa sor Antonia Feu dóna testimoni que l'aigua no es pot prendre als llevadors perquè les canonades són embussades: «…que no pasava la Aygua dels llavadors per estar la canonada embussada, la qual se desfer a diferents parts, so, es, semudà lo canó de demunt de las picas…». El text descriu tot el que cal desfer per tal de seguir el recorregut de la canonada i desembussar-la. En aquest context, no devia ser estrany que situacions com aquesta s'anessin produint successivament al monestir. I de fet, la realització de les tres obertures sobre la canonada precisament davant la infermeria, denoten un certa rellevància o urgència per poder disposar d'aigua potable amb normalitat.

Aquests espais entren en desús just després de la reparació de la canalització d'aigua potable. Per motius que desconeixem, i probablement poc temps després, tots aquests àmbits passaren a reblir-se amb les terres provinents de l'abocador del monestir, del qual desconeixem la seva ubicació exacta. Els treballs arqueològics han permès recuperar un nombrós volum de material ceràmic que s'adscriu a un ventall cronològic molt ampli que respon a la barreja dels diversos estrats de l'abocador original. Així, trobem peces pròpies del segle XVI, com el reflex metàl·lic, i peces fabricades entorn 1860-70 que perduren fins ben entrat el segle XX, com els plats de la Cartoixa de Sevilla. Però el gruix de totes elles se centra majoritàriament entorn l'últim quart del segle XVII i principis del XIX.[4]

A mitjan segle XIX, aquesta zona es reforma parcialment, eliminant part de les parets que delimitaven aquestes edificacions i reordenant l'espai en diversos nivells pavimentats que es destinaren a corrals i galliners del monestir.

Finalment, ja ben entrada la dècada de 1960, es reedifica tota aquesta zona elevant la cota del terreny per tal de procedir a la construcció d'una terrassa a peu d'infermeria per proporcionar un «solàrium per les malaltes».

Josep Cruells Castellet

BIBLIOGRAFIA

Francesc Caballé, Reinald González, *Valoració patrimonial i estudi històric-arquitectònic i estructural de la infermeria del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes*, Veclus S.L. Barcelona, 2011, (inèdit).

Anna Castellano Tresserra, *Les "reformes" del Monestir de Pedralbes al llarg dels segles XVI i XVII, Pedralbes*, 23-2 (2003), pàg. 725.

J.E. Garcia, Josep Maria Macias, T. Reyes, *Intervencions arqueològiques a l'àrea del Monestir de Pedralbes. III Congrés d'Història de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1993.

Cristina Santjust Latorre, *L'obra del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes des de la seva fundació fins el segle XVI. Un monestir reial per a l'orde de les clarisses de Catalunya*, (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, 2009.

Vista de la planta inferior de l'edifici d'arcades i del *camí de l'amargura*.

3. *AMP*, C-152, f. 36v i 37.

4. El material recuperat consta de 242 caixes de material ceràmic, 40 de mostres de sediment i nombrosos objectes de metall, os i vidre. S'ha procedit a l'elaboració d'un catàleg que recull l'estudi i l'inventari dels materials seleccionats més representatius.

Plaça de Salvador Seguí Carrer d'Espalter

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de Salvador Seguí / Carrer d'Espalter

Districte
Ciutat Vella

Dates
Desembre 2010 - març 2011

Tipus
Preventiva

Codi
107/10

Motiu de l'obra
Urbanització de l'entorn de la nova seu de la Filmoteca de Catalunya

Promotor/Propietari
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium, Patrimoni cultural SL

Direcció tècnica
David Prida Trujillo

Equip
Tècnic de suport
Òscar de Castro

Oficials
Francesc Carrer de Genover, Guillem Vera Montiel

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Òscar de Castro, David Prida Trujillo

Fotografia
David Prida Trujillo

Cronologia: Segles XV– XIX.
Paraules clau: Urbanisme medieval. Casa Galera. Presó de dones.

La intervenció va estar motivada per les obres d'arranjament de la plaça de Salvador Seguí i del carrer d'Espalter.

En general els rebaixos de terres van ser de poca entitat, a excepció dels realitzats al carrer d'Espalter, on la instal·lació de la xarxa de recollida pneumàtica va fer necessari assolir una major cota d'afectació. Tot i això, al carrer d'Espalter, obert a finals del segle XVIII, només es va poder constatar l'existència de diferents estructures de sanejament i serveis.

Pel que fa a la plaça de Salvador Seguí, gràcies al rebaix superficial efectuat, es va poder comprovar la continuïtat en aquesta banda de la plaça, de la planta, a nivell de fonamentació, de la Casa Galera (presó de dones) construïda a les darreries del segle XVIII, parcialment excavada durant una intervenció realitzada entre l'any 2007 i el 2009 en una part de la finca que ocupa actualment la Filmoteca de Catalunya. Cal esmentar la coincidència de les estructures documentades en aquest sector de la plaça amb l'aixecament topogràfic realitzat per l'arquitecte municipal Miquel Garriga i Roca el 1858, conegut com *Quarterons*.

Tanmateix, durant aquests treballs es van poder documentar, a tocar del carrer d'en Robador, les restes molt arrasades de la cimentació d'un mur medieval i d'un pou de la mateixa època.

David Prida Trujillo

BIBLIOGRAFIA

Xavier Carlús, Esteve Nadal, «Carrer d'Espalter, 1b - 11, Carrer de Sant Pau, 66, Carrer de Sant Josep Oriol, 7 - 11, Plaça de Salvador Seguí», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2008*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 28-31.

Vista aèria de les restes de la Casa Galera, a la plaça de Salvador Seguí.

Estructures medievals documentades a tocar del carrer d'en Robador.

Carrer de Sant Jacint, 4

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Sant Jacint, 4

Districte
Ciutat Vella

Dates
16 - 20 maig de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
032/11

Motiu
Excavació d'un fossat per a la instal·lació d'un ascensor

Promotor/Propietari
Comunitat de propietaris del carrer Sant Jacint, 4

Empresa adjudicatària
Antequem, SL

Direcció tècnica
Jordi Petit Gil

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Dídac Pàmies Gualt

Fotografia
Jordi Petit Gil

Cronologia: Contemporània.
Paraules clau: Claveguera. Època contemporània.

En aquesta intervenció es va realitzar un control arqueològic de l'excavació d'un fossat a la planta baixa de la finca per a la instal·lació d'un ascensor.

L'obra es trobava situada dins d'una de les zones pertanyents al *suburbium* de la ciutat romana. L'any 2009, en un solar proper, al carrer dels Carders núm. 5, es va documentar un abocament d'àmfora tarraconense.

Es va haver de fer un rebaix de 1,40 m per a la construcció de l'ascensor. A 0,50 m es van localitzar tres clavegueres de l'edifici amb una potència de 0,65 m, una de les quals estava anul·lada.

Després d'ampliar el fossat per poder-les desviar, es va arribar a la cota necessària just a la mateixa alçada que acabava el nivell de preparació de les clavegueres. Per tant, només s'han pogut documentar les esmentades estructures. Per sota la cota d'afectació de l'obra no es va exhaurir l'estratigrafia del lloc.

Jordi Petit Gil

Estructures contemporànies documentades.

Plaça de Sant Miquel

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de Sant Miquel

Districte
Ciutat Vella

Dates
24 maig - 17 juny de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
011/11

Motiu
Construcció de la base per a la instal·lació de l'escultura dedicada als Castellers

Promotor/Propietari
Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Daniel Giner Iranzo

Dibuix de materials i fotografia
Daniel Giner Iranzo

Aixecament de planimetria i digitalització de plànols
Rafael Piera Catalán

Cronologia: Romana. Segles XVII-XVIII, XIX-XX.
Paraules clau: *Domus* i termes romanes. Església de Sant Miquel. Estructures modernes.

En primer lloc s'ha d'indicar que tots els estrats excavats corresponen a època contemporània i es relacionen, o bé amb nivells de reompliment i anivellació, o bé amb la instal·lació de serveis que han afectat profundament la zona (especialment un gran col·lector de desguàs). Així, es constata una diferència en l'estratigrafia en funció de la seva situació respecte a aquest col·lector.

La zona a l'oest del col·lector ja va ser excavada a les intervencions arqueològiques desenvolupades entre els anys 1968 i 1971 i, posteriorment, va ser reomplerta amb runa. Desconeixem com pot haver afectat això la conservació de les restes romanes situades a sota. En aquest sentit, una intervenció arqueològica desenvolupada l'any 1988 amb l'objectiu de netejar i documentar les estructures termals exhumades a l'excavació de l'any 1968 (concretament a l'àrea dels *caldaria*) ja va permetre observar l'estat precari de conservació de les estructures arquitectòniques, algunes molt afectades pel sistema de cobriment emprat.

Sembla que la zona a l'est del col·lector va quedar fora de l'àrea d'intervenció d'aquesta excavació arqueològica però, malgrat això, es probable que la construcció del col·lector signifiqués la remoció sense control arqueològic de l'estratigrafia d'aquesta banda, sense que puguem saber si aquesta afectació va arribar fins al nivell de les restes romanes. La remoció explica que a la zona s'hi trobin ceràmiques modernes i romanes barrejades amb plàstics o burilles, així com la presència de gran quantitat de restes òssies humanes provinents, segurament, de la necròpolis relacionada amb l'església de Sant Miquel, coneguda des del segle x.

Pel que fa a les estructures localitzades, s'ha de valorar que sempre han estat documentades molt parcialment, limitant-se només a la part superior i no sempre en tota la seva extensió. Això, juntament amb la manca de relació amb una estratigrafia arqueològica conservada, fa que els elements dels que es disposa, tant per a la seva datació cronològica com per a la seva

Base de columna, possiblement romana, reaprofitada en un mur del segle XVII.

Claveguera d'època moderna.

identificació funcional, siguin molt escassos. Per una banda es documentà un mur que, per la seva situació i orientació, sembla que es pot relacionar amb l'antiga església de Sant Miquel. Per altra banda, es pot agrupar un conjunt d'estructures (mur de façana, clavegueres i pou mort) que, per la seva situació i orientació, podrien correspondre a l'antiga illa de cases que delimitava aquesta part nord de la plaça, enderrocada l'any 1967. Si bé és segur que aquestes estructures serien presents des de mitjan segle XIX, algunes podrien tenir el seu origen a l'època moderna (segles XVII-XVIII), com ja es va documentar a l'illa de cases situada al sud de la plaça.

Per acabar, s'ha de fer esment a una base de pedra situada sobre una fonamentació de planta quadrada que, per les característiques dels elements constructius, es pot situar a l'època moderna (probablement al segle XVII); tot i això, la columna podria estar reutilitzada i tenir el seu origen a l'època romana. De fet, aquest fenomen d'aprofitament d'estructures ja havia estat documentat anteriorment amb altres elements d'aquest mateix sector de la ciutat, com el paviment de les termes romanes reutilitzat a l'antiga església de Sant Miquel.

❧ **Daniel Giner Iranzo**

BIBLIOGRAFIA

Alberto Balil Illana, «El mosaico romano de la iglesia de San Miguel», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, 1 (1960), Museo de Historia de la Ciudad, pàg. 21-74.

Josep Oriol Granados García, Beatriu Miró Juárez i altres, «Plaça de Sant Miquel», Època romana - Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989, *Col·lecció d'Anuaris d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya*, 1, Servei d'Arqueologia, Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, pàg. 104-105.

Francesca Pallarés Salvador, «Las excavaciones de la plaza de San Miguel y la topografía romana de *Barcino*», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, 13 (1969), Museo de Historia de la Ciudad, pàg. 5-42.

Maria Raya de Cárdenas, Beatriu Miró Juárez, «Excavació arqueològica a la plaça de Sant Miquel», *Tribuna d'Arqueologia 1989-1990*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1991), pàg. 157-158

Carrer de Sant Pere Mitjà, 4

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Sant Pere Mitjà, 4

Districte
Ciutat Vella

Dates
1 desembre de 2011 - 31 gener de 2012

Tipus
Preventiva

Codi
074/11

Motiu
Rebaix de la caixa de l'ascensor i del subsòl de dos locals

Promotor/Propietari
Privat

Empresa adjudicatària
ÀTICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric

Direcció tècnica
Anna Bordas Tissier

Fotografia
Anna Bordas Tissier

Cronologia: Segles XVI-XX.
Paraules clau: Habitatge. Obrador. Taller.

Malgrat tractar-se d'una intervenció que afectava a un reduït espai que, a més, estava molt fraccionat, els resultats obtinguts van permetre perfilar una mínima seqüència cronològica i històrica de l'ús de l'espai en aquest solar. Així, anant cap enrere en el temps es van establir quatre fases diferents.

La primera fase es trobava definida pel moment de construcció de l'edifici a finals del segle XIX i arriba fins el segle XX. La majoria de les estructures i estrats documentats d'aquest moment responien a l'adequació de l'espai amb elements relacionats amb un edifici d'habitatges. Es tractava de clavegueres, pous i estrats de runes que anivellaven zones amb la intenció d'ampliar l'espai a construir. Molt probablement les reformes fetes al llarg del segle XX van anar encaminades a compartimentar les plantes nobles de l'edifici i adequar la planta baixa primer com a local (construcció d'altells), i com a habitatge després.

La segona fase es situaria entre els segles XVIII-XIX. En aquest moment les plantes baixes haurien funcionat com a zones de treball, concretament com a tallers artesanals o preindustrials. Un clar exemple seria l'estructura de subjecció de màquines de gran volum i els paviments de lloses i rajols. Durant aquests segles es prou coneguda la instal·lació al barri de Sant Pere de tallers i indústries, moltes d'elles tèxtils. Un exemple d'aquesta implantació de les industries tèxtils el trobem al número 42 del carrer de Sant Pere Mitjà, on es documentà fins el segle XX la ubicació de la fàbrica tèxtil Vilumara.

La tercera fase, als segles XVII-XVIII, estaria definida per un moment d'arrasament de les estructures prèvies. Es trobava representada per un estrat amb material ceràmic del segle XVII que cobria totes les restes anteriors. Aquest element coincideix plenament amb els esdeveniments produïts al barri de Sant Pere i a tota la ciutat durant els segles XVII i XVIII (la Guerra dels Segadors, la de Successió i les demolicions que es van patir entre el 1715 i el 1718). Tot i que aquest sector no va veure's alterat pels enderrocs motivats per la construcció de la Ciutadella, l'edifici podria haver quedat molt afectat pels estralls produïts durant la guerra. És un moment de canvis i de transformació del model d'habitatge de la zona.

Murs i paviments del segle XVII.

La quarta fase es situava en el moment anterior a aquest període de transformació. Es tractava d'un conjunt d'estructures cobertes per aquest estrat dels segles XVII-XVIII i que hem datat dins del segle XVI. Corresponien sobretot a fonamentacions i murs que definien els límits i compartimentacions d'un possible casal o habitatge. A partir dels resultats d'aquesta intervenció és complicat saber si s'accediria al casal des del carrer de Sant Pere Mitjà o bé des de Sant Pere Més Baix. A més a més, la relació existent entre els murs podria estar indicant dos habitatges independents. No obstant, tenint en compte la presència de casals del segle XV i l'origen de Sant Pere Més Baix, no sembla erroni apuntar l'accés al casal des d'aquest carrer ja que comunicava la ciutat amb els ravals, concretament amb la Vilanova de Sant Pere. La intervenció arqueològica ha contribuït a ampliar els coneixements històrics sobre la dinàmica històrica del barri de Sant Pere. Un cop més, es va poder documentar la transformació de l'espai en funció de les necessitats antròpiques determinades, moltes vegades, pel devenir històric i les pressions econòmiques. D'aquesta manera, poc a poc, els grans casals del segle XV es van anar desfigurant per convertir-se en habitatges més petits al segle XIX, sense oblidar la implantació d'espai destinats a usos industrials.

❧ **Anna Bordas Tissier**

Carrer de Sidé, 1

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de Sidé, 1

Districte
Ciutat Vella

Dates
24 octubre - 4 novembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
071/11

Motiu
Excavació d'un fossat d'ascensor i d'un fonament

Promotor/Propietari
ANPESI 2000, SL

Empresa adjudicatària
Estrats Gestió del Patrimoni Cultural, SL

Direcció tècnica
Ignacio Soriano Llopis

Aixecament de planimetria i fotografia
Ignacio Soriano Llopis

Digitalització de plànols
Markary García Álvarez

Cronologia: Finals segle IV dC - segle V dC. Segle XIX.
Paraules clau: Època romana - pou. Època contemporània - soterrani.

La finca objecte d'aquesta intervenció es troba situada dins del *suburbium* de la *Barcino* romana. Durant la intervenció es van documentar restes d'època romana i d'època contemporània.

D'època baiximperial es va documentar un pou d'aigua i la seva posterior colmatació com abocador de deixalles. En aquesta àrea de Barcelona disposem de diversos exemples de pous d'aigua molt similars al documentat, com el que es va localitzar en la intervenció arqueològica realitzada amb motiu de la darrera ampliació del Museu Picasso. Tots ells mostren unes característiques molt similars: excavats al substrat geològic, morfologia circular, presència d'alineacions d'encaixos oposats a banda i banda de les parets i potència important que, en molts casos, ha impedit la seva completa excavació arqueològica. Es tracta, doncs, d'un tipus d'estructura àmpliament coneguda.

Durant el segle XIX es va construir l'actual edifici que disposava d'un soterrani la construcció del qual va fer desaparèixer la major part de l'estratigrafia prèvia. D'aquest moment s'han documentat estructures relacionades amb el soterrani i l'accés al mateix, les quals funcionarien de forma sincrònica.

La presència d'aquest soterrani no era coneguda fins l'actualitat, ja que els seus accesos es trobaven completament tapiats. La seva construcció probablement cal incloure-la dins la tèndència del segle XIX de bastir soterranis en edificis existents o de nova planta a causa de la manca d'espai que hi havia a la ciutat. Aquest costum es va anar perdent amb l'enderrocament de les muralles. **Ignacio Soriano Llopis**

Vista del pou d'aigua un cop finalitzada la intervenció.

BIBLIOGRAFIA

José Manuel Espejo Blanco, «Museu Picasso», *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2010, pàg. 92-95.

Carrer de la Tapineria 29-37

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de la Tapineria 29-37

Districte
Ciutat Vella

Dates
16 - 23 de novembre de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
075/11

Motiu
Conducció de fibra òptica per al Museu Frederic Marès

Promotor/Propietari
Institut de Cultura de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Alba Tenza Ferrer

Aixecament de planimetria i fotografia
Alba Tenza Ferrer

Digitalització de plànols
Rafael Piera Catalán

Cronologia: Segle XIX.
Paraules clau: Obertura Via Laietana.

El control arqueològic d'una rasa i una cala va permetre localitzar diverses estructures al subsòl enjardinat situat a l'exterior de l'antic traçat de la muralla romana de *Barcino*. D'aquestes, destaquen dos murs paral·lels, un relacionat amb un paviment i l'altre amb una possible fonamentació d'un mur de façana. Ateses les característiques de la rasa, al ser aquesta de poca amplada i profunditat, només es van poder documentar les restes de manera parcial, sense poder arribar a mesurar la potència de cap d'elles. Tampoc es va poder comprovar si al subsòl es conservava estratigrafia d'època romana.

Tot i que no es van localitzar materials ceràmics, observant la tècnica constructiva de les estructures es pot afirmar que aquestes corresponen a època contemporània i que formarien part del conjunt d'edificis que van ser enderrocats a la primera meitat del segle XX per a l'obertura de la Via Laietana. **Alba Tenza Ferrer**

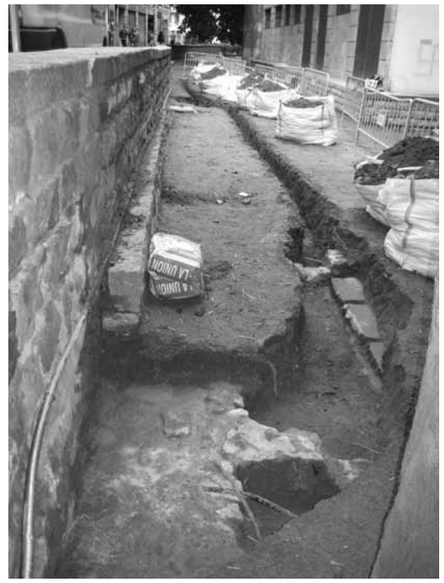

Vista general de les estructures documentades.

Passeig del Taulat, 149-195
Carrer d'Espronceda, 17-23

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Passeig del Taulat, 149 -195 / Carrer d'Espronceda, 17-23

Districte
Sant Martí

Dates
9 - 21 juliol de 2010

Tipus
Preventiva

Codi
068/10

Promotor/Propietari
Servei d'Inversions i Espais Vials de l'Àrea de Medi Ambient / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Miquel Gea Bullich

Tècnic arqueòleg
Núria Cabañas Anguita

Oficials arqueòlegs
Francesc Carrer de Genover, Guillem Vera Montiel

Anàlisi de radiocarboni
CEDAD, Università del Salento

Autor superposició planimètrica
Miquel Gea Bullich

Cronologia: Segona meitat del segle XIX.
Paraules clau: Macrofauna. Botons d'os. Època contemporània.

Atès que amb posterioritat a la publicació de l'article corresponent a l'*Anuari d'Arqueologia i Patrimoni 2010* es van rebre els resultats de la datació per radiocarboni d'una mostra d'os de les restes exhumades durant la intervenció, des del Servei d'Arqueologia de Barcelona es va considerar oportú demanar a l'arqueòleg responsable de l'excavació que completés el text publicat en l'*Anuari* anterior.

Durant el seguiment arqueològic dut a terme en el marc de les obres d'instal·lació de la xarxa per a la recollida pneumàtica de deixalles, s'identificà un enterrament col·lectiu de macrofauna (èquids i cànids, especialment) amb traces evidents que fou parcialment utilitzat com a matèria primera per a la fabricació de botons.

L'analítica de radiocarboni[1] efectuada a una mostra d'un dels èquids exhumats ha permès, d'una banda, esclarir els interrogants sobre la cronologia d'una deposició de fauna, i de l'altra, esbrinar el moment de la seva utilització com a matèria primera per a la fabricació de botons, tot i que ambdues activitats semblaven haver-se efectuat alhora. Cal recordar que el fet de trobar-se en un estrat de sorra on, com a conseqüència de les pròpies característiques morfològiques d'aquest tipus de sediment, s'hi barrejava material arqueològic molt divers, feia pràcticament impossible esclarir-ne la cronologia sense una analítica com la que s'ha efectuat.

L'anàlisi realitzada a una mostra procedent d'un dels èquids recuperats ha posat de manifest que la deposició i aprofitament d'aquesta fauna es va produir fa poc més de cent anys, molt possiblement durant la segona meitat del segle XIX. Així, pensem que la intervenció ha posat de relleu el desconeixement que, en general, es té sobre uns processos productius relativament propers en el temps però hereus directes, en molts casos, d'una tradició de manufactura artesanal molt més antiga, atès que hi ha exemples molt similars d'aprofitament d'ossos per tal de fabricar botons en època romana i medieval.

Superposició planimètrica de les restes documentades sobre el plànol topogràfic actual i sobre un plànol del pla de Barcelona d'Ildefons Cerdà de l'any 1855 conservat a l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Finalment, la superposició de les troballes sobre un plànol del Pla de Barcelona de mitjan segle XIX ha permès ubicar-les al pati interior d'una edificació que, òbviament, s'interpreta com una manufactura de botons d'os. ❧ **Miquel Gea Bullich**

BIBLIOGRAFIA

Ildefonso Cerdà, Plano de los alrededores de la ciudad de Barcelona, 1885, Institut Cartogràfic de Catalunya.

Miquel Gea Bullich, *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010*, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 2011, pàg. 114.

Arthur MacGregor, *Bone, antler, ivory and horn: the technology of skeletal materials since the Roman Period*, London, 1985.

1. CEDAD (Centro di Datazione e Diagnostica), Università del Salento, Dipartimento di Ingegneria dell'Innovazione, c/o Cittadella della Ricerca, S.S. 7 per Mesagne, Km. 7+300, 72100 Brindisi, Itàlia. Prof. Dr. Lucio Calcagnile.

Carrer de la Unió, 17

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer de la Unió, 17

Districte
Ciutat Vella

Dates
5 - 8 juliol de 2011

Tipus
Preventiva

Codi
037/11

Motiu
Excavació d'un fossat per a la instal·lació d'un ascensor

Promotor/Propietari
Comunitat de Propietaris Unió, 17

Empresa adjudicatària
Arkpadoc SC

Direcció tècnica
Maria Pujals Bultó

Aixecament de planimetria, digitalització de plànols i fotografia
Maria Pujals Bultó

Cronologia: Segles XIX dC.
Paraules clau: Fossa sèptica.

La intervenció consistí en la realització del control arqueològic de l'excavació d'un fossat per a la instal·lació d'un ascensor. L'obertura de la caixa presentava unes dimensions finals d'1,20 m d'amplada x 3,15 m de llargada x 2,60 m de profunditat.

A l'inici de les obres i sota la pavimentació del replà, es van localitzar les parets laterals de la volta de l'antic pou mort de la finca. Anys enrere, aquest va ser desmuntat parcialment al fer l'enllaç dels nous desaigües de l'edifici amb el col·lector del carrer.

El pou mort, que ocupava totalment l'espai destinat al forat d'ascensor, estava reblert per un estrat de runa d'obra i per un estrat de terra solta de color negre d'origen fecal. Aquest últim no es va arribar a rebaixar del tot.

Tot i la destrucció parcial del dipòsit per a la col·locació dels diversos serveis comunitaris, es procedí a la documentació i desmuntatge de part de la volta restant i del mur de tancament. ❧ **Maria Pujals Bultó**

Imatge aèria final de l'excavació del fossat de l'ascensor.

INTERVENCIONS SENSE AFECTACIÓ DEL PATRIMONI

Intervenció a Regomir 7-9.
Foto: Núria Cabañas

CARRER DE LA REINA CRISTINA, 8
PAS DE SOTA MURALLA, 9

Districte
Ciutat Vella

Codi
078/10

Motiu de l'obra
Rehabilitació d'edifici i construcció de soterrani

Promotor / Propietari
Grup Immobiliari Castmor, SL

Adjudicació
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. (Direcció: Vanessa Muñoz Rufo)

CARRER DEL POLVORÍ
PASSEIG DE SANTA MADRONA

Nom singular
Parc de Montjuïc

Districte
Sants-Montjuïc

Codi
028/11

Motiu de l'obra
Xarxa de distribució d'aigües freàtiques

Promotor / Propietari
COPCISA / Ajuntament de Barcelona

Adjudicació
Arqueociència Serveis culturals, SL. (Direcció: Xavier Geis Elias)

CARRER D'OLOT, 1-13
AVINGUDA DEL SANTUARI DE SANT JOSEP DE LA MUNTANYA, 45-55
AVINGUDA DEL COLL DEL PORTELL, s/n

Nom singular
Park Güell

Districte
Gràcia

Codi
004/11

Motiu de l'obra
Projecte de nou enllumenat del Park Güell

Promotor / Propietari
Parcs i Jardins / Ajuntament de Barcelona

Tipus d'intervenció
Control. Excavació

Adjudicació
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. (Direcció: Conxita Ferrer Álvarez)

CARRER DE L'HOSPITAL, 46

Districte
Ciutat Vella

Codi
001/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
Comunitat de propietaris

Tipus d'intervenció
Control

Adjudicació
Tea, Difusió cultural, SL. (Direcció: Sara Marín Hernando)

LA RAMBLA, 26

Districte
Ciutat Vella

Codi
008/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
Comunitat de propietaris

Tipus d'intervenció
Control. Excavació

Adjudicació
ÀTICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: Iñaki Moreno Expósito)

CARRER DE LA TAPINERIA, 29-37

Nom singular
Museu Marès

Districte
Ciutat Vella

Codi
019/11

Motiu de l'obra
Rasa

Promotor / Propietari
ICUB / Ajuntament de Barcelona

Adjudicació
ÀTICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: Begoña Hermida Pérez)

CARRER DELS BANYS NOUS, 5

Districte
Ciutat Vella

Codi
021/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
Comunitat de propietaris

Adjudicació
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. (Direcció: Vanessa Muñoz Rufo)

CARRER D'AVINYÓ, 33
CARRER DE MILANS, 1

Districte
Ciutat Vella

Codi
040/11

Motiu de la intervenció
Rehabilitació edifici

Promotor / Propietari
Nerill Trade, SL

Adjudicació
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. (Direcció: Vanessa Muñoz Rufo)

CARRER NOU DE SANT FRANCESC, 3

Districte
Ciutat Vella

Codi
041/11

Motiu de la intervenció
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
FELIAURO-PHILCATSOM, CB / FELIAURO, SL / PHILCATSOM, SL

Adjudicació
Actium, Patrimoni cultural, SL. (Direcció: Òscar de Castro López)

GRAN VIA DE LES CORTS CATALANES, 192
PARC DE LA FONT FLORIDA, 4b

Districte
Sants-Montjuïc

Codi
045/11

Motiu de la intervenció
Rasa telecomunicacions

Promotor / Propietari
Elecnor, S.A. / Ajuntament de Barcelona

Adjudicació
ÀTICS, SL. Gestió i difusió del patrimoni arqueològic i històric. (Direcció: Vanesa Triay Olives)

AVINGUDA DIAGONAL, 671
AVINGUDA DEL DOCTOR MARAÑÓN, 31

Nom singular
Línia 9-Estació Zona Universitària

Districte
Les Corts

Codi
046/11

Promotor / Propietari
UTE Estacions L9 Llobregat / Ajuntament de Barcelona

Adjudicació
Estrats Gestió del Patrimoni Cultural, SL. (Direcció: Marcel Oliver Tatjer)

CARRER DE JOAQUÍN COSTA, 34

Districte
Ciutat Vella

Codi
049/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
Comunitat de Propietaris

Adjudicació
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL. (Direcció: Anna Martí Ferragut)

CARRER DELS ASES, 3
CARRER DEL MALCUINAT, 2
CARRER DEL FOSSAR DE LES MORERES, 4b

Districte
Ciutat Vella

Codi
050/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
Polonia Real State Investments, S.L.

Tipus d'intervenció
Control. Excavació

Adjudicació
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni. (Direcció: Vanessa Muñoz Rufo)

CARRER DEL GENERAL CASTAÑOS, 10
CARRER DE LA DUANA, 4
CARRER DE LLEVANT, 3

Districte
Ciutat Vella

Codi
051/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
Mauri-Casals Grup, SL

Adjudicació
Actium, Patrimoni cultural, SL. (Direcció: Òscar de Castro López)

PLA DE PALAU, 13
PASSATGE DE PALAU, 3

Districte
Ciutat Vella

Codi
052/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor / Propietari
Mauri-Casals Grup, SL

Adjudicació
Actium, Patrimoni cultural, SL. (Direcció: Núria Cabañas Anguita)

CARRER DE SANT ANTONI MARIA CLARET, 167-171
CARRER DE SANT QUINTÍ, 55-95
CARRER DEL MAS CASANOVAS, 70-90
CARRER DE CARTAGENA, 334-372

Nom singular
Hospital de la Santa Creu i Sant Pau-Pavelló Sant Manuel

Districte
Horta-Guinardó

Codi
053/11

Promotor / Propietari
Fundació privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Adjudicació
Arqueociència Serveis culturals, SL. (Direcció: Roser Arcos López)

CARRER DE MONTSERRAT, 2
CARRER DE L'ARC DEL TEATRE, 17

Districte
Ciutat Vella

Codi
084/11

Motiu de l'obra
Construcció fossat ascensor

Promotor/ Propietari
Comunitat de propietaris

Adjudicació
Actium, Patrimoni cultural, SL. (Direcció: Òscar de Castro López)

CARRER COMERCIAL, 13

Districte
Ciutat Vella

Codi
067/11

Motiu de l'obra
Clavegueró

Promotor / Propietari
Clavegueram de Barcelona, SA / Ajuntament de Barcelona

Adjudicació
Antequem, SL (Direcció: Lourdes Moret Pujol)

CARRER D'AVINYÓ, 6-14

Districte
Ciutat Vella

Codi
072/11

Motiu de l'obra
Rasa aigües

Promotor / Propietari
Societat General d'Aigües de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Adjudicació
Antequem, SL (Direcció: Dídac Pàmies Gual)

CARRER DE SANT ANTONI MARIA CLARET, 167-171
CARRER DE SANT QUINTÍ, 55-95
CARRER DEL MAS CASANOVAS, 70-90
CARRER DE CARTAGENA, 334-372

Nom singular
Hospital de la Santa Creu i Sant Pau-Pavelló Sant Manuel

Districte
Horta-Guinardó

Codi
080/11

Motiu de l'obra
Rasa sanejament

Promotor / Propietari
Fundació privada Hospital de la Santa Creu i Sant Pau

Adjudicació
Arqueociència Serveis culturals, SL. (Direcció: Xavier Geis Elias)

TREBALLS DE CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ

Procés d'extracció d'una urna funerària a les Drassanes Reials.
Foto: Esteve Nadal.

Intervencions en el Patrimoni

A l'article «Entre la crisi i el canvi, un any d'arqueologia a Barcelona» de l'*Anuari* que teniu a les mans, Josep Pujades explica, a grans trets, els canvis que la crisi representa per a l'arqueologia i la necessitat de repensar nous models de funcionament sense renunciar al treball de qualitat. Tasca difícil, òbviament. En aquest mateix article també exposa les repercussions que el canvi de govern municipal ha representat pel que fa a l'estructuració del Servei d'Arqueologia, organisme ara directament vinculat a la Direcció de Patrimoni de l'ICUB.

La voluntat de donar un impuls a la tasca arqueològica de recerca i una presència més notòria de l'activitat del Servei, s'han fet evidents des de diferents àmbits. Així, també des de l'Àrea d'Intervencions en el Patrimoni, podem fer un paral·lelisme de la situació. Si bé hi ha una notable davallada de l'activitat, provocada sens dubte per la crisi, hi ha hagut una incentivació d'alguns dels projectes interns que es trobaven aturats. Aquest és el cas de les restes del vaixell tinglat medieval del segle XV (Baluard del Migdia) que des de finals de novembre de 2011 ha començat a rebre el tractament de consolidació previst inicialment, pendent des que es va acabar el dessalat. La consolidació es fa mitjançant la impregnació amb resina de polietilenglicol (PEG), seguint els protocols establerts. Es calcula que el procés tindrà una durada aproximada de tres anys, finalitzats els quals podrà retornar a Barcelona. D'altra banda, s'ha previst assumir el tractament de materials arqueològics d'aquelles intervencions en què la direcció responsable té una voluntat manifesta de finalitzar-ne la memòria.

Fent un breu repàs de les intervencions efectuades, cal destacar la recuperació del mosaic policrom (segle IV) que ha posat al descobert la intervenció arqueològica en un dels sectors de les obres de la Línia d'Alta Velocitat, concretament a la vil·la romana de la Sagrera. Es descriuen també les operacions portades a terme en la recuperació de diversos fragments de pintura al fresc, localitzada *in situ*, a més de diversos arrencaments de revestiments de murs, tant d'exteriors com d'interiors que sense reunir un interès artístic, ajudaran a comprendre com eren els ambients de les estances de la vil·la: els colors, materials i textures, molt probablement en concordància amb la seva funcionalitat.

La recuperació, a la intervenció arqueològica de les Drassanes, d'un conjunt d'urnes cineràries de vidre i ceràmica així com d'altres objectes funeraris representa, molt probablement, el testimoni visible del que aquesta intervenció pot suposar de cara al coneixement d'aquest sector de la ciutat i del pòsit històric que conté. Des d'aquestes pàgines ens plau manifestar el nostre agraïment al Centre de Conservació de Béns Mobles de la Generalitat de Catalunya per la seva col·laboració en la realització de les radiografies del contingut de les urnes, l'estudi del qual és imprescindible tant des de la vessant arqueològica com de conservació.

Una altra intervenció portada a terme és el tractament d'un petit fragment de muralla romana que, no per les seves reduïdes dimensions, està exempt d'interès. Es tracta d'un petit tram localitzat a l'interior d'una finca del carrer d'Ataülf que ha rebut, com és preceptiu, una intervenció de conservació.

Pel que fa als treballs fets a laboratori amb objectes arqueològics mobles, és lícit destacar el conjunt de peces de ferro, datades al segle IV i recuperades de l'interior d'un *dolium* (*Anuari* 2010) que representen una important aportació d'eines i estris relacionats amb la vida quotidiana. Una vegada més, hem de fer palès el nostre agraïment a l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya que ha col·laborat en la conservació de peces de vidre, metall i cuir, procedents del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes. La descripció d'aquests i altres treballs es presenta en format de fitxes o bé en petits articles.

A part de les intervencions *in situ* descrites, també hem col·laborat amb altres organismes de l'Ajuntament, com ara Foment de Ciutat Vella o el Departament d'Arquitectura i Projectes Urbans, encarregats, entre d'altres, de la rehabilitació d'espais urbans de caràcter patrimonial. Així, amb motiu de la reurbanització de la plaça dels Peixos, actual plaça del Vuit de març, s'ha fet una intervenció al tram d'aqüeducte romà inserit en l'antiga paret mitgera de l'edifici del carrer Duran i Bas, 14-16. Es tracta d'una simple consolidació, qualificada com a "mínima intervenció" que ha tingut per objectiu l'eliminació de materials sobreposats que presentaven perill de despreniment o bé incompatibilitat amb l'obra romana de pedra. També s'han sanejat els morters de junts que estaven malmesos i reomplert aquells junts on el morter era inexistent. Aquesta petita intervenció ha posat de manifest la necessitat de plantejar una actuació en profunditat que posi en valor el que avui és el teló de fons d'un espai recuperat per a l'ús ciutadà. Aquest indret, fins ara aprofitat gairebé exclusivament com a aparcament de motos, és ara un lloc viu integrat al marc de la plaça que li confereix una perspectiva àmplia i en facilita la seva visió. És de desitjar que l'aqüeducte rebi, en un termini no gaire llunyà, el tractament que li pertoca com a un monument més dels que el vianant troba tot passejant per la ciutat, permetent aquest diàleg meravellós amb el nostre passat.

Una altra intervenció en la qual hem col·laborat ha estat la rehabilitació de l'antiga Seca de Barcelona on la tasca de conservació s'ha centrat en el tractament d'estructures i elements patrimonials que s'han incorporat al nou edifici. S'ha netejat i consolidat tota l'obra de pedra de l'interior i tractat l'escut de pedra policrom de la façana. També s'ha estudiat i definit el material de revestiment de la façana, intentant buscar el color i textura més apropiat en sintonia amb el propi edifici i en harmonia amb l'entorn.

Parlar de recerca en termes de conservació i restauració potser es fa estrany en un àmbit com és un Servei d'Arqueologia municipal, ja sigui perquè la gestió diària no deixa temps per a aquest tipus d'activitat o bé perquè solem vincular-la a organismes universitaris o similars. Des del convenciment que la recerca ha d'anar unida a l'activitat diària, l'Àrea d'Intervencions en el Patrimoni ha promogut la col·laboració i intercanvi de coneixements amb altres disciplines afins amb la voluntat d'avançar en el coneixement dels materials i els processos d'alteració a què estan sotmesos i de millorar, en conseqüència, els tractaments que hauran de rebre. Així, hem col·laborat en nombroses ocasions amb universitats, ja siguin de l'àmbit català (UB, UAB, URL) o extern. Fruit d'algunes d'aquestes col·laboracions va sorgir, fa anys, la idea de portar a terme un projecte sobre terminologia de formes d'alteració en materials patrimonials el qual prendrà cos, finalment, mitjançant la confecció d'un atles de patologies (http://www.materials pathology.com) que es pugui utilitzar com a eina per determinar l'estat de conservació dels materials patrimonials. Així, l'any 2009 es presentà per primera vegada el projecte a un congrés sobre restauració de vidre, a Trélon (França), on rebé una gran acollida. En presentacions successives (València, Madrid, Barcelona) va anar prenent força fins que el 2011 va rebre l'impuls necessari per poder-lo fer realitat amb la confiança i el suport dipositats per part de la UAB i la URL, a través de l'Institut Químic de Sarrià, a més de l'ajut de l'obra social d'Unnim. El projecte contempla la confecció d'un atles gràfic, consultable a través d'Internet, aprofitant les possibilitats d'interacció, gran difusió i fàcil consulta que ens proporciona. La construcció de l'*Atles de patologies de materials* és oberta als professionals de la conservació-restauració i neix amb la pretensió de ser un treball en permanent construcció.

A l'*Anuari* de 2010 fèiem esment de la celebració de les Jornades sobre la restauració dels vitralls del Reial Monestir de Pedralbes. En aquesta ocasió, hem de destacar l'edició del llibre de les jornades. L'èxit de públic i la qualitat dels treballs presentats va fer plantejar, en el marc de les pròpies jornades, la necessitat de recollir la feina feta en un llibre. Així, el dia 31 de maig es va presentar el llibre *Els vitralls de Pedralbes i la seva restauració,* a l'entorn incomparable del monestir. El llibre ha estat editat pel MUHBA, dins la sèrie *Documents 4*. La presentació va consistir en un recorregut especial per l'interior del monestir per poder admirar la vitralleria de prop i va comptar, entre d'altres, amb la presència del comitè internacional de vidre de l'ICOM, reunit a Barcelona amb motiu de la seva trobada anual.

Amb aquesta publicació no només hem contribuït a la difusió del coneixement dels treballs de restauració de vitralls de Pedralbes. La publicació recull també els estudis històrics i artístics de la vitralleria medieval així com de la no medieval. Aquesta és precisament una de les "sorpreses" més interessants que ha ofert el projecte perquè ha permès estudiar i posar en valor aquelles peces de vitrall que se situen entre els segles XVII-XIX, molt desconegudes arreu i no per això exemptes d'interès. El llibre recull en forma d'articles aspectes de la intervenció de restauració, sobre la tecnologia dels vitralls i sobre les alteracions sofertes, entre d'altres temes. Tanca la publicació la conferència magistral impartida per Lindsay W. MacDonald sobre «La creació d'imatges digitals de vitralls». Aquest ha estat un projecte desenvolupat al llarg de dotze anys durant els quals s'ha intervingut la pràctica totalitat de la vitralleria. La publicació ha permès posar en coneixement la feina feta fins el moment, tot esperant finalitzar el projecte, en la seva totalitat, en un dia no gaire llunyà. ☙ **Montserrat Pugès i Dorca, mpuges@bcn.cat**

TREBALLS
IN SITU

Drassanes Reials

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Avinguda del Paral·lel, 2-32 / Plaça de les Drassanes,1 / Passeig de Josep Carner, 26-30

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Drassanes Reials

Codi
075/10

Promotor/Propietari
Consorci de les Drassanes Reials i Museu Marítim de Barcelona / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Actium, Patrimoni cultural, SL

Direcció tècnica
Josep Cruells Castellet, Esteve Nadal Roma, Adriana Vilardell Fernández

Treballs de conservació-restauració
Dèbora Iglesias, Isabel Parra

Fotografia
Dèbora Iglesias, Esteve Nadal, Isabel Parra

Cronologia: Segles I-VI dC.
Paraules clau: Material arqueològic. Restauració. Urna cinerària. Ungüentari. Ferro.

Durant la intervenció arqueològica es va documentar l'existència d'una necròpoli d'època romana datada entre els segles I i VI dC, que inclou diferents tipus d'enterraments i de rituals funeraris.

A partir de la localització de les primeres urnes d'incineració, es va comptar amb la presència de tècnics conservadors-restauradors en el mateix jaciment. L'objectiu era assegurar l'extracció de les peces, juntament amb el seu contingut, i poder obtenir la major informació possible en el moment del seu estudi.

Es van extreure un total d'onze urnes (cinc de vidre i sis de ceràmica); dos ungüentaris de vidre; un bol de parets fines; un plat ceràmic utilitzat com a tapadora d'una urna de vidre, a més de tres objectes de ferro encara per determinar.

El procediment d'extracció s'ha adaptat a l'estat de conservació de cada una de les peces. Les més delicades, tres urnes cineràries de vidre i un dels ungüentaris, es trobaven fragmentades i en un avançat procés de desvitrificació, per la qual cosa es va realitzar un engasat a mesura que s'anava retirant la terra que les envoltava. L'engasat s'ha realitzat amb benes de cotó adherides amb resina acrílica (Paraloid B-72) dissolta en acetona (20%). Per a les peces de ferro s'ha seguit el mateix procediment.

Aquelles urnes de ceràmica que es trobaven parcialment fragmentades es varen embolcallar amb benes, fixades puntualment amb resina acrílica, per evitar que es desmuntessin i facilitar-ne la manipulació.

Tots els objectes extrets van ser embalats amb elements amortidors per al seu trasllat als magatzems del Servei d'Arqueologia on, en un ambient controlat, resten a l'espera de la seva restauració definitiva.

Les radiografies fetes a cadascuna de les urnes han posat de manifest l'absència d'aixovar en el seu interior. **Isabel Parra, Dèbora Iglesias**

BIBLIOGRAFIA

Esteve Nadal Roma, Adriana Vilardell Fernández «Drassanes Reials» *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2010,* Barcelona, MUHBA, ICUB, Ajuntament de Barcelona, 2011, pàg. 37-40.

Urna de vidre i peça de ceràmica localitzada a l'exterior del mausoleu. Foto: Esteve Nadal.

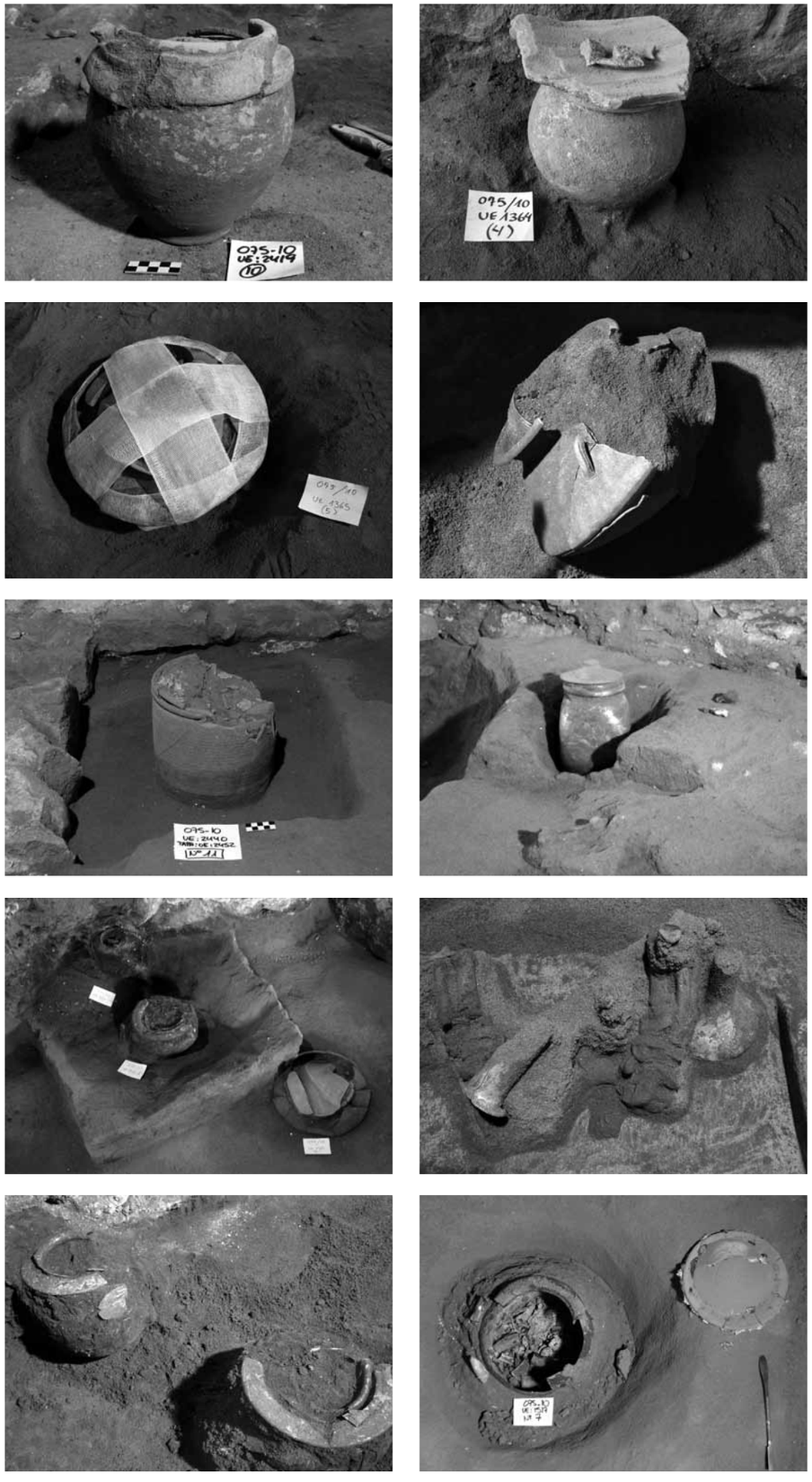

Mostra del conjunt d'urnes recuperat a la necròpoli. Fotos: Isabel Parra.

LAV accessos a l'estació de la Sagrera

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Espai delimitat pel carrer d'Espronceda / Carrer del Clot / Carrer de la Sagrera / Ronda de Sant Martí / Carrer de Josep Soldevila / Passeig de la Verneda / Via Trajana / Rambla de Prim

Districte
Sant Andreu, Sant Martí

Nom singular
LAV accessos a l'estació de la Sagrera

Tipus
Vil·la romana i estructures ibèriques

Codi
099/10

Motiu
Construcció dels accessos a l'estació de la Sagrera

Promotor/Propietari
ADIF / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Daniel Alcubierre, Emiliano Hinojo

Treballs de conservació-restauració
Àbac, Conservació-restauració, SL

Responsables
Sílvia Llobet, Àlvar Mailan

Equip
Sílvia Llobet, Àlvar Mailan, Maria Molinas, Elisenda Pedrosa

Estat dels treballs
Finalitzats

Fotografia
Sílvia Llobet, Àlvar Mailan, Daniel Alcubierre, Grup Global

Cronologia: Segle I. Segle IV.
Paraules clau: Vil·la romana. Conservació. Restauració. Mosaic romà. Arrencament de mosaic. Pintura mural romana. *Stacco*. Revestiments. Ortofotografia.

Els treballs arqueològics efectuats als futurs accessos de l'estació de la Sagrera-LAV han posat al descobert un tram de la *pars urbana* d'una vil·la romana que presenta una primera fase de construcció en el segle I i remodelacions i ampliacions importants en el IV.[1] El necessari desmuntatge de les estructures de la vil·la, un cop documentades i estudiades, ha motivat la recuperació de diversos elements arquitectònics il·lustratius de les decoracions dels espais interiors i exteriors.

Es destaquen el mosaic policrom i el conjunt de pintura mural del segle IV, recuperats en la seva totalitat. També s'han extret mostres de revestiments parietals amb finalitat d'estudi. Són de grandària suficient per poder il·lustrar alguna futura exposició.

EL MOSAIC D'*OPUS TESSELLATUM* DEL SEGLE IV

Segons les dades arqueològiques obtingudes, durant el segle IV dC la vil·la es sotmet a un segon moment de reformes i l'edifici sud es dota d'elements de luxe entre els quals es troba el mosaic policrom localitzat a l'oest del conjunt balneari.

En el moment de la descoberta, el mosaic presenta unes dimensions de 6 x 5 m, sense que aquestes siguin les mesures definitives totals, atès que la seva continuïtat es constata sota el talús que delimita l'àrea d'excavació.

Descripció i estat de conservació

La decoració del mosaic presenta un seguit de motius geomètrics que formen una composició ortogonal de cercles i quadrats tangents pel vèrtex, amb decoracions interiors amb nusos de Salomó i flors de quatre pètals, dibuixant-se alhora un seguit de bobines entre ambdues figures. Tancant aquesta part central s'hi disposen franges de diferents motius, com ara trenats, cintes ondulades amb roleus, meandres fraccionats, trenes de dos caps o una banda de tancament amb escacat.

Tot i els possibles 30 m², s'ha perdut bona part de l'àrea del paviment i tan sols se'n conserven 10 m². Segons sembla, la seva pèrdua és conseqüència dels treballs agrícoles que es dugueren a terme en aquest indret. Així, el mosaic conservat se'ns mostra en forma de diverses llenques que deixen espais buits com a resultat del pas, molt probablement, d'una arada. Tot i això els fragments presenten una molt bona compactació i les alteracions són mínimes.

D'una banda podem parlar d'un primer grup de 25 fragments de diverses mides que es trobaven ubicats en el seu lloc original. D'aquests, en la banda nord es conserva una peça de més envergadura que ens proporciona el dibuix complet en amplada.

La problemàtica més greu d'aquests fragments a nivell estructural ve donada per les llacunes creades per l'arada, que han provocat certs debilitaments en la zona perimetral de cadascun d'ells. Relacionades amb aquest fet s'han documentat de manera puntual esquerdes i fissures, tot i que en cap cas es pot parlar de descohesió tessel·lar. Pel que fa a les tessel·les, l'estat de conservació en general és molt bo, encara que a nivell superficial presentaven una capa concrecionada (terra i carbonatacions) molt generalitzada que dificultava l'observació dels motius i tons, alhora que es van documentar disgregacions molt puntuals en tessel·les ceràmiques.

A banda d'aquests fragments principals, s'han recuperat 59 conjunts de petits fragments de mosaic, els quals presenten els mateixos problemes que els fragments *in situ*, com ara, debilitament estructural de la zona perimetral. El grau de conservació de les tessel·les és igualment molt bo. Disperses per l'àrea del mosaic, s'han recollit un total de 9.500 tessel·les soltes.

En la composició s'han identificat un total de 12 tessel·les de diverses coloracions, corresponent a dos tipus de ceràmica, mentre que la resta són de pedra de composició i mineralogia diversa.

1. Veure en aquest mateix *Anuari*, «LAV accessos a l'estació de la Sagrera», pàg. 76.

En quant a la fabricació, ha estat possible documentar a ull nu diverses capes. A l'estar els fragments seccionats, ha estat molt senzill poder-les descriure. Aquestes són:

a. Capa superior corresponent a la catifa tessel·lar, que per cada dm² presenta entre 78 i 80 tesel·les, i cadascuna d'elles medeix 1 cm x 1 cm.
b. Les tessel·les es troben inserides en un morter d'assentament constituït per una capa molt fina i força regular, d'entre 0,6 i 0,8 cm, de morter de calç amb l'addició d'àrids de granulometria molt fina i en molt poca proporció.
c. Per la capa final es va emprar un morter de calç, sorra de granulometria fina i ceràmica triturada,[2] sent el seu gruix d'entre 5 i 5,5 cm.

És habitual que els mosaics romans es construïssin amb unes capes d'anivellació i preparació: *rudus* i *statumen* (Fiori, Vandini 2004, 14-19). En aquest cas, la capa inferior era un paviment d'*opus signinum* que presentava un *rudus* i un *statumen* clarament diferenciables.

Documentació i aixecament

La primera premissa valorada per l'extracció va ser la de no tallar els fragments conservats i només fer-ho en la peça que ens donava tota l'amplada, el -fragment A-, ja que les seves mides desaconsellaven extreure-la sencera. Finalment va quedar dividida en tres parts. La segona premissa era l'aixecament del mosaic amb totes les seves capes preparatòries, o sigui, les tessel·les i les capes de morter, entenent que tot forma part de la peça, seccionant pel punt entre l'última capa de morter i l'*opus signinum*, que, una vegada feta l'extracció, va restar *in situ* pel seu estudi.

Els treballs es van iniciar amb l'obtenció de dades seguint altres exemples recents en documentació de mosaics (Ochoa *et al.* 2003, 123-130). Va ser possible realitzar la documentació gràfica mitjançant tècniques de fotogrametria i làser escàner,[3] obtenint-se una ortofotografia a partir de la qual ens ha estat possible mesurar distàncies, calcular àrees i tenir un potent document gràfic.

També prenent aquesta orfotografia com a base de treball, a cada fragment conservat en la seva ubicació original se'l va relacionar amb una lletra que esdevindrà la referència identificativa de cadascun d'ells a partir d'aquest moment. També es van recollir les dades relacionades amb l'estat de conservació i, una vegada restaurat el mosaic, es van plantejar les hipòtesis de col·locació dels diversos fragments en els nous suports que marcaran en gran mesura el procés d'extracció.

Neteja *in situ*

Amb l'objectiu d'eliminar les restes terroses que dificulten la visió de la peça per poder dur a terme l'ortofotografia, es va fer una neteja superficial amb raspallats suaus. Tot i això, en el -fragment A- la neteja es va fer de manera més intensa per tal de poder valorar i plantejar les zones de tall, combinant una neteja amb raspalls i aigua amb una de mecànica amb bisturí.

També es van delimitar i netejar els perímetres de cada fragment conservat per tal de procedir al seu estudi i facilitar els treballs d'aixecament.

Engasat

Per realitzar els engasats es va optar per una gasa de polièster.[4] Les gases es van impregnar a la superfície tessel·lar amb acetat de polivinil (K60) dissolt al 20% en acetona.[5]

Realització de l'engasat del tapis tessel·lar. Foto: Sílvia Llobet.

Moment del tall dels diversos fragments de mosaic amb l'ajut d'escarpes. Foto: Daniel Alcubierre.

Moment de la col·locació d'un fragment de mosaic extret, sobre les fustes fetes a mida. Foto: Sílvia Llobet.

Extracció Embalatge/Emmagatzematge

Un cop les gases van estar seques, es va procedir al marcatge dels punts de tall del -fragment A- amb puntes d'acer seguint zones de fàcil tall segons el dibuix. La peça finalment va quedar dividida en tres parts.

Abans de començar el procés d'aixecament es van elaborar caixes de fusta apilables i a mida per a cada fragment o grup de fragments. Les caixes consistien en una fusta de base i tres llistons formant parets. El quart llistó es va col·locar quan les peces ja s'havien extret i disposat a l'interior. En una de les parets, per la banda exterior i ben visibles, es van introduir els codis de l'excavació i dades relatives als fragments.

Per fer els talls inferiors de descalç, es van introduir escarpes de diverses mides i formes entre l'*opus tessellatum* i l'*opus signinum*, i a base de cops suaus es van separar amb facilitat, restant el segon sense danys i *in situ* per tal de ser estudiat. Una vegada alliberats els fragments es va introduir en la zona de tall un seguit de planxes d'acer que van servir per aixecar-los i traslladar-los dins les caixes de fusta que s'havien disposat al costat. Abans d'aquesta acció, amb l'ajut de les planxes i d'escumes, es va procedir al volteig dels fragments, de tal forma que fossin visibles pel seu revers dintre de la caixa. Aquesta disposició ens facilitarà la feina futura de laboratori, ja que la primera tasca serà l'estudi i neteja dels morters del

2. En referència a l'addició de ceràmica triturada en els morters romans recordem les paraules de Vitrubi en el capítol cinquè del seu tractat on diu: «Se conseguirá una mezcla de mejor calidad para su uso, si se añade a la arena de río o del mar una tercera parte de arcilla machacada y cribada».

3. Els treballs han estat realitzats per Global Mediterránea (www.globalmediterranea.es).

4. La gasa de polièster ofereix igual resistència mecànica que la de cotó i, per la seva transparència, permet una millor observació del mosaic durant els treballs d'arrencament.

5. La tria d'aquest material ve donada, d'una banda, per la seva eliminació posterior amb vapor d'aigua, sense ser necessaris dissolvents i per tant reduir la toxicitat, i d'una altra, per la seva capacitat d'adhesió (Carrascosa, Pasíes 2004, 136).

revers, i d'aquesta manera ja els tenim en disposició de treball evitant nous moviments. Val a dir però, que va ser possible procedir d'aquesta forma gràcies a la bona compactació entre les tessel·les i les capes de preparació.

Finalment, els espais lliures de mosaic de cada caixa van ser reomplerts amb escumes inerts per tal d'evitar moviments indeguts durant el trasllat fins al laboratori del Servei d'Arqueologia.

Pel que fa als fragments de mosaic remoguts, es va decidir agrupar-los amb un número de coordenada i, d'aquesta manera, poder facilitar la localització de cada peça durant la restauració posterior. Tots els elements coordenats es varen reflectir en una planta. Posteriorment es van excavar, aixecar i embalar de manera individual. Els embalatges es varen fer en funció de la diversitat de formes i grandàries de les peces o conjunts; en ocasions es van fer llits o caixes amb escumes inerts o bé simplement embossats.

Per concloure, val a dir que les tessel·les soltes es van documentar i extreure de distinta manera. Per la gran quantitat conservada, es va decidir dividir l'espai en quadrats i les tessel·les es van disposar en bosses de polietilè amb indicacions del quadrant on s'havien recuperat. Si aquestes, però, es trobaven en contacte amb un fragment *in situ*, la referència donada va ser la lletra del fragment.

LA PINTURA MURAL DEL SEGLE IV

Es tracta de dos conjunts de pintures murals localitzades en un mateix àmbit, en concret als murs sud i est del pati central de la vil·la.

Corresponen a la part del sòcol, en contacte amb el paviment de l'estança, i malgrat patir importants pèrdues, s'estenen més de nou metres de llarg i de trenta centímetres al punt més alt.[6]

Les pintures revesteixen un mur de pedres irregulars del tipus *opus poligonale* tancades i ajustades amb unions de morter de calç i sorra. Observem dues capes: la primera, anomenada "esquerdejat", està composta per un morter de calç i sorra, es troba en contacte amb el mur, i s'utilitza per al reompliment dels esvorancs. La segona capa és l'enlluït i té més càrrega de calç amb barreja d'un àrid més fi.[7] No obstant, les dues preparacions no presenten una diferenciació marcada a totes les àrees dels conjunts pictòrics. Aquest fet, com ara les constants irregularitats i desnivells de superfície pictòrica, així com l'estat de descohesió de les capes de preparació, denoten una execució poc acurada que en cap cas està acabada en lliscat[8] regular i homogeni per tal d'aplicar els pigments posteriorment (Vitruvi 2004, capítol VII).

Pel que fa a la decoració pictòrica pròpiament dita, la part de contacte amb el paviment és un sòcol de color negre que recorre de punta a punta les pintures, donant pas a un color de fons vermell on es troben restes de la decoració pictòrica damunt del color de fons. Aquesta decoració està formada per una seqüència de cassetons emmarcats amb alternança de marbrejats i de petits quadrats de colors. A l'altre conjunt, situat al mur oest, trobem petites i residuals restes decoratives, com ara bàsiques traçades que imiten flors i les restes de línies que denoten la presència de cassetons, encara que molt perduts, semblants als de les altres pintures (Maltese 1999, 285-286).

Les proves de solubilitat realitzades *in situ*, i amb la intenció de programar idòniament el protocol d'arrencament, van determinar que es tractava d'un fresc i que els pigments eren de naturalesa mineral (Matteini, Moles 2001, 334-387).

ARRENCAMENT DE LES PINTURES

La recuperació de les pintures murals ha estat feta mitjançant *stacco* (Del Pino 2004, 328-333). Aquesta tècnica consisteix en un arrencament pictòric des de les capes de preparació, mitjançant un entelat en superfície o *facing*. El procediment es va fer seguint el protocol habitual: neteja de la superfície pictòrica, adhesió de teles i delimitació perimetral dels conjunts per executar l'arrencament. Per últim, es fragmenten i embalen els llençols recuperats pel seu trasllat i dipòsit provisional.

Neteja superficial

Consta de l'eliminació de terres de l'excavació, així com de concrecions en superfície i pols. Amb l'ajuda de raspalls de pèls suaus humitejats amb aigua es va fer una primera neteja. Això va permetre contemplar la força dels colors i poder fer un efectiu entelat de la superfície.

Adhesió de teles

L'adhesió de les teles permet assegurar la superfície pictòrica i les capes de preparació en una operació traumàtica *per se* com és un arrencament mural.

Utilitzant teles de cotó natural tallades a quadrats d'uns 30 x 30 cms i amb una superposició d'1 a 2 cms entre retalls, es va entelar tota la superfície dels dos conjunts de pintures a mode de capa d'intervenció. Per tal d'adherir les teles, es va fer servir una resina acrílica del tipus Paraloid B-72[9] al 5% en acetona. En tot el perímetre, i per tal de reforçar al màxim les pintures, es van adherir teles a les vores. Igualment, en aquelles zones inestables o bé on la conservació requeria una major cura, es va procedir a l'adhesió de nous retalls de tela de cotó de les mides anteriorment esmentades.

Delimitació del perímetre i arrencament

Un cop seca la resina i adherides les teles, es va delimitar el perímetre de les pintures. La tècnica de l'*stacco* preveu fer un arrencament des de les preparacions, però a més i degut a l'escassa potència dels murs, varem tenir accés a les preparacions des de la part superior dels murs, podent d'aquesta manera introduir planxes metàl·liques, cisells i altres eines per tal d'anar separant les pintures del mur que revestien.

La irregularitat de les preparacions va provocar, d'una banda, una excel·lent inserció de les eines i, d'altra banda, que algunes pedres traspuaren en superfície, fent impossible en alguns punts l'acció de les eines. En aquest cas, i recolzats en el present incert del jaciment, es va optar per eliminar algunes de les pedres del mur per tal d'accedir-hi millor. Fins al punt que va ser necessari fixar un parell de pedres al paquet de les pintures, ja que es corria el risc de perdre part de l'enlluït.

Amb la col·laboració de l'equip d'arqueologia, es varen col·locar suports mòbils de fusta a l'anvers per tal de recolzar els conjunts un cop separats del mur.

Ja a terra, es va creure pertinent la divisió en fragments per tal de poder traslladar els conjunts amb les millors condicions.

Embalatge i transport

Cada un dels fragments va ser degudament grapat amb plàstic de bombolles al seu suport. Un cop embalats es traslladaren als dipòsits del Servei d'Arqueologia.

CONJUNT DE PINTURA MURAL DEL SEGLE I

Durant l'excavació del pati nord de la vil·la, es va recuperar un nombre considerable de restes de pintura mural datada al segle I. Tot i que molt fragmentades, són l'únic testimoni que s'ha conservat en relació a la decoració de les estances de la vil·la. Amb l'objectiu de poder-les estudiar, es van prendre les mesures oportunes per al seu embalatge i trasllat al laboratori de restauració. Els fragments es van col·locar en caixes reixades per afavorir-ne l'assecatge gradual, cap per avall, és a dir, per la banda plana dels fragments, i en un sol pis per evitar fregaments i pes que poguessin malmetre les peces. També es van immobilitzar amb escumes dins les caixes per tal d'evitar impactes durant el trasllat.

CONJUNT DE REVESTIMENTS DELS SEGLES I I IV

Amb la voluntat de conservar documents materials que ens ajudin a la comprensió de les tècniques de construcció emprades a la vil·la, tal i com s'ha explicat s'han recuperat un seguit de mostres representatives d'aproximadament 50 cm de costat. Aquestes corresponen a:

- revestiment d'*opus signinum* del *frigidarium* de les termes del segle IV
- pintura mural de tonalitats ataronjades del segle I
- quatre mostres de revestiments, tres del segle I i un del segle IV, que presenten distintes fabricacions i tècniques.

La metodologia d'extracció que es va emprar va ser la mateixa descrita en els treballs del conjunt de pintures murals del segle IV.

DOLIA DEL SEGLE IV

L'últim moment d'ocupació documentat a la vil·la es correspon amb la construcció de diversos elements de caràcter industrial que amortitzen part dels espais oberts. D'aquest moment s'ha recuperat al pati nord una *dolia* incompleta ja que ha perdut la vora, tot i que es conserva el segell. Presenta fractures importants que discorren en sentit vertical amb el risc de desplom.

Per tal d'evitar que la peça s'obrís, es va crear un esquelet intern, amb fustes i escumes inerts, que impedia el desplom dels fragments ceràmics cap a l'interior. Assegurada l'estabilitat, es va procedir a l'excavació exterior tot efectuant engasats puntuals que també es van fer per la cara externa. S'utilitzà gasa de cotó impreg-

6. El conjunt del mur nord del pati central amb número UE 1402 fa 890 x 32,5 cms. El conjunt del mur oest amb número UE 1077 és de 910 x 26 cms.

7. «Las arenas de grano grueso, cantos afilados, pero no demasiado bastas, sirven para las capas inferiores del mortero y las de grano fino para las superiores»…«Las más adecuadas son las arenas de río, de cantos vivos y exentas de mica» (Doerner 1998, 232).

8. "Esquerdejat", "enlluït" i "lliscat" són termes que en pintura mural provenen de l'italià: *arriccio, intonaco, intonachino.*

9. Es tracta d'un copolímer acrílic i resina de síntesi emprada majoritàriament a les aplicacions de restauració al llarg de les últimes dècades. La utilització i difusió no només depèn de les seves propietats físico-químiques analitzades, sinó també de la seva escassa tendència a la reticulació o formació de polímers reticulats, tridimensionals i insolubles (Matteini, Moles 2001, 221).

Pintures murals del pati central, segle IV. Foto: Àlvar Mailan.

nada amb acetat de polivinil (K-60) al 20% amb acetona. Una vegada finalitzada l'excavació de la *dolia*, es va embolcallar amb film de polietilè. Un cop descalçada, es col·locà un palet de fusta en la part inferior i s'hi subjectà. Amb l'ajut d'un camió ploma es va procedir a l'aixecament i trasllat al Servei d'Arqueologia.

Sílvia Llobet, Àlvar Mailan

BIBLIOGRAFIA

Autors Diversos, «Métodos topocartográficos para la documentación de mosaicos in situ: aplicaciones en la villa tardorromana de Veranes», *Arqueología de la Arquitectura*, 2, 2003, pàg. 123-130.

Catherine Balmelle *et. al.*, *Le Décor géométrique de la mosaïque romaine*, 2 vols., Paris, Picard, 1985.

Begoña Carrascosa, Trinidad Pasíes, *La conservación y restauración del mosaico*, València, Universitat Politècnica de València, 2004.

Max Doerner, *Los materiales de pintura y su empleo en el arte*, Barcelona, Editorial Reverté, 1998, pàg. 232.

Ascención Ferrer Morales, *La pintura mural: su soporte, conservación, restauración y las técnicas modernas*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1998, pàg. 56-57.

Cesare Fiori, Mariangela Vandini, *Teoria e tecniche per la conservazione del mosaico*, Saonara, Il Prato, 2006.

Corrado Maltese (coord.), *Las técnicas artísticas*, Madrid, Cátedra, 2001, pàg. 285-286.

Mauro Matteini, Arcangelo Moles, *La Química en la restauración: los materiales del Arte Pictórico*, Editorial Nerea, Junta de Andalucía-Consejería de Cultura, IAPH, 2001, pàg. 334-337.

César Del Pino Díaz, *Pintura Mural. Conservación y restauración*, Madrid, CIE Dossat 2000, 2004, pàg. 328-333.

Marco Vitrubio Polión, *Los diez libros de Arquitectura*, Madrid, Alianza Forma, 1995.

Muralla romana. Carrer d'Ataülf, 11

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer d'Ataülf, 11

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Muralla romana

Codi
023/11

Motiu
Rehabilitació de l'edifici

Promotor/Propietari
Contratas y Obras S.A.

Empresa adjudicatària
Fragments. Arqueologia, estudis i gestió del patrimoni

Direcció tècnica
Vanessa Muñoz Rufo

Treballs de conservació-restauració
Gamarra & García, conservació i restauració, SL

Direcció dels treballs
María José García Mulero

Equip de restauració
Agustín Gamarra Campuzano, Mª del Carmen Ruíz Poveda

Fotografia
Agustín Gamarra Campuzano, Mª del Carmen Ruíz Poveda

Cronologia: Segle IV.
Paraules clau: Muralla romana. Restauració. Pedra. Morter de calç.

Amb motiu de les obres de reforma de l'edifici d'habitatges situat al carrer d'Ataülf número 11, es va portar a terme la intervenció de restauració i adequació del fragment de muralla romana que es troba dins d'aquest immoble. La zona afectada es localitza actualment en un pati de llums.

Es tracta de dos fragments dels paraments exteriors de la muralla que es localitzen en el pany nord-est de la torre 42 i en la cara externa del tram de muralla que uniria la torre 42 amb la 43. Formava part del sector conegut com *Castellum*.

Ateses les característiques del monument, la intervenció es va regir segons el criteri de total respecte i conservació de l'obra original, amb l'objectiu de recuperar la seva significació històrica i arqueològica, així com de posar en valor els seus aspectes arquitectònics.

Els paraments que es conserven estan formats bàsicament per grans carreus de pedra gres de Montjuïc i morter de calç, amb unes dimensions visibles de 8,30 m x 1,10 m, el pany més alt i 6 m x 1,25 m l'altre. Les superfícies de la pedra a tractar presentaven, entre d'altres patologies, una gran acumulació de pols i brutícia, així com restes de morters de calç i guix moderns. Sota d'aquestes capes, bona part dels morters originals a les juntes entre carreus havien desaparegut. Bàsicament els morters de calç que podem veure a l'exterior pertanyen al moment en què s'emplenen i reparen amb maó massís els forats i pèrdues de volum que van patir els carreus al llarg de la seva història.

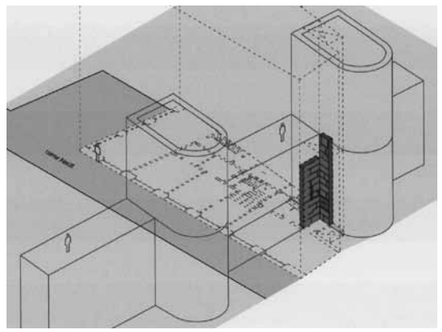

Perspectiva axonomètrica de localització del tram de muralla, realitzada per Veclus SL.

Els processos de conservació-restauració, que s'apliquen a una superfície total de 17,53 m², s'inicien amb una neteja mecànica superficial, amb raspalls i paletines, per eliminar els dipòsits de pols, brutícia, terres i restes de morters d'enlluïts moderns. Els morters moderns més durs s'eliminen amb escarpes, martell i microescarpa pneumàtica. Posteriorment, es reomplen les llacunes i junts amb morter de calç aèria i sorra, amb una proporció de 1/4. El tractament final de superfície es fa amb aigua de calç i pigments per aconseguir una textura bicolor final harmònica amb el color i textures dels carreus un cop nets.

L'erosió d'antic d'un aquests elements constructius -molt meteoritzat, amb grans pèrdues de volum i forats reparats amb maó i morter de calç- es va solucionar mitjançant la realització d'un aparedament amb un envà de rajola ceràmica, lligada i arrebossada amb morter de calç hidràulica NHL-3,5 i sorra rentada en proporció 1/4.

Per finalitzar els treballs de conservació d'aquest petit i estretíssim espai que permet veure aquesta cantonada de la muralla, al pati de llum es construeix un nou paviment de formigó, amb una separació d'uns 5 cm respecte a la base dels carreus de pedra i l'ompliment d'aquest petit marge amb graves permeten els processos d'absorció-desorció d'humitats naturals de la pedra.

Agustín Gamarra Campuzano

BIBLIOGRAFIA

Autors Diversos, *Curso de patología. Conservación y restauración de edificios*, 1, Madrid, Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid, 1991.

Autors Diversos, *Manual de diagnosis y tratamiento de materiales pétreos y cerámicos*, Barcelona, Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, 1997.

G. Caneva, M.P. Nugari, O. Salvadori, *La biología en la restauración*, Ed. Nerea, Consejería de Cultura, Junta de Andalucía, 2000.

Manuel Carbonell de Masy, *Conservación y restauración de monumentos*, Barcelona, Manuel Carbonell, 1993.

Miquel Fullana, *Diccionari de l'art i dels oficis de la construcció*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1995.

Ignacio Gárate Rojas, *Artes de la cal*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1993.

Veclus, *Addenda de l'estudi històrico-arquitectònic de la finca del carrer Ataülf, núm. 11 de Barcelona*, Barcelona, maig de 2007.

Plaça de la Gardunya

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Plaça de la Gardunya

Districte
Ciutat Vella

Codi
089/10

Promotor/Propietari
Foment de Ciutat Vella, SA / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Conatus Arqueologia, S.L.U.

Direcció tècnica
Albert Velasco

Treballs de conservació-restauració
Àbac, Conservació-Restauració SL

Equip
Maria Molinas, Sílvia Llobet, Laia Abelló, Gemma Piqué

Fotografia
Maria Molinas, Sílvia Llobet

Cronologia: Neolític postcardial (6.500-5.300 BP).
Paraules clau: Sepultura Neolítica postcardial. Aixovar. Conservació. Restauració. Ceràmica. Variscita. Esteatita. Os.

Els treballs de conservació *in situ* efectuats al jaciment de la plaça de la Gardunya,[1] s'han centrat en l'extracció d'una inhumació amb aixovar, datada dins el període del Neolític postcardial (6.500-5.300 BP).

Es tracta de l'esquelet d'una dona jove juntament amb el seu aixovar que està compost per una urna de ceràmica localitzada al costat del cos; un collaret de denes circulars molt fines i de color negre, (possiblement d'esteatita), amb un penjoll fet a partir d'un ullal de porc senglar; un braçalet fet de denes de grandària mitjana-gran, (probablement de varicita), trobades la majoria al voltant del braç i d'altres barrejades amb el sediment.

Les feines s'han dividit en dues fases. La primera ha consistit en dissenyar un sistema, juntament amb el personal de l'obra i els arqueòlegs, per poder alliberar la inhumació del seu hipogeu i fer possible l'accés per a la documentació de la peça. Durant la segona fase, s'han fet els engasats preventius, els embalatges i l'extracció de cada element de l'aixovar, a més de la pròpia inhumació.

L'hipogeu s'ha desmuntat protegint l'esquelet i l'aixovar amb teles de Tyvek[2] i Ethafoam.[3] Després s'ha construït una coberta amb fustes i barnilles de ferro clavades al sediment del fons de l'hipogeu. Per últim, s'ha recobert tota la teulada amb plàstics i s'ha començat a desmuntar la part de dalt, primer manualment i després amb la màquina excavadora.

Abans d'extreure l'esquelet, s'han anat embossant i numerant una per una les denes del braçalet. A continuació s'han recuperat els blocs de sediment on hi havia les denes del collaret amb l'ullal, també numerant i fent suports especials amb foam i bosses de plàstic. El vas ceràmic, que presentava zones

Procés de recuperació de la inhumació. Foto: Maria Molinas.

Consolidació i aixecament del vas de ceràmica. Foto: Maria Molinas.

fracturades i esquerdades, s'ha extret sencer, ple de sediments, reforçant algunes parts mitjançant gases adherides amb una resina (K-60 al 20% en acetona). El crani i la pelvis -degut al seu estat de conservació fràgil, incomplet i fracturat- s'han engasat, el primer en sec i, en el cas de la pelvis, amb resina fent a més un embalatge especial amb escumes de diferents dureses.

Un cop al laboratori, s'ha tractat el conjunt de les peces recuperades per tal de poder-les estudiar i conservar. Els treballs efectuats es presenten en format de fitxa. ❧ **Maria Molinas Daví**

1. Veure en aquest mateix *Anuari*, «Plaça de la Gardunya», pàg. 68.

2. El Tyvek és un material fet de fibres no estructurades de polietilè d'alta densitat. És resistent, flexible, opac, no es desfila, i és resistent a l'aigua, als agents químics i al pas del temps.

3. L'Ethafoam és una escuma de polietilè extruït no reticulada, lleugera, resistent a l'aigua, al desgast, a l'envelliment i als agents químics; alhora no es desfà amb facilitat i té resistencia a l'abrasió.

FITXA 1

Tipus d'element: Restes antropològiques

Material: Os

Cronologia: Neolític postcardial

Descripció: Es conserva aproximadament un 90% d'un individu adult, en concret d'una dona jove, amb pèrdues localitzades en algunes falanges i fragments de crani.

Estat de conservació: Els ossos es troben molt dèbils i fragmentats. La superfície és irregular, presenta rugositats i pèrdues importants que deixen al descobert la seva estructura interna. Presenten restes terroses molt adherides a tota la superfície.

Tractament: En una primera intervenció *in situ* s'engasen preventivament el crani i la pelvis (directament o bé amb K-60 dissolt al 30% amb alcohol). També es fa un embalatge especial per al seu transport.

Al laboratori, a indicació de la direcció de la intervenció, només s'ha fet el tractament del crani i la pelvis:

- eliminació de l'engasat (acetona aplicada amb pinzell).
- neteja mecànica en sec amb pals de fusta i pinzells suaus i, humida amb aigua destil·lada i alcohol aplicat amb cotó fluix.
- unió de fragments (Mowital al 20% amb alcohol)
- reintegració amb el mateix adhesiu (Mowital) barrejat amb pedra tosca i acolorit amb pintura acrílica.

Preventiva: H.R. entorn el 60%. Temperatura entorn els 20ºC.

FITXA 2

Tipus d'element: Vas

Material: Ceràmica

Cronologia: Neolític postcardial

Estat de conservació: La peça es troba totalment reblerta de terra del jaciment. Externament presenta dipòsits de terra molt compactes que cobreixen tota la superfície. Està incompleta, molt fragmentada, deformada i en algunes zones la ceràmica es disgrega a causa de la cocció deficient, irregular i dels efectes del soterrament.

Tractament: *In situ* se li va fer un engasat per l'exterior amb gasa plàstica i K60 al 30% amb alcohol, per poder extreure-la sencera i plena de terra. La microexcavació del vas ha permès recuperar una peça ceràmica (veure fitxa 3) del seu interior. Externament s'elimina la gasa amb acetona, al mateix temps que es neteja amb raspalls suaus, amb alcohol i aigua destil·lada (70:30 %) i s'enganxen tots els fragments (Mowital dissolt al 30% amb alcohol), consolidant també la pasta ceràmica (Mowital dissolt al 5% amb alcohol).
La reintegració volumètrica i pictòrica d'algunes llacunes s'ha fet amb morter sintètic (Mix 4) aplicat amb espàtula. Un cop sec i polit s'ha acolorit mitjançant estergit amb pintures acríliques.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%. Temperatura entorn els 18-20ºC.

FITXA 3

Tipus d'element: Vas

Material: Ceràmica

Cronologia: Neolític postcardial

Estat de conservació: Trobat a l'interior del vas ceràmic gran (veure fitxa 2) presenta restes terroses força adherides per tota la superfície. Està incomplet i molt fragmentat.

Tractament: Engasat preventiu dels fragments amb connexió (gasa plàstica fixada amb K60 al 30% en alcohol). Eliminació gradual de la gasa amb acetona, combinant neteja, i unió dels fragments i consolidació, segons procediment descrit a la fitxa 2.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%. Temperatura entorn els 18-20ºC.

FITXA 4

Tipus d'element: Collaret

Material: Lític i ivori

Cronologia: Neolític postcardial

Descripció: Collaret de petites denes discoïdals d'esteatita amb penjoll central fet a partir d'un ullal de porc senglar.

Estat de conservació: En total hi ha 689 denes senceres i unes quantes fracturades. Presenten restes terroses molt adherides, algunes tenen descamacions i les més primes són molt dèbils.

Tractament: Les denes únicament s'han netejat mitjançant bany d'ultrasons dins d'aigua destil·lada i alcohol (30-70 %). L'ullal també s'ha netejat amb aigua i alcohol però aplicat amb hisops de cotó fluix. Els fragments s'han unit amb Mowital dissolt al 20% amb alcohol. S'ha reintegrat una petita llacuna fent una massilla amb Mowital dissolt al 20% amb alcohol i pedra tosca. Per últim, s'ha pintat la reintegració amb pintures acríliques. Finalment, es presenta el collaret muntat, amb un fil de niló, seguint l'ordre de la numeració presa durant l'extracció de la inhumació i el seu aixovar.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%. Temperatura entorn els 18-20ºC.

FITXA 5

Tipus d'element: Braçalet

Material: Lític, variscita

Cronologia: Neolític postcardial

Descripció: Braçalet de denes amb diferents formes, unes discoïdals i les altres cilíndriques, totes perforades.

Estat de conservació: En total hi ha 61 denes de les quals, tres estan fragmentades. Presenten restes terroses molt adherides i irisacions. Algunes tenen descamacions i presenten una superfície molt porosa.

Tractament: Neteja humida de les denes amb hisops de cotó i aigua destil·lada i alcohol (30:70 %). La unió i consolidació d'algunes peces està pendent d'efectuar fins concretar el producte més adient segons els resultats de l'analítica prevista. Es presenta el braçalet muntat, amb un fil de niló, seguint l'ordre de la numeració presa durant l'extracció del conjunt de la inhumació.

Preventiva: H.R. entorn el 50-60%. Temperatura entorn els 18-20ºC.

LAV sector de Sant Andreu

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
LAV Sagrera (espai delimitat pel Carrer de Josep Soldevila / Carrer del Segre / Passatge de l'Estació / Plaça de l'Estació / Passeig de Santa Coloma / Carrer de Ferran Junoy / Carrer de Sant Adrià / Passeig de la Verneda (zona plataforma ferroviària entre el Triangle Ferroviari de la Sagrera i el Nus de la Trinitat) LAV, sector de Sant Andreu

Districte
Sant Andreu

Nom singular
LAV sector de Sant Andreu

Codi
106-08

Promotor/Propietari
UTE Sant Andreu / Ajuntament de Barcelona

Empresa adjudicatària
Còdex, Arqueologia i Patrimoni, SCCL

Direcció tècnica
Segio Arroyo Borraz, Daniel Giner Iranzo, Francesc Antequera Devesa

Treballs de restauració
Adriano Casagrande

Estat dels treballs
Finalitzats

Fotografia
Adriano Casagrande, Pep Parer

Cronologia: Segles IV-V.
Palabras clave: Tisores. Claus. Anelles. Cèrcols. Ganxo. Navalla. Punta d'arada. Frontissa. Esquella. *Dolium*. Ferro. Ceràmica. Dipòsits superficials. Concrecions calcàries. Exfoliació. Fractures. Òxids i hidròxids de ferro. Pèrdua del nucli metàl·lic. Productes de corrosió. Productes pulverulents. Disgregació. Porositat. Neteja mecànica. Estabilització. Consolidació. Reconstrucció. Reintegració. Microprojecció silicat d'alumini. Granalla vegetal.

L'any 2010, durant la realització de les obres de la Línia d'Alta Velocitat (LAV) al districte de Sant Andreu, es va posar al descobert una casa rural d'època romana. Mentre s'efectuaven les excavacions arqueològiques pertinents, es va recuperar un *dolium* amb objectes de metall enterrats a l'interior. Es va procedir llavors a la seva extracció *in situ* i al seu trasllat al laboratori de conservació-restauració del Servei d'Arqueologia. Un cop al laboratori, es va realitzar la microexcavació amb l'objectiu de recuperar tots els objectes continguts al seu interior. També s'efectuà la documentació del procés que va quedar reflectida a l'*Anuari* de l'any 2010.

Durant el 2011 es van dur a terme els treballs corresponents a la neteja i consolidació de la *dolia*, i també els relatius a la conservació-restauració dels objectes de metall que contenia, a excepció d'una làmina de bronze i un petit fragment de teixit, pendents encara de tractar.

Els objectes recuperats es divideixen en dos grups diferents.

El primer grup el componen objectes que s'han trobat solts a l'interior del *dolium*. Entre aquests s'han pogut identificar claus de ferro, anelles de ferro de secció circular, cèrcols de ferro -alguns de secció circular i d'altres de secció plana-, una làmina de bronze enrotllada i una tapa de ceràmica que pertany al *dolium*.

El segon grup el forma un garbuix de peces de ferro de grans dimensions. Els productes de corrosió que s'han anat formant durant el temps que han romàs enterrades han fet que s'unissin entre si i que sigui molt difícil la identificació de cadascun dels elements. Els òxids també han fet que algunes peces es trobin soldades a la paret de ceràmica de la *dolia*. Tot i l'embolic que formen, podem identificar unes tisores, claus, cèrcols de ferro -alguns de secció circular i d'altres de secció plana- i un petit fragment de teixit. Amb l'objectiu de poder reconèixer tots els elements, s'ha decidit fer radiografies que seran de molta utilitat per a la identificació dels diferents objectes, la seva separació i el desenvolupament dels treballs de conservació i restauració necessaris.

Procés de conservació-restauració dels objectes de ferro

Estat de conservació

Els objectes, un cop extrets de la *dolia* i separats mitjançant procediments mecànics, presenten dipòsits superficials de terra, concrecions calcàries localitzades, exfoliació, fractures, alteració de la forma i pèrdua de consistència del material degut, això últim, a la transformació del metall en òxids i hidròxids de ferro i al procés de remineralització produït sobre els estrats més externs (migració) i provocant el buidatge del nucli metàl·lic i l'augment de volum. La pèrdua de nucli metàl·lic es caracteritza per la presència de productes de corrosió pulverulents de color ocre.

Esquerra: **Tisores d'esquilar ovelles.** Foto: Pep Parer.

Dreta: **Conjunt de peces de ferro conservades a l'interior del *dolium*. Les peces es troben soldades amb els propis productes de corrosió.** Foto: Adriano Casagrande.

Conjunt de ferros després del tractament de conservació-restauració. Foto: Pep Parer.

La majoria dels objectes de ferro es troben units entre si pels productes de corrosió remineralitzats.

Conservació-Restauració

Neteja mecànica: es realitza alternant la microprojecció amb silicat d'alumini (pressió 3 Bar) i micromotor utilitzant raspalls de cerres suaus i freses de diamant i carbur de silici de diferent forma i dimensió.

Tractament d'estabilització: àcid tànnic aplicat a pinzell sobre tota la superfície. Es repeteix quatre vegades.

Consolidació: es realitza amb Paraloid B-72 al 3% en acetona, aplicat al buit.

Reconstrucció: s'enganxen els fragments petits amb resina epoxídica (Araldit, 5 minuts) i els grans amb resina epoxídica 24h (UHU Plus).

Reintegració volumètrica: es realitza amb una resina epoxídica 24h (UHU Plus) acolorida amb pigments naturals. Per donar-li forma, es treballa la resina amb un full de bisturí calent i freses de micromotor.

Protecció final: cera microcristal·lina Res-wax al 3% en White Spirit desnaturalitzat, aplicada per aspersió.

Finalment es restauren 45 objectes de ferro: 6 cèrcols, 5 anelles, 26 claus, un ganxo, una fulla de navalla petita, una punta d'arada, un bec de decantació, unes tisores, una frontissa, un tascó i una esquella petita.

Procés de conservació-restauració del *dolium*

Estat de conservació

La ceràmica del *dolium* presenta una pasta rica en desgreixant de dimensió mitjana-gran coberta per una fina engalba d'argila vermella, tant internament com externa, que redueix la porositat i allisa la superfície. La cara externa de la ceràmica ha perdut gairebé totalment aquest estrat superficial d'argila vermella deixant a la vista la pasta en fase de disgregació, mentre que la cara interna encara la manté. Presenta quatre fissures: tres verticals a la part central del cos de la ceràmica i una d'horitzontal a la part baixa. Presenta també dipòsits de terra compactes tant a la cara interna com a l'externa.

Conservació-restauració

Neteja mecànica: es neteja mecànicament per evitar la progressió de les fissures en ser humitejada i per no tocar la cara externa a causa de la seva disgregació. Es realitza amb projecció de granalla vegetal a baixa pressió.

Consolidació: es consolida aplicant diverses capes de Paraloid B-72 a diferents concentracions. Es realitzen infiltracions, amb injecció, dins de les fissures fins tapar-les amb Paraloid B-72 a diferents concentracions. ☙ **Adriano Casagrande**

Esquella. Foto: Pep Parer.

Palau Episcopal

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Carrer del Bisbe, 5

Districte
Ciutat Vella

Nom singular
Palau Episcopal

Codi
021-09

Promotor/Propietari
Bisbat de Barcelona

Empresa adjudicatària
Griu, Arqueologia i Patrimoni, SL

Direcció tècnica
Jordi Aguelo Mas

Treballs de conservació-restauració
Núria Deu Ferrer

Estat dels treballs
Finalitzats

Fotografia
Núria Deu Ferrer

Cronologia: Segles XI-XX.
Paraules clau: Material arqueològic. Restauració. Metall. Ferro. Bronze. Fusta. Vidre.

Durant l'excavació arqueològica es van recuperar, juntament amb els materials descrits en aquestes fitxes, altres elements que també es van restaurar, entre els quals es troben un conjunt de petxines, un fragment d'os, fragments indeterminats de vidre o elements de bronze i ferro. Aquests objectes no s'han recollit en aquest article, bé perquè el seu estat de degradació impedia la seva identificació com a objecte, o bé per la seva manca de valor informatiu, ja sigui històric o del procés de conservació efectuat. ❧ **Núria Deu Ferré**

FITXA 1

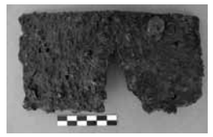

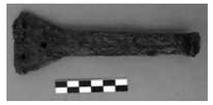

Tipus d'element: Elements de porta

Quantitat: 4. Pany (2). Frontissa (2)

Material: Ferro

Cronologia: Finals segle XVII - inicis segle XVIII[1]

Estat de conservació: Dipòsits de terra concrecionada amb pedretes adherides al metall pels productes de corrosió. Òxids i hidròxids afecten tota la superfície. Procés de mineralització avançada. Esquerdes amb risc de fractura, fractures i pèrdues de matèria.

Tractament: Eliminació mecànica dels productes de corrosió, pedres i terres concrecionades mitjançant raspall metàl·lic, microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre. Tractament d'eliminació de clorurs amb sulfit alcalí (6 mesos). Neutralització amb dos banys d'aigua destil·lada. Tractament i assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48. Encaix i unió de fragments amb resina epoxídica. Tancament de fissures amb resina epoxídica acolorida amb pigments naturals.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC.

FITXA 2

Tipus d'element: Clau

Quantitat: 7

Material: Ferro

Cronologia: Finals segle XVII - inicis segle XVIII. Dos dels claus (el cargolat i el més estret) daten dels segles XI-XII.[2]

Estat de conservació: Terra concrecionada i pedres adherides al metall pels productes de corrosió. Presència d'òxids i hidròxids afectant tota la superfície. Mineralització força avançada amb pèrdua de matèria superficial. Esquerdes amb risc de fractura, fractures i deformacions.

Tractament: Neteja mecànica dels productes de corrosió, pedres i terres concrecionades mitjançant raspall metàl·lic, microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre. Tractament d'eliminació de clorurs amb sulfit alcalí (6 mesos). Neutralització amb dos banys d'aigua destil·lada. Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48. Encaix i unió de fragments amb resina epoxídica.Tancament de fissures amb resina epoxídica acolorida amb pigments naturals.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC.

1. Els materials han estat datats segons cronologia de l'estrat.

2. Segons estratigrafia i materials associats.

FITXA 3

Tipus d'element: Argolla amb clau (1). Rodet per fil (1). Tascó (1)

Quantitat: 3

Material: Ferro

Cronologia: L'argolla i el rodet daten de finals del segle XVII, inicis del segle XVIII. El tascó és posterior a 1867.

Estat de conservació: Trobats a l'interior del vas ceràmic gran (veure fitxa 2) presenten restes terroses força adherides per tota la superfície. Estan incomplets i molt fragmentats.

Estat de conservació: Dipòsits de terra concrecionada amb pedres adherides al metall pels productes de corrosió, òxids i hidròxids que afecten tota la superfície. Procés de mineralització evident, amb pèrdues de matèria en forma d'escates i petites desplacacions. Esquerdes i fractures diverses.

Tractament: Neteja mecànica dels productes de corrosió, pedres i terres concrecionades mitjançant raspall metàl·lic, microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre. Tractament d'eliminació de clorurs amb sulfit alcalí (6 mesos). Neutralització amb dos banys d'aigua destil·lada. Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48. Encaix i unió de fragments amb resina epoxídica.Tancament de fissures amb resina epoxídica acolorida amb pigments naturals.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC.

FITXA 4

Tipus d'element: Clau de pany

Quantitat: 3

Material: Ferro

Cronologia: Clau petita, segle XIII. Clau mitjana, probablement segle XVII. Clau llarga, finals segle XVII - inicis segle XVIII

Estat de conservació: Terra concrecionada, pedres adherides al metall pels productes de corrosió. Òxid i hidròxids afecten tota la superfície. Mineralització. Esquerdes amb risc de fractura. Fractures. Pèrdues de matèria.

Tractament: Neteja mecànica dels productes de corrosió, pedres i terres concrecionades mitjançant raspall metàl·lic, microtorn i projecció de silicat d'alumini amb microabrasímetre. Tractament d'eliminació de clorurs amb sulfit alcalí (6 mesos). Neutralització amb dos banys d'aigua destil·lada. Assecatge a l'armari estufa. Inhibició amb àcid tànnic i protecció final amb Paraloid B-48. Encaix i unió de fragments amb resina epoxídica.Tancament de fissures amb resina epoxídica acolorida amb pigments naturals.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC.

FITXA 5

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 4 (2 senceres)

Material: Bronze

Cronologia: Possible moneda de 10 cèntims de ral d'Isabel II, 1854-1864. L'altra moneda sencera es data el segle XII-XIII. La moneda incomplerta més gran pertany a un estrat amb materials de diferents èpoques i no ha pogut ser datada. La darrera peça i més petita, és probablement baixmedieval.

Estat de conservació: Terra concrecionada i presència estesa de carbonats, amb mineralització avançada. La superfície de les monedes es troba completament desgastada i il·legible. Una de les monedes va aparèixer fracturada en quatre parts.

Tractament: Eliminació de brutícia superficial i productes de corrosió mitjançant microtorn i llapis de fibra de vidre. Eliminació de carbonats amb tractament d'hexametafosfat sòdic. Neutralització amb aigua destil·lada. Comprovació d'absència de sals amb campana d'humitat durant 48 hores. Desgreixat amb alcohol etílic. Recomposició de la moneda fracturada amb resina epoxídica. Inhibició amb timol.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC.

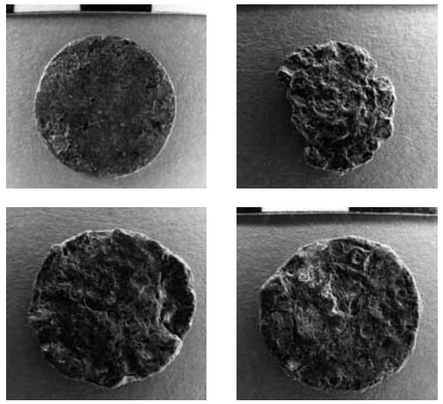

FITXA 6

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 1

Material: Bronze amb bany de plata

Cronologia: Isabel II, 1867

Estat de conservació: La superfície, de color verd, es trobava oculta per una gruixuda capa de terres concrecionades i petits grans de sorra.

Tractament: Eliminació dels dipòsits superficials amb bisturí, microtorn i llapis de fibra de vidre. Eliminació de productes de corrosió de coure amb àcid fòrmic i sulfúric diluït en aigua destil·lada. Neutralització amb aigua destil·lada. Assecatge amb alcohol etílic 96º. Comprovació de l'absència de clorurs mitjançant campana d'humitat durant 48 hores. Efecte final mitjançant una suau fricció amb bicarbonat sòdic en alcohol. Inhibició amb clorofil·la.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC. Absència de llum.

FITXA 7

Tipus d'element: Moneda de deu cèntims

Quantitat: 2

Material: Bronze

Cronologia: Alfons XII,1878

Estat de conservació: Terra concrecionada, pedres adherides pels productes de corrosió, presència estesa de carbonats i mineralització avançada. La superfície d'una de les monedes es troba completament desgastada i gairebé il·legible.

Tractament: Eliminació de brutícia superficial i productes de corrosió mitjançant microtorn i llapis de fibra de vidre. Eliminació de carbonats amb tractament d'hexametafosfat sòdic. Neutralització amb aigua destil·lada. Comprovació d'absència de sals amb campana d'humitat durant 48 hores. Desgreixat amb alcohol etílic. Inhibició amb timol.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC.

FITXA 8

Tipus d'element: Peça circular amb perforació central

Quantitat: 1

Material: Fusta

Cronologia: Indeterminada. Al mateix estrat hi ha material de diferents èpoques, el més modern del segle XX.

Estat de conservació: Peça complerta. Restes puntuals de terra. Superfície cremada. Escantell puntual.

Tractament: Eliminació de dipòsits de brutícia i terra superficial amb bisturí i barreja d'aigua destil·lada, acetona i alcohol.

Preventiva: H.R. entorn el 50/65%. Temperatura recomanada, 20-22ºC.

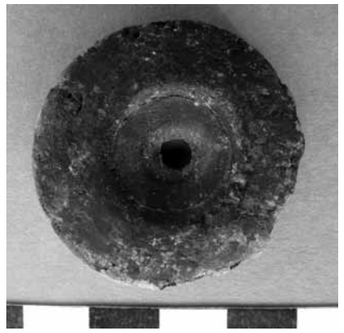

FITXA 9

Tipus d'element: Fragment

Quantitat: 6. Vores (4). Peu de copa (1). Coll d'ampolla (1)

Material: Vidre

Cronologia: Els fragments de calze i el coll d'ampolla pertanyen a un estrat datat entre finals del segle XVII - inicis segle XVIII. Els altres fragments resten indeterminats ja que, a l'estrat on han aparegut, hi ha material de diferents èpoques.

Estat de conservació: Peces incompletes. Brutícia superficial estesa i descamació puntual.

Tractament: Eliminació de la brutícia superficial amb mixta d'aigua destil·lada i alcohol.

Preventiva: H.R. entorn el 30%. Temperatura recomanada, 18-20ºC.

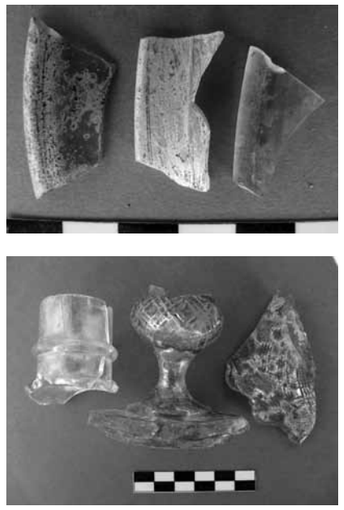

Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

DADES DE LA INTERVENCIÓ

Ubicació
Baixada del Monestir, 9-15

Districte
Les Corts

Nom singular
Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes

Codi
087/07

Promotor/Propietari
Sector d'Urbanisme del Departament d'Arquitectura i Projectes Urbans-Ajuntament de Barcelona/Comunitat de religioses clarisses

Empresa adjudicatària
Arqueociència Serveis culturals, SL

Direcció tècnica
Elisa Segués Peña

Treballs de conservació-restauració
ESCRBCC (Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya)

Responsable
Júlia Chinchilla Sánchez

Equip i fotografia
Alumnes 3r, especialitat d'Arqueologia. Curs 2010-11: Begoña Buj de la Iglesia, Pol Camps Martín, Anna Estella Bisbal, Adda Estrán Rocchi, Miriam González Álvarez, Alba Jordán Valero, Anna Morató Coma, Marie Mouraret, Carme Oriol Turuguet, Irene Safont Gutiérrez, Layla Taure Valcárcel, Irene Viscor Pagès

Estat dels treballs
Finalitzats

Cronologia: Segles XIV-XX.
Paraules clau: Material arqueològic. Restauració. Metall. Plom. Bronze. Ferro. Vidre. Cuir.

El conjunt tractat compren una sèrie d'objectes de metall -de bronze, ferro i plom-, un grup de fragments i vasets de vidre, i diverses soles de sabata de cuir.

El grup de bronzes inclou 24 objectes de mida petita, que corresponen a deu monedes, dos picarols, dos didals, cinc agulles, dos fragments de cadena, una sivella, una campaneta i un fons de cartutx, a més d'altres peces indeterminades, com dos fragments de filferro i una plaqueta doblegada.

La neteja de les monedes va permetre identificar-ne algunes que resultaven il·legibles abans de ser tractades; en altres no es va poder distingir la llegenda ni la decoració a causa del seu desgast. Es tracta d'ardits de base coure, la lectura dels quals ha permès distingir una moneda de Carles I amb l'escut de Girona (CIVITAS GIRONA); dues de Felip IV de l'any 1653 i una altra de 1654; dues de Carles III el Pretendent -una d'elles de 1710-, i una última atribuïble pels detalls representats (lleó i escut) i la llegenda a Ferran VI (www.maravedis.net/tipos_de_monedas.html)

També el fons de cartutx, de base coure, va deixar al descobert després del tractament la següent marca: ELEY 12,5 N LONDON.

D'altra banda, la neteja dels objectes petits de bronze ha revelat alguns aspectes relacionats amb la seva tècnica de fabricació, com és el cas dels dos picarols, conformats per dues xapes semiesfèriques amb vora convexa encaixades i soldades entre si, amb una anelleta de suspensió soldada a una de les parts i una obertura a l'altra, i que conserven a l'interior una petita bola de ferro. De la mateixa manera que en les agulles de cap de diferents gruixàries, s'ha pogut observar la tècnica del trefilatge, amb l'afegit del cap en forma de fil recargolat a l'extrem.

Els objectes de plom estan formats per deu bales esfèriques de plom massís i una altra cilíndric-ogival, més moderna i carregada encara, amb la següent inscripció a la base: *RWS* 44 CF. En aquesta última no es van fer anàlisis d'identificació del metall per raons de seguretat i la neteja mínima s'ha fet amb una goma abrasiva de gra fi.

El conjunt de ferros tractats engloba 13 estris diversos de la vida quotidiana, com ara una tapadora amb nansa, una planxa, la fulla d'un ganivet, una argolla, un clau amb argolla, dos ferradures (una d'elles tancada), dues claus, un ganxo-penjador i altres tres estris indeterminats. La neteja del penjador en forma de ganxo ha permès descobrir la forma recargolada de la tija.

De manera general, l'estat de conservació de tot el conjunt de metalls pot descriure's com força acceptable, amb les formes de corrosió característiques dels metalls que provenen d'excavacions arqueològiques, però sense arribar a ocasionar grans danys. Les peces més malmeses són aquelles més fines, i per tant més fràgils i delicades, com és el cas d'algunes monedes, els didals de bronze, o altres utensilis de ferro afectats tant pel desgast durant el seu ús com pels factors adversos del medi d'enterrament.

El conjunt de vidres està format per diversos fragments de diferents mides i colors, adscrits a diferents unitats estratigràfiques. Entre ells hi ha algunes bases, vores, colls i taps, encara que la major part són fragments informes que no encaixen entre si, de manera que no s'ha pogut fer la reconstrucció de cap forma en particular. Es tracta d'un conjunt heterogeni que inclou des de fragments de vasos molt fins a llàgrimes gruixudes de vidre translúcid pertanyents a làmpades d'aranya.

Dins d'aquest apartat, destaquen 4 potets, que s'han conservat sencers, i dos botons decorats amb filets i perles de colors, un d'ells amb una cadeneta de ferro inserida a la base. Altres peces són: una ampolleta de vidre incolor sencera de base rectangular i un vas petit amb decoració de punts pràcticament sencer.

Quant a l'estat de conservació, la majoria dels vidres han arribat recoberts d'irisacions, que salten amb més o menys facilitat, i restes de terres de l'excavació, si bé manifesten en general poca alteració del substrat vitri.

Finalment, el grup de soles de sabata, de diferents mides, ofereix un estat de conservació força dolent. Les soles estan molt desgastades, resseques i corbades, amb restes terroses, concrecions calcàries i restes vegetals adherides gairebé per tota la superfície. El cuir presenta pèrdues i manifestacions evidents de putrefacció, amb clivelles, laminacions i desfibrament. Així i tot, es poden apreciar algunes marques de clavetejat, de talls i costures, i uns pocs fragments conserven encara petits claus per fermar les soles, que es mantenen units per les restes de terra. Només, però, dos fragments encaixen entre si i s'han pogut unir.

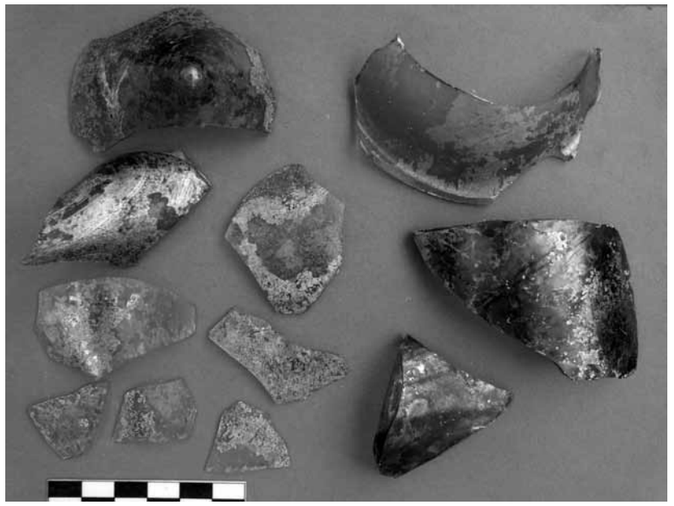

Fragments de vidre de diferents formes i colors. La neteja de vidre és imprescindible per poder-lo classificar i estudiar. Foto: Alumnes 3r, especialitat d'arqueologia.

L'objectiu de totes les intervencions ha estat recuperar la forma original i les decoracions amagades dels diferents objectes, així com assegurar unes condicions idònies de conservació. Amb aquesta intenció, els tractaments de conservació i restauració realitzats han consistit en neteges amb diferents eines i productes químics per eliminar els productes estranys i facilitar les tasques d'identificació i estudi. En tot moment, s'ha intentat aplicar un criteri d'intervenció mínima sobre els materials tractats, si bé en ocasions s'han dut a terme alguns tractaments més complexos per ampliar l'aprenentatge pràctic entre els alumnes.

Pel que fa als metalls, s'han fet neteges seques amb raspalls i també humides amb productes químics -en banys o en forma d'apòsits puntuals- per estovar les concrecions superficials i eliminar els productes de corrosió en forma d'òxids, carbonats i clorurs, especialment en el cas dels objectes de base coure i de ferro. Finalment s'ha aplicat un producte d'inhibició del metall i una capa de protecció amb una resina sintètica.

Sobre els vidres s'han fet neteges simples i s'han adherit amb cola uns pocs fragments.

Per finalitzar, el tractament de les soles de cuiro ha consistit en una neteja en sec i en humit i en l'aplicació d'un adob per nodrir les pells i recuperar la seva flexibilitat. **Júlia Chinchilla Sánchez**

FITXA 1

Tipus d'element: Picarol

Quantitat: 2

Material: Bronze i ferro

Cronologia: Segles XVI-XVIII

Estat de conservació: En general força bo, encara que un d'ells està aixafat, trencat i amb fissures i l'altre deformat amb un bony i la boleta interior de ferro fixada per concrecions, producte de la corrosió del metall i els sediments. Conserven una pàtina força uniforme, amb concrecions de carbonats de coure i focus puntuals de clorurs de coure.

Tractament: Neteja mecànica amb raspalls, bisturí i llapis d'ultrasons (Piezon). Neteja química en diferents solucions d'aigua desionitzada, en banys successius. Úniques o combinades. Productes i % emprats: sabó neutre Derquim LM i/o sesquicarbonat sòdic (5%). Neutralització posterior al tractament. Intervencions puntuals amb òxid de plata i etanol. Inhibició amb benzotriazol (2%) en etanol. Capa de protecció amb Paraloid B72 en acetona. Adhesió i reforçament de fissures amb Araldit ràpid.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 40% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 2

Tipus d'element: Moneda

Quantitat: 10

Material: Bronze

Cronologia: Segles XVI-XVIII

Estat de conservació: En general, força bo. Monedes molt primes, amb una pàtina força uniforme. Conserven el metall i la forma, amb concrecions de carbonats i òxids de coure barrejats amb terres que amaguen la decoració, a més de focus més o menys abundants de clorurs de coure.

Tractament: Neteja mecànica amb raspalls, bisturí i llapis de fibra de vidre. Neteja química en diferents solucions d'aigua desionitzada, en banys successius. Úniques o combinades. Productes i % emprats: AMT (1'3%) i sesquicarbonat sòdic (5%). Apòsits puntuals amb EDTA (5%). Intervencions puntuals amb òxid de plata i etanol. Neutralització posterior a cadascun dels tractaments. Inhibició amb benzotriazol en etanol (2%). Capa de protecció de Paraloid B72 en acetona.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 40% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 3

Tipus d'element: Bala

Quantitat: 10

Material: Plom

Cronologia: Segles XVII-XVIII

Estat de conservació: Força bo, amb alguna deformació produïda per l'ús. Presenten una capa superficial blanquinosa de carbonats, juntament amb terres i alguns òxids de plom.

Tractament: Neteja mecànica amb raspalls suaus. Neteja química amb banys successius en aigua desionitzada i cobertes amb resines bescanviadores d'ions Amberlite IR-200. Per eliminar les concrecions més fortes s'ha fet un bany en àcid clorhídric (10%), seguit d'un bany d'acetat d'amoni (10%). Neutralització posterior amb etanol i aigua desionitzada.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 80% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 4

Tipus d'element: Objecte d'ús farmacèutic i peça d'indumentària.

Quantitat: 6. Albarels (4). Botons (2).

Material: Vidre

Cronologia: Segles XVII-XIX

Estat de conservació: Sencers, encara que molt fràgils. Conserven restes de terres a l'interior i sobre la superfície i presenten alteracions en forma d'irisacions, formant fins a tres capes que es desprenen amb molta facilitat.

Tractament: Neteja mecànica amb pinzells suaus. Neteja humida en diferents solucions a base d'etanol, aigua desionitzada i sabó neutre Derquim LM02. Capa de protecció amb Paraloid B72 en acetona.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20ºC.

FITXA 5

Tipus d'element: Didal

Quantitat: 2

Material: Bronze

Cronologia: No determinada per la intervenció arqueológica.

Estat de conservació: Un d'ells està força ben conservat, encara que una mica deformat, amb petites fissures i pèrdues de metall i suport debilitat a la punta. L'altre està trencat, deformat i incomplet, té les parets molt primes, pel que és molt fràgil. Malgrat tot, conserven una pàtina força uniforme, amb concrecions de carbonats, òxids i clorurs de coure barrejats amb terres, que amaguen la decoració.

Tractament: Neteja mecànica amb raspalls, bisturí i llapis de fibra de vidre. Neteja química en diferents solucions d'aigua desionitzada, en banys successius. Úniques o combinades. Productes i % emprats: sabó neutre Derquim LM, sesquicarbonat sòdic (5%) i apòsits puntuals amb EDTA (5%). Neutralització posterior al tractament. Inhibició amb benzotriazol (2%) en etanol. Capa de protecció amb Paraloid B72 en acetona. Adhesió i reforçament d'esquerdes mitjançant Araldit ràpid barrejat amb Aerosil i pigments naturals.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 40% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

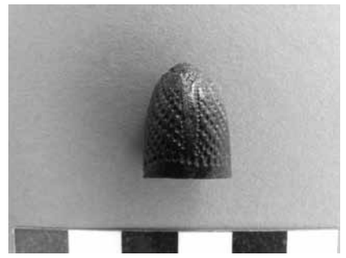

FITXA 6

Tipus d'element: Peça d'ús domèstic. Altres.

Quantitat: 13. Tapadora (1). Planxa (1). Fulla de ganivet (1). Argolla (1). Clau amb argolla (1). Ferradures (2). Claus (2). Ganxo-penjador (1). Objectes indeterminats (3).

Material: Ferro

Cronologia: Segles XVIII-XIX (?)

Estat de conservació: En general, força bo. Conserven metall a l'interior i els perfils originals amb deformacions mínimes. Presenten la corrosió característica de ferros provinents de dipòsits arqueològics; capes de corrosió compactades, d'espessor més o menys considerable, que aglutinen sediments i petites pedres i es manifesten en forma de carbonats i òxids de ferro. En algunes peces s'aprecia un augment de volum i laminacions del metall, amb despreniments puntuals.

Tractament: Neteja mecànica amb raspalls, bisturí i llapis de fibra de vidre. Neteja química en diferents solucions d'aigua desionitzada, en banys successius. Úniques o combinades. Productes i % emprats: àcid ortofosfòric (5%), àcid oxàlic (10%), EDTA (5%), hidròxid sòdic (2%), sulfit sòdic alcalí-sulfit sòdic (6,3%) i hidròxid sòdic (2%), a 50ºC. Neutralització posterior a cadascun dels tractaments. Inhibició amb àcid tànnic (2%) en etanol. Capa de protecció de Paraloid B72 en acetona. Unió de fragments amb Araldit ràpid.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 40% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 7

Tipus d'element: Peça d'indumentària, d'ornament, d'ús quotidià.

Quantitat: 8. Filferros (2). Fragments de cadena (2). Placa doblegada (1). Sivella (1). Campaneta (1). Fons de cartutx (1).

Material: Bronze

Cronologia: Segles XVI-XVIII.

Estat de conservació: En general, força bo. Conserven el metall, la forma i presenten una pàtina força uniforme amb concrecions de carbonats i òxids de coure barrejats amb terres que amaguen la decoració, a més de focus més o menys abundants de clorurs de coure.

Tractament: Neteja mecànica amb raspalls, bisturí i llapis de fibra de vidre. Neteja química en diferents solucions d'aigua desionitzada, en banys successius. Úniques o combinades. Productes i % emprats: sabó neutre Derquim LM, sesquicarbonat sòdic (5%) i apòsits puntuals amb EDTA (5%). Neutralització posterior a cadascun dels tractaments. Intervencions puntuals amb òxid de plata i etanol. Unió de fragments amb Super Glue 3. Inhibició amb benzotriazol (2%) en etanol. Capa de protecció amb Paraloid B72 en acetona.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 40% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 8

Tipus d'element: Sola de sabata

Quantitat: 4

Material: Cuiro

Cronologia: Segle XIV-XIX

Estat de conservació: Força dolent. Estan resseques i deformades, amb terres, concrecions calcàries i restes vegetals adherides gairebé per tota la superfície. El cuiro presenta clivelles i pèrdues de matèria i desgast principalment a les zones del taló i les puntes, amb signes evidents de putrefacció i laminacions. Malgrat tot, les proves realitzades sobre mostres no van identificar la presència de fongs.

Tractament: Neteja de terres i pols en sec amb raspalls i paletins suaus. Neteja humida amb una mixta d'aigua desionitzada/etanol i sabó suau Starwax, pinzells i esponges. Assecat lent i controlat entre fulls de Reemay i paper secant. Adobament i capa de protecció amb adob Renaissace Leather Reviver aplicat a pinzell. Unió de fragments amb adhesiu de ph neutre. Cosits amb fil de cotó sobre una làmina de Reemay. Prevenció d'atac biòtic amb paper impregnat de timol al 2% en etanol.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn a 50-55% i una temperatura no superior a 20ºC, amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 9

Tipus d'element: Fragment

Quantitat: 46

Material: Vidre

Cronologia: Segles XVII-XX

Estat de conservació: Trencats, amb restes de terres i alteracións en forma d'irisacions, diferents segons la composició i color del vidre (blanc, verd, melat, blau): algunes s'engrunen amb el tacte i d'altres es desprenen senceres en plaques conservant la forma del vidre. També, picades generalitzades i desgast de la superfície original.

Tractament: Neteja mecànica amb pinzells suaus. Neteja humida en diferents solucions a base d'alcohol, aigua desionitzada i sabó neutre Derquim lm02. Capa de protecció en casos puntuals amb Paraloid B72 en acetona. Adhesió dels pocs fragments que encaixen entre si amb Super Glue 3 (Loctite).

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa en torn al 55% i una temperatura no superior a 20ºC, amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 10

Tipus d'element: Bala cilíndrica

Quantitat: 1

Material: Plom i acer

Cronologia: Segle XX

Estat de conservació: Ben conservada, encara carregada i amb brutícia superficial.

Tractament: Neteja mecànica amb goma abrasiva de gra fi Schleiffix.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en unes condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 40% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

FITXA 11

Tipus d'element: Agulla

Quantitat: 6

Material: Bronze

Cronologia: Segles XVI-XVIII

Estat de conservació: En general, bo. Algunes són extremadament fines i estan deformades, encara que conserven tant el cap com la punta. Presenten una pàtina força uniforme, amb concrecions de carbonats, òxids i clorurs de coure barrejats amb terres cobrint la superfície.

Tractament: Neteja mecànica amb raspalls, bisturí i llapis de fibra de vidre. Neteja química en diferents solucions d'aigua desionitzada, en banys successius. Úniques o combinades. Productes i % emprats: sabó neutre Derquim LM, sesquicarbonat sòdic (5%) i apòsits puntuals amb EDTA (5%). Neutralització posterior al tractament. Unió de fragments amb Super Glue 3. Inhibició amb benzotriazol (2%) en etanol. Capa de protecció amb Paraloid B72 en acetona.

Preventiva: Guardar a l'abric de la llum directa i la pols, en condicions ambientals sense canvis sobtats. Es recomana una humitat relativa inferior al 40% i una temperatura amb oscil·lacions mínimes.

Ajuntament
de Barcelona